

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

**№ 2
2018**

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педагогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph.D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузнichenko С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph.D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук

Пойман П., Ph.D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С.А., доктор історичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол №12 від 27.06.2018 р.

*Журнал входить до переліку наукових фахових
видань, в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата юридичних наук.
Затверджено рішенням Атестаційної колегії
Міністерства від 26 червня 2014 року.*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається
на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання
на “Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше
роботи, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті

УДК (універсальний десятиковий класифікатор)
Анотація (українською, російською та англійською мовами).
Ключові слова (3-10 слів).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок
з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми,
виділення невирішених раніше частин загальної проблеми,
котрим присвячується означена стаття.

Формулювання мети статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним
обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок
у даному науковому напрямі.

Література.

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі
Microsoft Word. Поля з усіх сторін - 20 мм.

Шрифт - Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на літературу бажано зазначати
безпосередньо в тексті у квадратних дужках
порядковим номером використаного джерела
та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант,
завірена рецензія спеціаліста (кандидата або
доктора наук відповідного профілю), довідка
про автора на окремому аркуші (прізвище, ім’я,
по батькові, адреса, телефони з кодом міста,
науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції

Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13

E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

ОХОРОНА ПРАВ ТА СВОБОД ДИТИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Небеська М. С., Проданець Н. М.

У статті авторами на основі аналізу нормативно-правових актів, міжнародних конвенцій викладено сучасний стан охорони прав та свобод дитини на міжнародному та національному рівнях. Зазначено, що в науковій літературі досить мало науковців займалися проблемою охорони прав та свобод дитини. На основі аналізу правових документів запропоновано підтвердити стосовно дітей права, що вже надані людям загалом у рамках інших договорів, зміцнити деякі основні права людини, для того щоб врахувати особливі потреби й уразливість дітей, створювати правові норми з тих питань, що важливі для дітей, які проживають з генетичними батьками та прийомними.

Ключові слова: дитина, діти-сироти, сім'я, охорона прав та свобод, конвенція, декларація, організація.

В статье авторами на основе анализа нормативно-правовых актов, международных конвенций изложено современное состояние охраны прав и свобод ребенка на международном и национальном уровнях. Отмечается, что в научной литературе очень мало ученых занимались проблемой охраны прав и свобод ребенка. Предлагается на основе анализа правовых документов подтвердить в отношении детей права, которые уже предоставлены людям вообще в рамках других договоров, укрепить некоторые основные права человека, для того чтобы учесть особые потребности и уязвимость детей, создавать правовые нормы по тем вопросам, которые важны для детей, которые проживают с генетическими родителями и приемными.

Ключевые слова: ребенок, дети-сироты, семья, охрана прав и свобод, конвенция, декларация, организация.

The authors on the basis of analysis of normative-legal acts, international conventions present the current status of protection of the rights and freedoms of the child at international and national levels. It is noted that in the scientific literature quite a few scientists worked on the problem of the protection of the rights and freedoms of the child. Based on the analysis of legal documents it was offered to confirm about children rights, that are already granted to people in general through other treaties, strengthened some basic human rights in order to take into account the special needs and vulnerability of children to establish legal norms on the issues, that are important to children, who live with genetic parents and adoptive.

Key words: child, children-orphan, family, protection of rights and freedoms, Convention, Declaration, organization.

Постановка проблеми. Діти – це особлива категорія, становище та благополуччя якої залежить не тільки від обсягів наявних ресурсів та інвестицій у їхній розвиток, а й від дій сімей, суспільства, вибору пріоритетів політики держави щодо розподілу ресурсів. Тому захист дітей потребує особливої уваги з боку всіх інших людей. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування, зокрема через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, вживання батьками алкоголю, а також через їхнє жорстке поводження з дитиною.

У нашій країні існує проблема застосування та реалізації захисту прав дітей, не зважаючи на те, що Україна є учасницею Конвенції ООН про права дитини та у ст. 24, 51, 52 Конституції України передбачена охорона державою та захист прав, свобод та інтересів дитини.

Права дитини – сукупність можливостей для цілісного та ліпшого розвитку дитини в умовах середовища, беручи до уваги незрілість дитини (за міжнародно-правовими актами зрілою визнається людина, яка досягла 18 років). На міжнародному та національному рівнях є безліч спеціальних актів про права дитини. Основним актом про права дитини на міжнародному рівні є Конвенція про права дитини (Нью-Йорк, 20 листопада 1989 р.) – основний документ про права дитини, який складається з 54 статей. Всі права, що входять до Конвенції, поширюються на всіх дітей.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини [5].

Проте законодавство України потребує удосконалення. Воно має більш формальний, аніж практичний характер. Основні нормативно-правові акти та документи, які є стосовно дітей, поки не стали пріоритетними, оскільки вся увага держави зосереджена на економіці як фундаменту для розв'язання всіх інших соціальних проблем.

У науковій літературі акцентується увага, що слід прагнути посилення демократичного контролю за забезпеченням прав людини з пріоритетом прав дитини, особливо для тих дітей, які є найбільш беззахисними (діти-сироти, діти-інваліди), оскільки діти – це майбутнє всього людства [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям для вивчення проблемних питань охорони прав та свобод дітей є праці таких учених, як: Н.Е. Борисова, А.М. Нечаєва, Т.Є. Чумакова, зокрема українських, таких як: Н.О. Опольська, В.В. Куницький, Н.М. Крестовська.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується зазначена стаття. Проте, на жаль, практична та теоретична проблематика захисту прав і свобод дитини є не досить вивченою.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливою категорією людей в нашому суспільстві вважаються саме діти. Це особлива частина населення, яка має здатність дорослішати. Але при цьому вони мусять мати умови для повного і всебічного

розвитку їхньої особистості. Забезпечення цих умов має бути своєчасним і не може чекати. І як правильно підкреслює В. Веселуха, «дитина – це маленька людина, що має певні потреби, але не має достатніх сил, розуму й досвіду, щоб захистити себе». Україна має певні нормативно-правові акти, котрі забезпечують реалізацію прав і свобод дитини як окремої та особливої частини населення.

Конституція України (ст. 52) закріплює важливий принцип рівності прав дітей: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним», проголошений у ст. 2 Конвенції про права дитини [1]. Визначення поняття «дитина» так само, як і поняття «дорослий вік», змінюється залежно як від культурних, так і від соціальних особливостей кожної держави окремо. У ст. 6 Сімейного кодексу України вказано, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття», відповідно, «неповнолітньою вважається дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [2]. Міжнародні нормативно-правові акти визначають досягнення певного віку як основну ознаку «дитини». Зокрема, Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. у ст. 1 визнає дитиною кожну людську особу до досягнення 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше.

ООН приділяє особливу увагу захисту прав дітей. Одним з її перших правових актів було створення в 1946 році Дитячого фонду ООН як міжнародної надзвичайної організації допомоги дітям. Цей фонд допомагає всім нужденним дітям світу. В Україні Представництво ЮНІСЕФ було відкрито у 1997 році після підписання державою Основної угоди про співробітництво між Урядом України та ЮНІСЕФ. Пізніше (21.09.1999 р.) Угода була ратифікована парламентом України, створюючи підстави для співробітництва ЮНІСЕФ з урядом України задля покращення життя дітей та родин в Україні. Конфлікт на Сході України, що триває вже понад чотири роки, завдав руйнівної шкоди системі освіти. Було знищено та пошкоджено сотні шкіл, а 200 тисяч дівчат та хлопчиків змушені навчатися в мілітаризованому середовищі на фоні бойових дій та ризиків, пов'язаних із нерозірваними боєприпасами. ЮНІСЕФ надає психологічну допомогу та проводить освітні заходи з питань мінної небезпеки для сотень тисяч дітей, підлітків та осіб, що доглядають за дітьми на Сході України. Дитячий фонд ООН також підтримує відбудову та ремонт шкіл і дитячих садочків, розповсюджує навчальні матеріали: навчальні набори, меблі та спортивне обладнання.

У 1959 році ООН приймає Декларацію прав дитини, основною тезою якої є: «Людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має». У преамбулі Декларації відзначається: «...беручи до уваги, що дитина через її фізичну, розумову незрілість має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [4]. У Декларації прав дитини зазначаються та проголошуються соціальні і правові принципи благополуччя та захисту дітей на національному і міжнародному рівнях.

Декларація 1959 р. послужила основою для підготовки Конвенції про права дитини. Конвенція – це не тільки перелік прав дитини, а більше список зобов'язань,

що держави готові визнати стосовно дитини. Ці зобов'язання можуть бути прямими, наприклад надання можливості для утворення чи забезпечення належного правосуддя щодо неповнолітніх, або непрямими, даючи можливість батькам, іншим членам родини чи опікунам відігравати свої основні ролі і виконувати обов'язки вихователів і захисників.

У різних країнах світу народжуваність дітей є різною. За своєю природою кількісні показники народжуваності не можуть змінюватись настільки ж різко як, скажімо, параметри смертності (війни, епідемії, геноцид тощо). Проте параметри народжуваності тісно пов'язані з особливостями національної культури, соціальними та біологічними етнічними факторами. Тому ці фактори дещо відрізняються один від одного в різних державах.

В Україні за роки її незалежності чисельність дитячого населення зменшилась майже вдвічі. Уповноважений Президента України з прав дитини М. Кулеба повідомляє: «Сьогодні статистика невтішна. За роки незалежності країни дитяче населення зменшилось майже в 2 рази і сьогодні становить 7,6 млн». Майже 106 тис. дітей, або 1,5% усього дитячого населення країни, живуть і виховуються в інтернатах, але тільки 8% з них є сиротами, решта 92% мають батьків. Кожні три дні 250 дітей потрапляють до інтернатів переважно через бідність і неспроможність надати необхідні послуги для дитини. Щонайменше 600 тис. дітей мешкають у черзі на потрапляння до інтернатів.

Проте в Китаї взагалі інша ситуація. У 2016 році в Китаї народилися 17,86 млн осіб, про це заявив представник Державного комітету у справах охорони здоров'я і планового дітонародження Ян Веньчжуан. Це найвищий рівень народжуваності з 2000 року. Таких показників вдалося досягти, не зважаючи на те, що кількість жінок дітородного віку зменшилася на 5 млн осіб. Таким чином, вважає китайська влада, скасування політики «одна сім'я – одна дитина» виявилось «дуже своєчасним і дуже ефективним». Китай вирішив внести поправки в свою демографічну політику наприкінці жовтня 2015 року. Правляча комуністична партія дозволила сім'ям мати по двоє дітей. Політику «одна сім'я – одна дитина» було запроваджено 1979 року, щоб обмежити приріст населення. Для тих, хто хотів мати двох дітей, були передбачені штрафи та інші покарання. У результаті кількість працюючих громадян почала скорочуватися. Тепер влада побоюється, що працюючі китайці невдовзі не зможуть утримувати населення, що стрімко старіє.

Україна має певні органи, які мають повноваження у сфері захисту прав та свобод дітей. Одним з таких є Уповноважений Президента України з прав дитини. Його функціональними обов'язками є забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Поява такої установи справила позитивний вплив на загальний стан захисту прав дитини в Україні. Варто зазначити, що цей інститут відіграє нині суттєву роль у вдосконаленні політики із охорони дитинства та захисту прав дитини у нашій державі. Проте триває робота над пошуком ефективних форм і засобів захисту дітей, нових і активних форм організації діяльності омбудсме-

на з прав дитини, зокрема забезпечення за допомогою сучасних інформаційних технологій механізмів постійного контактування з дітьми, які потребують захисту, особами та організаціями, які працюють в інтересах дітей. Також нині постає питання щодо розробки та прийняття окремого закону про Уповноваженого Президента України з прав дитини, який би повністю врегулював його діяльність.

Дотримання прав дитини є одним із пріоритетних напрямів роботи Уповноваженого з прав людини. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню.

Захист прав дітей в Україні здійснюється прокуратурою, органом опіки та піклування, а також Національною поліцією. Орган опіки та піклування здійснює контроль за захистом прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб, за умовами, в яких вони проживають, а також вихованням і освітою. Прокуратура, своєю чергою, має право подати позов про позбавлення батьківських прав, скасувати рішення про усиновлення дитини, подати позов про поновлення порушених прав дитини, є обов'язковим учасником судового засідання під час розгляду справи про захист прав дитини в Україні, має право оскаржити акт органів, які мають пряме відношення до захисту прав дитини. Поліція бере участь у справах, що стосуються примусового виконання рішення про відібрання дитини, а також під час розшуку осіб, які не виконують рішення суду щодо виховання дитини.

Висновки. Проаналізувавши міжнародні та українські правові акти, можна зробити висновок, що нормативно-правові акти нашої країни потребують удосконалення.

По-перше, говорячи про необхідність розширення як самих прав дитини, так і засобів їх належного забезпечення, охорони та захисту, потрібно чітко усвідомлювати, що ця сфера відносин найтіснішим чином пов'язана з такими важливими та дотичними до неї сферами державного управління загалом, як, наприклад, державна демографічна політика, державна політика щодо сім'ї, державна молодіжна політика, державна політика у сфері освіти. Тобто необхідно чітко бачити всі інші сфери нормативно-правового регулювання, які так чи інакше пов'язані з правами дитини. Тому проблеми

забезпечення, охорони та захисту прав дитини потребують комплексного підходу до їх вирішення, що базується на тісній взаємодії відповідних суб'єктів держави в особі відповідних владних органів, сім'ї, в якій виховується дитина та, власне, самої дитини як самостійної особистості, яка поступово формується та соціалізується під впливом багатьох чинників.

По-друге, невід'ємним складником державної політики у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини має бути врахування вимог традиційної для українського суспільства моралі, яка завжди була і є тим виміром або мірилом, навколо якого мають обертатися не лише відносини у сфері забезпечення прав відповідних категорій населення, а й будь-які інші важливі для суспільства відносини, особливо ті з них, які спрямовані на розвиток технологічних інновацій.

По-третє, ефективність правового регулювання відносин у сфері забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні здебільшого залежить від запозичення відповідних стандартів у зарубіжних країнах, насамперед європейських. Але таке запозичення не може відбуватися шляхом простого перенесення правових норм з правових систем інших держав у національну правову систему України без здійснення їх відповідної адаптації, без врахування вітчизняної традиції, культури та менталітету, оскільки, навіть якщо запозичити в інших країн ідеальну систему забезпечення, охорони та захисту прав дитини без врахування при цьому багатоманітної соціокультурної реальності українського суспільства, це може призвести до небажаних руйнівних наслідків.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. / Відомості Верховної Ради. 1996.
2. Сімейний кодекс України. / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 21-22. ст. 135.
3. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: монографія. О.: Фенікс, 2008. С. 324-325.
4. Декларація прав дитини. / Відомості Верховної Ради. 1959.
5. Закон України «Про охорону дитинства». / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001, № 30. Ст.142.

Небеська М. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ

Проданець Н. М.,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету внутрішніх справ

ІНСТИТУТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ

Пайда Ю. Ю.

У статті досліджено інституційне забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи. Встановлено, що основними інститутами є органи державної влади, судові органи і інститути громадянського суспільства. Проведено характеристику такого досвіду у закордонних державах і судовій практиці. Визначено, що правове забезпечення співвідношення інститутів реалізації прав людини і релігійної свободи є пріоритетом удосконалення законодавства у цій сфері регулювання суспільних відносин, що полягає у встановленні чіткої відповідальності за порушення рівноваги такої взаємодії.

Ключові слова: права людини, релігійна свобода, церква, релігійна організація, конфесія.

В статье исследовано институциональное обеспечение реализации прав человека и религиозной свободы. Установлено, что основными институтами являются органы государственной власти, судебные органы и институты гражданского общества. Проведена характеристика такого опыта в зарубежных государствах и судебной практике. Определено, что правовое обеспечение соотношения институтов реализации прав человека и религиозной свободы является приоритетом совершенствования законодательства в данной сфере регулирования общественных отношений, которое заключается в установлении четкой ответственности за нарушение равновесия данного взаимодействия.

Ключевые слова: права человека, религиозная свобода, церковь, религиозная организация, конфессия.

The article examines the institutional framework for the realization of human rights and religious freedom. It has been established that the main institutions are government bodies, judicial bodies and civil society institutions. A characteristic of such experience in foreign countries and judicial practice was done. It was determined that the legal provision of the relationship between institutions for the realization of human rights and religious freedom is the priority for improving legislation in this sphere of regulating social relations, which is to establish clear responsibility for the imbalance of this interaction.

Key words: human rights, religious freedom, church, religious organization, denomination.

Актуальність теми. Реалізація прав людини і релігійної свободи в умовах побудови демократичної правової держави є одним із головних пріоритетів правового регулювання. Водночас реалізація чинного законодавства, окрім суб'єктів, на яких спрямований регуляторний вплив, також забезпечується відповідними інститутами: органами державної влади, судовими і правоохоронними органами, а також інститутами громадянського суспільства. У цьому контексті інституційне забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи перебуває в умовах трансформаційних змін під впливом глобалізації релігійних процесів, впливу факторів транскордонності релігій та посилення етно-

національного чинника і міжконфесійного протистояння. Саме тому актуальності набувають дослідження проблем інституційного забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи у сучасних умовах державотворення в Україні.

Стан дослідження проблеми. Сучасна юридична наука висвітлює проблему інституційного забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи у роботах таких дослідників, як: Д.О. Вовк, Е.В. Дробко, Т.М. Іващук, Т.М. Краснопольська, П.М. Рабінович, Є.В. Ткаченко, І.Б. Тучапець, Л.В. Ярмол. У цих дослідженнях представлені механізми взаємодії церкви і держави, судового захисту релігійних прав і прав людини загалом. Проте не досить дослідженими залишилися такі аспекти, як інституційна систематизація реалізації такого комплексу прав, що зумовлює науковий пошук у цьому напрямі.

Мета і завдання статті. Метою цієї статті є узагальнення досвіду інституційного забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи та характеристика такого досвіду у закордонних державах і судовій практиці. Завданням статті є визначення співвідношення інститутів реалізації прав людини і релігійної свободи та пріоритетів удосконалення законодавства у цій сфері регулювання суспільних відносин.

Основний матеріал. Релігійні організації як інститути громадянського суспільства є автономними утвореннями і саме тому ні держава, ні її органи, ні територіальні громади, ні органи місцевого самоврядування, котрі діють від її імені, не мають права визначати на центральному чи локальному рівнях пріоритетною або обмежувати ту чи іншу релігію, надавати особливий захист та юридичний статус тій чи іншій релігійній організації, втручатися у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій та фінансувати їх діяльність, змінювати їх підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) [1].

Водночас в Україні є центральний орган виконавчої влади, на котрий покладено забезпечення повномірної реалізації прав людини і релігійної свободи. Зокрема, згідно із Законом «Про свободу совісті і релігійні організації» в Україні передбачено існування державного органу у справах релігій. Основним його завданням є забезпечення державної політики у питаннях релігії і церкви. 3 грудня 2010 р. усі функції, які раніше виконував Державний комітет у справах національностей і релігій, були покладені на Міністерство культури України. Виняток становлять лише реєстрація статутів (положень) релігійних організацій, яку (відповідно до Указу Президента) здійснює державна реєстраційна служба України поряд з реєстрацією громадських і благодійних організацій. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» реєстрація статутів (положень) релігійних організа-

цій перебуває в межах компетенції державних органів у справах релігій, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим – у компетенції уряду Республіки Крим. Таким чином, між Законом України «Про свободу совісті і релігійні організації» і Указом Президента України № 1085/2010 наявні протиріччя в питанні реєстрації організацій. Це протиріччя породжує потребу у внесенні змін до Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», але без консультацій і діалогу із релігійною спільнотою це є неможливим [2].

У структурі Міністерства культури України створено Департамент у справах релігій та національностей. До його складу входять:

- відділ релігієзнавчо-аналітичної роботи;
- відділ моніторингу діяльності та реєстрації статутів релігійних організацій;
- відділ комунікації та сприяння діяльності релігійних організацій;
- відділ інформаційно-аналітичної роботи з питань етнополітики;
- відділ міжнародного співробітництва з питань національних меншин;
- відділ взаємодії з національними спільнотами України та закордонними українцями [3].

Нині в Україні триває діалог між державою і релігійними організаціями щодо удосконалення законодавства і взаємодії у сфері свободи совісті та віросповідання. З метою удосконалення організаційного механізму взаємодії держави та церкви можна створити відповідні структури при органах виконавчої влади та апараті Президента України. Можна створити Комісію з питань релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України, яка б розглядала питання передачі релігійним організаціям культових будівель та іншого майна; готувала пропозиції для врегулювання питань, пов'язаних з діяльністю релігійних організацій, сприяла здійсненню контактів Уряду з релігійними організаціями та ін. У низці міністерств і відомств можуть бути створені підрозділи для налагодження зв'язків з релігійними організаціями. Їхня діяльність і повноваження можуть регламентуватися внутрішніми актами міністерств і відомств. При апараті Президента України варто створити консультативний орган – Національну раду з питань взаємодії з релігійними організаціями, яка здійснюватиме розгляд питань і підготовку для Президента пропозицій у сфері відносин з релігійними організаціями [2].

Окрім вказаного департаменту Мінкульту, є також Комісія по релігійних справах громадської ради при Міністерстві культури України, що створена як колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, утворений з метою врахування суспільної думки з питань контролю та регулювання юрисдикційного поля ввіреного міністерства. Повноваження у сфері забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи здійснюють також інші інститути в структурі виконавчої влади в рамках сфери свого відання (наприклад, Державне агентство земельних ресурсів України – з питань власності на землю релігійних організацій, Міністерство доходів і зборів – з питань виключення релігійних організацій з Реєстру неприбуткових установ та організацій тощо) [4, с. 218].

До релігійних інституцій, що активно взаємодіють з органами державної влади, можна віднести: 1. Всеукраїнську Раду церков і релігійних організацій, що є

провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії. Утворена вона у грудні 1996 року як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру. Основними завданнями Ради є: обговорення актуальних питань релігійного життя та підготовка взаємоузгоджених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій; об'єднання зусиль релігійних організацій у добродійній діяльності; сприяння міжконфесійному взаєморозумінню та злагоді; активізація участі релігійних організацій у духовному відродженні України, зміцненні гуманістичних засад суспільства; організація та проведення конференцій, семінарів, нарад тощо з питань духовності, застосування і додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації; сприяння всебічному висвітленню релігійного життя в Україні засобами масової інформації; 2. Нараду представників Християнських церков України, метою якої є: пошуки стану рівноваги в системі християнських зносин в Україні; розбудова широкої та ефективної комунікативної бази для християнської релігійної спільноти; спільна протидія нищівним наслідкам атеїстичного радянського державного устрою; колегіальна підготовка узгоджених нормативних пропозицій до національної системи права усіх рівнів; оптимізація наявних та конструювання нових механізмів державно-церковної взаємодії на всіх етапах та рівнях правозастосовної діяльності; 3. Релігійні організації, віднесені до різних конфесій. До організаційних форм взаємодії церкви та держави в Україні можна віднести: створення державою правової бази функціонування релігійних об'єднань; надання в особливих випадках дипломатичної, юридичної, консультативної допомоги віруючим під час здійснення ними релігійних обов'язків; держава може організаційно сприяти у приїзді паломників (зокрема, іноземних) у святі місця такої течії іудаїзму, як хасидизм; співробітництво держави і церкви в галузі допомоги незахищеним верствам населення, що може мати декілька форм: а) допомога церкви у фінансуванні установ соціального спрямування; б) співпраця держави і церкви проявляється у використанні церковного спілкування з віруючими з метою пропагування соціально корисних моделей поведінки; в) держава та органи місцевого самоврядування мають сприяти заснуванню та утриманню релігійними общинами установ, спрямованих на допомогу найбільш незахищеним верствам населення: безкоштовних їдалень, притулків, реабілітаційних центрів тощо; г) укладання угод між інститутами держави та церкви щодо реалізації загальних комплексних програм у сфері соціального захисту [4, с. 219].

Зокрема, основним інститутом забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи є система судочинства. У цьому контексті слід зазначити, що де юре рівне ставлення суду як до видів релігій, так і у більш локальному вимірі – до конфесійних громад, має спиратися на універсальні правові норми.

В Україні це не проблема певної конфесії чи регіону, де ця конфесія домінує. Це проблема українського суспіль-

ства загалом. Щоб це довести, звернімося до постанови Львівського окружного адміністративного суду від 16.11.2013 р. у справі № 813/8645/13-а. У цій справі суд розглядав позов виконавчого комітету Львівської міської ради до Контемплативно-адораційного монастиря Сестер Василіанок під покровом Святого пророка Іллі, місії «Центр військового капеланства» Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ), громадської організації «Союз християнських матерів» та їхніх керівників про встановлення обмеження права на проведення масових заходів. Позов був мотивований тим, що відповідачі, які мають різне бачення історії християнства, збираються проводити в одному і тому ж місці (біля храму УГКЦ) масові заходи за участю духовництва і віруючих. Врахувавши, що попередні подібні заходи, попри залучення великої кількості правоохоронців, призводили до сутичок між учасниками, суд вирішив заборонити проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій усім суб'єктам, окрім місії «Центр військового капеланства». Останній було дозволено проводити маніфестації, оскільки вона є власником храму, біля якого мали намір збиратися відповідачі. Обмеження, застосоване Львівським окружним адміністративним судом, має законодавчі підстави (стаття 182 Кодексу адміністративного судочинства України) і спирається на легітимну мету (захист громадського порядку). Загроза насильства з боку демонстрантів чи контрдemonстрантів може стати підставою для обмеження права на зібрання. Заявки на проведення публічних заходів були подані всіма сторонами одночасно, отже, ніхто не має пріоритету. ЄСПЛ у справі Платформи «Лікарі за життя» окремо вказав на заборону і демонстрації, і контрдemonстрації як на довід на користь обґрунтованості позиції держави і відсутності порушення статті 11 ЄКПЛ [5].

Чи були, власне, порушені межі здійснення свободи віросповідання в тому чи іншому разі, розглядає також Європейський суд у разі звернення до нього осіб за захистом свободи віросповідання. За останні роки зростає чисельність скарг до Європейського суду стосовно порушення ст. 9 Конвенції, а також їх складність. Як зауважує професор публічного права Джим Мердок, зовсім недавно прецедентне право Європейського суду щодо ст. 9 було досить обмежене і зосереджене в основному на захисті свободи вираження релігії у в'язницях або на розгляді трудових спорів, пов'язаних з релігійними переконаннями. Нині ж рішення Європейського суду розглядаються в основному щодо балансу свободи вираження поглядів, права на освіту, інших прав та свободи віросповідання. Так, професор П.М. Рабінович зазначив, що «перевірку та забезпечення справедливої збалансованості інтересів людини з інтересами (потребами) суспільства Європейський суд вважає одним з основних засобів забезпечення правомірності відносин «людина – держава» [6]. За час свого існування Європейський суд розглянув значну кількість справ щодо захисту прав людини, зокрема, і свободи віросповідання. Так, протягом 1959-2014 рр. встановлено порушення ст. 9 Конвенції у 59 рішеннях Європейського суду (12 проти Греції, 9 – проти Туреччини, 8 – проти Росії, по 5 – проти Болгарії, Боснії і Герцеговини, по 4 – проти Молдови, Франції, по 3 – проти України, Вірменії, Латвії, 2 – проти Грузії, по 1 – проти Польщі, Румунії, Великобританії, Швеції, Сан-Марино) [7].

Держави несуть відповідальність за забезпечення нейтрального та безстороннього здійснення різних ре-

лігій, вірувань та переконань. Їхня роль полягає у підтримці суспільного порядку, релігійної гармонії та терпимості в демократичному суспільстві, особливо між протидіючими групами. Це стосується як взаємин між віруючими і невіруючими, так і взаємин між прихильниками різних релігій, вірувань і переконань. Ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції не забороняє державам передавати шляхом навчання або освіти інформацію або знання, які прямо або побічно мають релігійну чи філософську природу. Держава під час здійснення своїх функцій у сфері освіти та навчання має дбати про те, щоб інформація або знання, включені до шкільної програми, передавались об'єктивно, критично та плюралістично, даючи змогу учням розвивати критичне мислення, зокрема щодо релігії, в спокійній атмосфері, вільній від будь-якого прозелітизму. Державі заборонено переслідувати мету такої ідеологічної обробки, яка може розглядатися як неповага до релігійних та філософських переконань батьків. Це та межа, яку держави не мають переступати. Уроки статевого виховання не порушують релігійних почуттів людини, за умови, якщо у них безпосередньо не спостерігаються прояви надання переваги тій чи іншій релігії або переконанням. Серед держав Європи немає консенсусу щодо питання релігійної символіки в освітніх закладах, тому кожний уряд може діяти на власний розсуд, якщо рішення у цій сфері не набувають форм нав'язливого навчання релігії. Практика Європейського суду має важливе практичне значення для судів України. Як уже зазначалося, суди України її застосовують під час розгляду справ як джерело права. Практика Європейського суду відіграє також провідну роль у запобіганні порушенням Конвенції і може бути підставою для внесення змін до законодавства. У структурі свободи віросповідання важливе місце посідає такий її складник, як право здобувати релігійну та (або) світську освіту. Можливість людини здобувати релігійну та світську освіту проголошена у багатьох міжнародних документах як нормативного, так і факультативного характеру. Вважаємо, що право людини на релігійну освіту як важливий складник свободи релігійного віросповідання – це можливість людини отримувати певний обсяг інформації релігійного змісту з метою формування та (чи) підвищення рівня релігійної інформованості, усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення та формування практичних умінь і навичок щодо його сповідування. Важливою дієвою гарантією захисту свободи віросповідання, права здобувати релігійну, світську освіту є діяльність Європейського суду. Аналіз рішень Європейського суду дає змогу стверджувати, що держави несуть відповідальність за забезпечення нейтрального та безстороннього здійснення різних релігій, вірувань та переконань. Державам не забороняється передавати шляхом навчання або освіти інформацію або знання, які прямо або побічно мають релігійну чи філософську природу. Держави під час здійснення своїх функцій у сфері освіти та навчання мають дбати про те, щоб інформація або знання, включені до шкільної програми, передавались в об'єктивній, критичній та плюралістичній формі [8, с. 465-466].

Висновки. Таким чином, інститути забезпечення реалізації прав людини і релігійної свободи представлені трьома основними сегментами: органи державної влади, судові органи та інститути громадянського суспільства. Співвідношення між ними зумовлене законодавством:

органи державної влади забезпечують реалізацію адміністративно-розпорядчих функцій щодо оренди земельних ділянок і майна культових споруд, реєстрації неприбуткових організацій тощо; судові органи влади здійснюють забезпечення законності у сфері таких суспільних відносин і відіграють провідну роль у правозастосовній практиці; водночас інститути громадянського суспільства здійснюють комунікативно-інтегративну функцію і є головними суб'єктами правозастосовної практики. Баланс взаємин між вказаними інститутами потребує закріплення у законодавстві у частині встановлення чіткої відповідальності за порушення рівноваги цієї взаємодії, що є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Ткаченко Є.В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. Теорія і практика правознавства. Вип. 2 (8). 2015. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7
2. Дробко Е.В. Удосконалення організаційного механізму взаємодії органів державної влади та церкви в сфері реалізації свободи совісті та віросповідання в Україні / Е.В. Дробко, Т. М. Іващук. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_8
3. Департамент у справах релігій та національностей. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245168495&cat_id=244910117
4. Краснопольська Т.М. Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 215-223.
5. Вовк Д.О. Як українські суди балансують релігійну свободу: аналіз у контексті світськості. URL: <http://catholicnews.org.ua/yak-ukrayinski-sudi-balansuyut-religiynu-svobodu-analiz-u-konteksti-svitskosti>
6. Рабінович П.М. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=31>
7. Ярмол Л.В. Захист свободи віросповідання Європейським судом з прав людини (загальнотеоретичні аспекти). / Л.В. Ярмол, І.Б. Тучапець. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 824. С. 368-372.
8. Ярмол Л.В. Право на освіту та свободу віросповідання: практика Європейського суду з прав людини / Л.В. Ярмол, І.Б. Тучапець. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2016. № 845. С. 460-467.

*Пайда Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ (ДОСВІД США ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ)

Ветєва Н. В.

Статтю присвячено досвіду запобігання корисливо-на-
сильницькій злочинності неповнолітніх у США та країнах
Європейського Союзу. Розглянуто досвід провідних країн ЄС
та США, де рівень злочинності неповнолітніх є меншим і,
відповідно, профілактика корисливо-насильницької злочин-
ності неповнолітніх широко застосовується. Особливу увагу
автора зосереджено на різноманітних превентивних захо-
дах, які реалізуються за досвідом різних країн. Зокрема,
пропонується звернути увагу на залучення в Україні громад-
ських організацій та населення нашої держави до реалізації
заходів запобігання корисливо-насильницькій злочинності
неповнолітніх, окрім поліції та інших органів державної
влади.

Ключові слова: громадські організації, профілактика
злочинності, корисливо-насильницька злочинність, злочин-
ність неповнолітніх, зарубіжний досвід.

Статья посвящена опыту предотвращения корыст-
но-насильственной преступности несовершеннолетних
в США и странах ЕС. Рассмотрен опыт ведущих стран ЕС
и США, где уровень преступности несовершеннолетних
меньше, и, соответственно, профилактика корыстно-на-
сильственной преступности несовершеннолетних явля-
ется эффективной и широко применяется. Особое вни-
мание автор обращает на разнообразные превентивные
меры, которые реализуются согласно опыту разных стран.
В частности, предлагается уделить внимание привле-
чению в Украине общественных организаций и населения
страны к реализации мер предотвращения корыстно-на-
сильственной преступности несовершеннолетних, помимо
полиции и других органов государственной власти.

Ключевые слова: общественные организации, профи-
лактика преступности, корыстно-насильственная пре-
ступность, преступность несовершеннолетних, зарубеж-
ный опыт.

The article is about the experience of selfish-violent juvenile
delinquency prevention in the United States and the European
Union. The article examines the experience of leading EU coun-
tries and USA, where juvenile delinquency is less and, accord-
ingly, prevention of selfish-violent juvenile delinquency is effec-
tive and widely used.

The author's attention is drawn to various preventive mea-
sures, which are realized on the basis of experience of different
countries. The crime of minors, in particular, the maltreatment
of selfish-violent juvenile delinquency, has become relevant in
recent years. That is why in the article the author is invited to
use the experience of foreign countries, where there is a posi-
tive dynamics regarding the prevention of juvenile delinquency.
In particular, it is proposed to draw attention to the involve-
ment of public organizations and the population of our state in
Ukraine to implement measures to prevent juvenile delinquency,
except police and other bodies of state power. The article also
focuses on the creation of a municipality police, which may also
be involved in preventive measures.

The implementation of the experience of the leading coun-
tries of Europe and the USA makes it possible to determine the
positive dynamics of the reduction of selfish-violent juvenile
delinquency in Ukraine and the interaction of citizens with state
authorities on a partnership basis in order to implement preven-
tive measures.

Key words: public organizations, delinquency prevention,
selfish-violent juvenile delinquency, juvenile delinquency,
foreign experience.

Постановка проблеми та її актуальність. Злочин-
ність неповнолітніх, зокрема й корисливо-насильниць-
ка злочинність, набуває актуальності за останні роки.
Саме тому використання досвіду зарубіжних країн, де
існує позитивна динаміка відносно профілактики зло-
чинності неповнолітніх, має бути ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова
розробка питань, пов'язаних із зарубіжним досвідом
профілактики злочинності неповнолітніх, висвітлюєть-
ся такими вченими, як О.Ю. Шостко, М.М. Клемпар-
ський, О.М. Поволоцька, О.М. Бандурка, М.А. Білоконь,
Н.С. Юзікова та ін.

Мета статті полягає в науково-теоретичному ана-
лізі заходів запобігання корисливо-насильницькій зло-
чинності неповнолітніх, визначенні ролі громадських
організацій у запобіганні корисливо-насильницькій зло-
чинності неповнолітніх з використанням досвіду США та
країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Проблема злочинності
неповнолітніх в Україні на сьогодні набуває значної акту-
альності, оскільки відмічається збільшення її рівня вза-
галі та корисливо-насильницької злочинності зокрема.

За останні два роки простежується негативна дина-
міка окремих видів злочинів. У 2016 році зареєстровано:
грабежі – 92; розбої – 28; вимагання – 1, станом на жов-
тень 2017 р.: грабежі – 106; розбої – 21; вимагання – 2
[1]. У зв'язку із цим виникає нагальна необхідність ре-
формування заходів запобігання корисливо-насиль-
ницької злочинності неповнолітніх. Під час проведення
реформування за основу необхідно брати досвід зару-
біжних країн, в яких рівень корисливо-насильницької
злочинності неповнолітніх є невеликим, і спостерігаєть-
ся динаміка щодо її зменшення. Однією з таких країн є
США. За офіційними даними ФБР, у 2016 році статисти-
ка майнових злочинів зменшилась на 14,5% порівняно з
2012 роком і на 25,2% – порівняно з 2007 роком [2]. Отже,
на прикладі США розглянемо заходи запобігання кори-
сливо-насильницькій злочинності неповнолітніх.

Профілактика правопорушень у Великобританії та
США здійснюється у трьох основних формах: ситуацій-
ній, соціальній, превенції за допомогою громадськості
[3, с. 76-77].

Ситуаційна профілактика реалізується за допомогою
багатьох методів, основними з яких є:

– ускладнення доступу до мети, який передбачає, що правопорушник відмовиться вчинити конкретне правопорушення з причини надто складного доступу до об'єкта правопорушення (встановлення за віктимогенним об'єктом відеоспостереження, сигналізації тощо);

– усунення потенційного об'єкта протиправного посягання (наприклад, заходи щодо профілактики кишенькових крадіжок – виплата заробітної плати не готівкою, а перерахуванням на банківський рахунок особи);

– план безпечних територій. Вивчаються «гарячі точки» правопорушень, при цьому вирішальне значення відводиться «географії правопорушень», включаючи місце, час найбільшої концентрації правопорушень, а також найбільш вивчаються типові ситуації їх вчинення. На базі отриманих даних виробляються рекомендації, які стосуються планування міст і проектів будинків з метою профілактики правопорушень. Цей метод передбачає прості та ефективні засоби мінімізації можливостей вчинення правопорушень [4, с. 111-112].

Останнім часом британські та американські вчені ставлять акцент на здійсненні заходів соціальної профілактики правопорушень із залученням сил громадськості. Правопорушення виступають як соціальна проблема, у вирішенні якої участь має брати все суспільство. При цьому перед соціальною профілактикою постають такі завдання: поліпшення соціальних умов життя; посилення ролі соціальних інститутів; збільшення кількості можливостей для здобуття освіти, гідного працевлаштування, відпочинку [5, с. 26].

У цьому виді профілактики правопорушень приділяється значна увага роботі з неповнолітніми, бо підліткове середовище вважається найбільш проблемним з погляду потенційної можливості вчинення правопорушень. Одним з напрямків здійснення соціальної профілактики є робота з неповнолітніми в школах, де неповнолітні одержують основний обсяг інформації. Впровадження в програму шкільного навчання предметів, що сприяють вихованню неповнолітнього як законослухняного громадянина, лекцій та бесід із профілактики правопорушень сприятиме правильному формуванню особистості неповнолітнього [4, с. 111-112].

З метою визначення заходів запобігання корисливо-насиленницькій злочинності неповнолітніх у США доцільно визначити суб'єктів діяльності, які функціонують для попередження злочинності неповнолітніх у США.

Слід виділити такі групи суб'єктів попередження:

– федеральні, штатні та місцеві правоохоронні органи;

– міжвідомчі та спеціалізовані урядові органи, що діють згідно з федеральними законами і нормами штатів щодо злочинності неповнолітніх;

– спеціалізовані установи органів місцевого самоврядування;

– неурядові, як правило, спеціалізовані організації (в тому числі комерційні);

– наукові установи;

– самоорганізації громадян (без утворення організаційно-правових норм).

На федеральному рівні головним суб'єктом профілактики є Міністерство юстиції США, підрозділами якого є ФБР, управління по застосуванню законів про наркотики, служба судових виконавців та інші. Їхня роль у профілактичній діяльності зводиться до координації зусиль

штатних і місцевих правоохоронних органів, надання їм технічної допомоги. До системи кримінальної юстиції для неповнолітніх входять поліція, суди, виправні установи, які є традиційними суб'єктами попередження.

У великих містах часто створюються спеціальні підрозділи для роботи з неповнолітніми, зазвичай під керівництвом старшого офіцера. Поліцейські управління меншої чисельності не потребують виділення цієї служби в окрему: у віданні одного офіцера знаходяться всі справи неповнолітніх. Однак патрульні поліцейські мають широкі дискреційні повноваження стосовно неповнолітніх. Якщо патруль безпосередньо помітить скоєння злочину підлітком, він має право провести попереднє розслідування. Після цього справа підлітка передається або в спеціальний відділ, або безпосередньо до суду в справах неповнолітніх. Працівники поліції можуть заарештувати підлітка не тільки за вчинення злочину, але й за «статусне» правопорушення (до нього належать вживання спиртних напоїв, утеча з дому, непослух батькам та деякі інші форми асоціальної поведінки). Вони мають право обмежуватися також тільки зауваженням.

На рівні штатів частиною системи органів виконавчої влади є молодіжні відділи (Division for Youth), на які покладено управлінські функції у сфері надання послуг, розроблення програм та іншої діяльності, що сприяє позитивному розвитку неповнолітніх, а також надання організаційно-методичної допомоги іншим суб'єктам профілактики.

Участь населення в запобіганні злочинності, зокрема корисливо-насиленницької, виявляється в таких формах, як система самооборони (патрулювання вулиць разом з поліцією), залучення до роботи з попередження корисливо-насиленницької злочинності, допомога та співпраця з правоохоронними органами в розкритті злочинів [6, с. 193-194].

У сфері запобігання корисливо-насиленницькій та інших видів злочинності неповнолітніх у США необхідною звернути увагу на велику кількість різних профілактичних програм, які приймаються на різних рівнях (федеральному, конкретному штаті чи місцевому); реалізуються в межах первинного (загальносоціального), вторинного (профілактичного) чи третинного (профілактика рецидиву) рівнів запобігання злочинності; спрямовані на протидію, як правило, конкретному виду злочинності чи її фоновому явищу.

Наприклад, серед сучасних програм щодо протидії підлітковій і молодіжній злочинності, в яких громадськість бере активну участь, можна виділити: «National Guard Youth Foundation» (Молодіжний фонд «Національна гвардія») м. Александрія, штат Вірджинія; «The Community School» (Школа громади), м. Кемден, штат Мен; «Alliance for Children and Families» (Альянс для дітей та сімей), м. Мілоукі, штат Вісконсін та інші [7].

Ще одним вдалим прикладом впливу на злочинність за участю громадських об'єднань є «Operation Peacemaker» (операція «Хранитель миру»), що була запроваджена у 1997 р. в м. Стоктон (штат Каліфорнія), та досвід якої використовується на даний час в інших містах США. Метою проекту є скорочення молодіжних розбійних нападів та бандитизму, випадків застосування вогнепальної зброї. Програма розрахована на осіб віком 10-18 років, які є членами організованих злочинних груп або можуть найближчим часом бути до них

залучені. Суб'єктами її реалізації, окрім поліцейських, є представники місцевої громади, зокрема молоді люди-волонтери, котрі здійснюють пропагандистську місію, виконують роз'яснювальну роботу в місцях скупчення підлітків (парки, сквери, житлові квартали). Добровольці проводять правовий «лікбез» із учасниками молодіжних банд, пояснюють останнім можливі правові наслідки, пов'язані з участю в діяльності злочинних організацій та вчиненням різних злочинів, наводять приклади правомірної поведінки, альтернативної злочинній. Ефективність цієї програми підтверджено на підставі спеціально проведеного дослідження Е. Брагою, науковим співробітником Школи державного управління імені Кеннеді при Гарвардському університеті [8].

Велика увага приділяється вдосконаленню запобіжної діяльності правоохоронних органів. Урядові програми з протидії злочинності являють собою комплекс різних методів і заходів, у здійсненні яких беруть участь поліція, юстиція, органи місцевого самоврядування, представники науки і громадських організацій, які використовують різноманітні заходи під час вирішення конкретних запобіжних завдань. Визначною рисою роботи із запобігання злочинності в Америці за останні десятиріччя було прагнення до централізованого планування й координації даної сфери діяльності, створення для цих цілей спеціальних органів і надання їм широких повноважень. Так, у 1989 р. уряд США прийняв цільову програму «Стратегія національного контролю за наркотиками». Вона передбачає комплекс заходів запобігання наркоманії, котрі здійснюються правоохоронними органами від федеральних до муніципальних. Програма базується на багаторічних наукових дослідженнях урядового Інституту з проблем наркоманії та на широких статистичних даних [9, с. 114].

У США ще з 1972 р. прийнято закон про надання федеральним урядом фінансової, організаційної, методичної допомоги школам, громадським службам, державним і приватним організаціям у превенції правопорушень на рівні громади. Відповідно до цього закону суб'єкти запобігання на місцях користуються фінансовою підтримкою під час розробки різних запобіжних заходів (плани і програми підготовки кадрів у сфері профілактики, здійснення надзору за криміногенними особами, створення молодіжних центрів, добровільних робочих таборів, загонів скаутів тощо для залучення підлітків і молоді до позитивних форм діяльності). Істотне місце у справі запобігання злочинності приділяється громаді, церкві, які покликані підвищувати солідарність суспільства в підтриманні громадського порядку і непорушності загальнолюдських цінностей. Наприклад, у Лондоні засновано консультативний комітет по зв'язку поліції з місцевими громадами, завдяки діяльності якого набула поширення в місті, а потім і по всій Британії система сусідського патруля під назвою «Під доглядом сусідів». Ця система полягала в тому, що декілька сімей, які беруть у ній участь, домовляються вести спостереження за будинками сусідів і в разі небезпеки повідомляють про це поліцію. Результати такої діяльності поліції і громадськості в цілому оцінюються фахівцями дуже високо, оскільки там, де вона застосовувалась, відзначено зниження квартирних крадіжок на 20-50%. Популярність сусідського патруля сприяла створенню нових програм: «Діловий патруль», «Офісний патруль»,

«Нагляд за автомобілями» та ін. Ці програми знайшли своє поширення в США, де стала популярною програма «Спинити злочинця», яка передбачає тісне співробітництво засобів масової інформації, правоохоронних та адміністративних органів і добровільних інформаторів у сфері боротьби зі злочинністю [9, с. 116].

Використання різноманітних шкільних програм активно впроваджується в країнах Європейського Союзу. Зокрема, шкільна програма Olweus Bullying Prevention Program (BPP) спрямована на скорочення і запобігання насильства. Програма BPP була розроблена та запроваджена в Норвегії, після успішної апробації вона отримала розповсюдження у Великобританії, Німеччині, США тощо. Для реалізації програмного курсу формується координаційний комітет з учителів, учнів, батьків, консультантів, та локального координатора для великих шкіл і частково задіяний для маленьких шкіл. Метою програми є зменшення кількості фактів знущань та насильства в шкільному середовищі; профілактику розвитку нових випадків насильства та агресії й покращення стосунків між однолітками в школі.

За результатами дослідження оцінки ефективності програми, що було проведено в Норвегії за участю 2500 учнів 4-7 класів з 42 початкових та середніх шкіл, спостерігалось скорочення випадків насильницьких та хуліганських дій, зменшення показників крадіжок, грабежів, вандалізму і вживання алкогольних серед школярів – учасників програми BPP. Наступне дослідження показало не тільки зниження півня насильства з 30% до 70%, а і значне покращення ставлення учасників програми до навчання й дисципліни [10, с. 196].

Також у Норвегії на практиці поліція та суд розглядають справи, тільки коли мова йде про особливо тяжкі злочини, а всі інші справи направляють з поліції до так званих місцевих комун, до дільниць, де працюють кваліфіковані психологи та соціологи, до яких правопорушники зобов'язані регулярно з'являтися для проведення так званої «соціальної терапії». В комунах діють денні та вечірні курси «соціальної інтелігентності». Всі без винятків особи, які порушили закон, в обов'язковому порядку зобов'язані пройти довгострокові курси із соціальної інтелігентності, моральності, етики та скласти серйозні іспити з таких дисциплін, як «Правильне вирішення складних конфліктних ситуацій», «Добра взаємодія з оточенням» тощо [11, с. 34].

На прикладі Швейцарії продемонструємо вдалий синтез реалізації різними соціальними інститутами (сім'я, школа, громада та ін.) їхньої антикриміногенної та профілактичної функції. Швейцарія стала своєрідним острівцем безпеки в бурхливому морі стрімко зростаючої підліткової злочинності. Дослідження західних кримінологів довели, що причинами, які перешкоджають зростанню злочинності неповнолітніх у цій країні, є: повільні процеси урбанізації (у Швейцарії немає міст із мільйонним населенням); низька мобільність населення, домінування корінних жителів (тих, у кого кілька поколінь прожили в одному місці) зі сталими традиціями поведінки й соціального контролю; в цій країні має місце високий рівень правосвідомості; поліція є децентралізованою й зорієнтована на інтереси громадян; суди обирають підліткам переважно альтернативні до позбавлення волі види покарань; заміжні жінки найменше в Європі зайняті професійною діяльністю, що дозволяє приділяти достатню увагу дітям; шкільне

виховання виключає вседозволеність, містить багато заборон; у країні дуже низький рівень безробіття серед молоді; сімейне виховання має яскраво виражений патріархальний характер [12, с. 123-126].

Профілактика втручання зосереджується на найбільш близьких до неповнолітнього агентах соціалізації (сім'я, школа, дозвільна сфера), що формують його поведінку, ставлення до соціальних норм та можливість їх дотримуватись.

Ефективною виявляється зарубіжна профілактична програма втручання Linking the Interests of Family and Teachers (LIFT), що, як і попередня, розрахована на дітей 1-5 класів та їхні сім'ї, що проживають у соціально небезпечній місцевості. LIFT спрямована на здійснення контролю в період раннього розвитку дитини та усунення в поведінці неповнолітнього факторів, що в майбутньому можуть призвести до правопорушень і злочинів.

Програма втручання підвищує батьківську відповідальність за виховання дитини, сприяє більш плідній співпраці з навчальним закладом, створюючи телефонну лінію LIFT, де батьки можуть отримати повідомлення про щоденні події класу, спеціальні заходи та домашню роботу. За неможливості відвідувати особисто чергову сесію виховання батьки можуть отримати відповідний матеріал додому, таким чином заохочуючи участь у програмі LIFT. Результати дослідження впливу програми LIFT на 600 учнів 1-3 класів показали, що діти, які прийняли участь у компонентах програми втручання, набули базових навичок вирішення конфліктів у середовищі, зниження рівня агресивності в поведінці під час спілкування з оточуючими.

Необхідно звернути окрему увагу на сучасні інформаційно-пропагандистські заходи, що здійснюються в межах так званого приватноправового запобігання, в тому числі злочинності з боку підлітків та молодих людей, на прикладі Німеччини та Австрії. Відмінностями цього напрямку протидії злочинності є, по-перше, те, він має не публічно-правовий, а приватноправовий характер, по-друге, реалізується не представниками громадськості, як вказувалось вище, а саме поліцією. Перелічимо основні стратегії цих засобів, що спрямовані на запобігання злочинності неповнолітніх: а) інформування населення про форми проявів підліткової деліквентності та можливості щодо її протидії; б) проведення безкоштовних консультацій на предмет роз'яснення громадянам способів захисту свого майна в разі вчинення різних корисливих та насильницьких злочинів; в) надання рекомендацій про можливості уникнення проявів домашнього насильства, зокрема за участю неповнолітніх осіб (наприклад, «Настанови Гессенської поліції щодо запобігання домашньому насильству»; «Пам'ятки Берлінського центру втручання при домашньому насильстві»); г) роз'яснення громадянам про види засобів, за допомогою яких можна убезпечити своє життя, здоров'я та майно від різних кримінальних посягань молоді (аналог профілактики захисту в розумінні спеціально-кримінологічного запобігання) [13].

У західних країнах загальновизнано, що без участі громадськості проблему протидії злочинності, особливо злочинності неповнолітніх та молоді, вирішити неможливо. У США в середині 70-х рр. XX ст., а згодом в європейських країнах виникли численні асоціації надання допомоги ув'язненим у місцях поз-

бавлення волі, а також цивільні комісії із запобігання злочинності. Громадяни брали активну участь у роботі служб пробацій, що змусило уряд цієї країни законодавчо закріпити добровільне співробітництво громадян у системі пробацій і надавати їм матеріальну допомогу. Фактично кожний штатний співробітник цієї служби приймає під своє керівництво певне число добровільних непрофесійних помічників, кожному з яких доручається ведення однієї чи декількох справ «піднаглядних». Практика засвідчила ефективність громадської допомоги професіоналам. Громадяни беруть участь у роботі служб пробацій, що існують у присудах, а також у реалізації різних локальних програм: з організації дозвілля неповнолітніх, контролю за відвідуваністю підлітками шкіл тощо [14, с. 129-130].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що заходи запобігання корисливо-насильницькій злочинності неповнолітніх, так само як і злочинності неповнолітніх взагалі, в країнах ЄС і США підтверджують свою ефективність. У розпочатому процесі реформування системи заходів запобігання корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх доцільно звернути увагу на такий досвід, оскільки ефективний метод залучення до заходів запобігання злочинності, окрім органів державної влади і місцевого самоврядування, громадських організацій та самого населення мають позитивний результат.

Література

1. Статистична інформація ГПУ про стан злочинності за 2016-2017 рр. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113283&libid=100820.
2. Crime in the United States – 2016. URL: <https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2016/crime-in-the-u.s.-2016/cius-2016/topic-pages/property-crime>
3. Бандурка О.М., Ярмиш О.В., Поволоцький О.О. та інші. Взаємодія міліції та громадськості (з використанням досвіду діяльності поліції у США): навч. посібник. Харків, 2001. 200 с.
4. Клемпарський М.М. Особливості зарубіжного досвіду протидії злочинності неповнолітніх та можливість його використання в Україні. Форум права. 2015. № 4. С. 111-112. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_21.pdf
5. Поволоцька С.Г. Деякі аспекти профілактики злочинів та інших правопорушень серед дітей. Вісник нац. університету внутр. справ. 2003. № 22. С. 22-29.
6. Шостко О.Ю. Суб'єкти діяльності по попередженню злочинності неповнолітніх у США: система і функції. Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 1998. № 34. С. 193-197.
7. Шостко О.Ю. Програми запобігання наркоманії серед підлітків у США. Проблеми удосконалення українського законодавства та підвищення ефективності підприємницької діяльності: темат. зб. науков. тр. Харків, 1997. С. 157-161.
8. Crime and Crime Prevention – 2016. URL: <http://www.crimesolutions.gov/TopicDetails.aspx?ID=1>
9. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Нац. юрид. акад. України. Харків, 2011. 120 с.
10. Юзікова Н.С. Формування програмних заходів корекції та запобігання злочинній поведінці неповнолітніх: зарубіжний досвід. Науковий вісник Міжнар. гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 7.
11. Бут О.М. Кримінологічна характеристика злоч. неповноліт. та молоді у скандинавських країнах (на прикладі

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Норвезького Королівства) Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: Всеукр. науков. конф. (м. Львів, 28.09.2007 р.). Львів: ЛДУВС, 2007, С. 32-35.

12. Дідківська Г. Кримінологічні теорії зарубіжних країн у боротьбі зі злочинністю неповнолітніх. Підприємство, господарство і право. 2008. № 8. С. 123-126.

13. Мошак Г.Г. Німецька модель приватноправової профілактики: монографія. Одеса, 2005. 2016 с.

14. Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куц В.В. та інші. Проблеми протидії злочинності: підручник. Харків, 2010. С. 129-130.

Ветєва Н. В.,
*аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

АНАЛІЗ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ АРЕШТУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Гладковський Є. О.

Стаття присвячена аналізу позитивного досвіду кримінально-правової регламентації арешту як виду покарання в зарубіжних країнах. Встановлено, що арешт у сучасних умовах як вид покарання перебуває на стадії свого становлення та закріплення в системі видів покарань. Застосування арешту може виступати одним із шляхів зменшення рівня криміналізації суспільства, що насамперед пов'язано з короткостроковістю досліджуваного покарання. Виявлено, що такий вид покарання, як арешт, у даний час широко застосовується в сімнадцяти зарубіжних країнах. Доведено, що для зменшення криміналізації суспільства потрібно усунути деякі проблеми, а саме удосконалити такий вид покарання, як арешт за допомогою запозичення кращих тенденцій і позитивного досвіду різних країн.

Ключові слова: арешт, покарання, кримінально-правова регламентація, обмеження волі, позбавлення волі.

Статья посвящена анализу положительного опыта уголовно-правовой регламентации ареста как вида наказания в зарубежных странах. Установлено, что арест в современных условиях как вид наказания находится на стадии своего становления и закрепления в системе видов наказаний. Применение ареста может выступать одним из путей уменьшения уровня криминализации общества, что прежде всего связано с краткосрочностью исследуемого наказания. Выявлено, что такой вид наказания, как арест, в настоящее время широко применяется в семнадцати зарубежных странах. Доказано, что для уменьшения криминализации общества нужно устранить некоторые проблемы, а именно – усовершенствовать такой вид наказания, как арест с помощью заимствования лучших тенденций и положительного опыта разных стран.

Ключевые слова: арест, наказание, уголовно-правовая регламентация, ограничение свободы, лишение свободы.

The article is devoted to the analysis of the positive experience of the criminal legal regulation of arrest as a form of punishment in foreign countries. It is established that the arrest in modern conditions, as a form of punishment, is at the stage of its formation and fixing in the system of types of punishments. The use of arrest may be one of the ways to reduce the level of criminalization of society, primarily due to the short-term nature of the punishment being investigated. It was revealed that this type of punishment, like arrest, is now widely used in seventeen foreign countries. It has been proved that in order to reduce the criminalization of society, it is necessary to eliminate some problems, namely, to improve the type of punishment, such as arrest, by borrowing the best trends and the positive experience of different countries.

Key words: arrest, punishment, criminally-legal regulation, restriction of freedom, imprisonment.

Постановка проблеми та її актуальність. З проголошенням незалежності України розпочався процес будови демократичної, соціальної та правової держави. Становлення державності призвели до реформування політичної, економічної та правової системи країни.

Правова реформа зумовила відповідну зміну кримінального законодавства України. Необхідність комплексного підходу до боротьби зі злочинністю окреслила новий підхід до системи покарань. Такий підхід проявився у спрямуванні закону на посилення диференціації та індивідуалізації покарання, що, у свою чергу, призвело до введення в систему покарань нових його видів: обмеження волі, арешту та ін. Поява такого виду покарання, як арешт потребує аналізу та осмислення, а також видалення недоліків, що дозволить зробити його ефективним засобом боротьби зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні соціальна обумовленість арешту як виду покарання є однією з актуальних тем для дослідження. Дослідженням вказаної проблематики займалися такі вчені, як: Л.В. Багрій-Шахматов, М.М. Становський, О.Ф. Міцкевич, Г.О. Кригер, О.Д. Соловйов, С.А. Велієв, О.С. Міхлін, Т.В. Денисова, І.І. Карпець, Н.С. Таганцева, А.В. Полівцев, В.З. Фетисов та багато інших науковців, але, на жаль, дослідження здійснювалися на етапі постановки проблеми або втратили свою актуальність на сьогодні. Крім того, окремого дослідження щодо кримінально-правової регламентації арешту як виду покарання в зарубіжних країнах немає, що й обумовлює детальне дослідження цієї теми.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн щодо законодавчого закріплення арешту як виду покарання.

Виклад основного матеріалу. Арешт як окремий вид покарання був виділений з короткострокового позбавлення волі, яке мало місце ще за часів Радянського Союзу. Після прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу (далі – КК) в Україні з'явилися два різних види покарань – позбавлення волі та арешт. При цьому арешт і позбавлення волі співіснують у межах однієї системи й за законодавством зарубіжних країн, але не в усіх. Як покарання, яке пов'язано з ув'язненням засудженої особи, в кримінальних кодексах деяких країн залишається тільки позбавлення волі. У деяких країнах світу існує короткострокове (мінімальний строк призначення якого є меншим за 1 рік) позбавлення волі (Польща, Республіка Болгарія, Данія, Німеччина). Цікавим є те, що його мінімальний строк може бути меншим, ніж строк арешту в Україні (Австрія, Швейцарія, Данія).

Арешт як вид покарання в даний час широко застосовується в сімнадцяти зарубіжних країнах, зокрема, даний вид покарання закріплений у Кримінальному кодексі Республіки Білорусь 1999 р., КК Грузії 1999 р., КК Італії 1930 р., КК Казахстан 1997 р., КК КНР 1979 р., КК Киргизької Республіки 1997 р.,

КК Литовської Республіки 1998 р., КК Республіки Молдова 2002 р., КК Норвегії 1902 р., КК Республіки Сан-Марино 1974 р., КК Республіки Таджикистану 1994 р., КК Республіки Узбекистан 1994 р., КК Швейцарії 1937 р., КК Естонської Республіки 1992 р. та КК Японії 1907 р. У зв'язку з недосконалістю та неефективністю короткострокового позбавлення волі, законодавець вищевказаних країн відмовився від даного виду покарання та віддав перевагу арешту.

Аналізуючи та розглядаючи законодавство зарубіжних країн, можна виокремити дві групи країн: ті, де арешт застосовується поряд з позбавленням волі (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Литва, Грузія, Китай, Іспанія, Корейська Народна Республіка, Корейська Народна Демократична Республіка) [1, с. 20; 2, с. 126; 3, с. 199; 4, с. 181; 5, с. 118; 6, с. 32; 7, с. 22], та ті, де він не застосовується.

Існують країни, в яких застосовуються лише позбавлення волі як єдине покарання, котре поєднується з ув'язненням засудженої особи, арешт не застосовується взагалі. Можна виділити дві групи: країни, де короткі строки позбавлення волі відсутні (законодавець цих країн пішов шляхом скорочення в'язничних санкцій, що відповідає тенденціям розвитку світового законодавства про покарання), і країни, в яких існує короткострокове позбавлення волі (Польща, Болгарія, Данія, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Швеція) [8, с. 61; 9, с. 46; 10, с. 38; 11, с. 21; 12, с. 13; 13, с. 87]. При цьому країни, в яких існує короткострокове позбавлення волі, можна поділити на дві групи: країни, де найменший строк позбавлення волі може становити декілька днів (Австрія, Швейцарія, Данія, Голландія), та країни, де найменший строк позбавлення волі не є принаймні меншим за місяць (Болгарія, Польща, Німеччина, Соціалістична Республіка В'єтнам, Швеція) [19].

Із групи країн, де встановлена можливість короткострокового позбавлення волі, можна виділити ті, кримінальні кодекси яких передбачають особливі умови для відбування короткострокового позбавлення волі. До таких країн можна віднести Швейцарію, у ст. 37bis КК якої зазначено, що в разі призначення засудженому тюремного ув'язнення строком менше ніж три місяці, до нього застосовуються приписи до арешту [14], та Болгарію, де короткострокове позбавлення волі повинно відбуватися в спеціальних виправних домах [15].

Наявність у багатьох країнах світу короткострокового позбавлення волі свідчить про неможливість усунення з національних законодавств покарань, пов'язаних із фізичною ізоляцією засудженої особи від суспільства, які характеризуються нетривалими строками. Ця неможливість пов'язана з тим, що фізичній ізоляції засудженої особи від соціуму, навіть за нетяжкі злочини та на нетривалі строки, притаманний карально-виправний ефект, що може забезпечити значну дієвість покарання щодо засудженого. Ефективність цих покарань зумовлює цей вплив. Але через те, що ефективність не завжди є бажаною та максимальною, значна кількість країн, відмовившись від короткострокового позбавлення волі, була змушена замінити його на окреме покарання у вигляді арешту з метою підвищення ефективності ув'язнення особи на короткі строки за допомогою специфічних властивостей, характерних для цього покарання [17].

Російська Федерація. Відповідно до ст. 54 КК РФ, арешт полягає у триманні засудженого в умовах суворої ізоляції від суспільства і встановлюється на строк від одного до шести місяців [16]. При цьому російські законодавці додають, що в разі заміни обов'язкових або виправних робіт на арешт він може бути призначений і на строк менший ніж один місяць.

Щодо суб'єктів, до яких застосовується арешт, то поряд із загальними вимогами (фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності), існують також і спеціальні: арешт не може бути призначений особам, що не досягли до моменту винесення судом вироку вісімнадцятирічного віку, а також не може застосовуватися до вагітних жінок та жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років. Щодо військовослужбовців, то вони перебувають під арештом на гауптвахті, як й за законодавством України [16].

Арешт призначається неповнолітнім, якщо вони досягли 16-річного віку до моменту проголошення судом вироку, на строк від одного до чотирьох місяців [17].

Законодавець Російської Федерації відзначає відносно велику суворість покарання у виді арешту, оскільки він полягає в суворій ізоляції від суспільства. У системі покарань його місце було визначено між обмеженням волі та утриманням у дисциплінарній військовій частині, більш суворим за яке є позбавлення волі [1, с. 20]. На відміну від РФ, Україна розмістила арешт на восьмій сходинці системи покарань як більш м'яке покарання між конфіскацією майна та обмеженням волі.

Республіка Білорусь. Згідно зі статтею 54 КК Республіки Білорусь арештом є утримання засудженого в умовах суворої ізоляції від суспільства, що встановлюється на строк від одного до шести місяців [20]. Термін «сувора ізоляція» передбачає цілий ряд правообмежень, пов'язаних з порядком відбування цього покарання. Для його виконання передбачена особлива установа тюремного типу – арештний дім, призначення якого полягає в утриманні в ньому інших категорій осіб, з тих чи інших підстав ізольованих від суспільства [18].

Арешт не може бути призначений чотирьом категоріям засуджених:

- 1) Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку;
- 2) Вагітним жінкам;
- 3) Жінкам та самотнім чоловікам, які мають дітей у віці до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів;
- 4) Інвалідам I та II груп [19].

Цікавою є ст. 114 КК Республіки Білорусь, де вказані особливості застосування арешту до неповнолітніх: арешт призначається особі чоловічої статі, яка досягла шістнадцятирічного віку на момент винесення вироку, і встановлюється на строк від п'ятнадцяти днів до трьох місяців [20]. Виходячи зі змісту цієї статті, арешт не може бути взагалі застосований до неповнолітніх жінок. А для неповнолітніх чоловіків встановлюється скорочений строк арешту.

Військовослужбовці, як і в Україні, відбувають арешт на гауптвахті [20].

У системі покарань Білорусії арешт за ступенем суворості посідає шосту сходинку і розташований між обмеженнями у військовій службі та обмеженням волі [17].

Литва. Кримінальний кодекс Литви встановлює два види кримінально караних діянь: кримінальний проступок та злочин. Відповідно до ст. 42 КК Литовської Республіки арешт застосовується як за вчинення злочину, так і за вчинення кримінального проступку [21]. Покаранням за злочин арешт є вельми суворим покаранням, відповідно до його розташування в системі покарань між обмеженням волі та позбавленням волі на певний строк. Натомість покаранням за кримінальний проступок арешт визнається найтяжчим покаранням і поміщений на шосту сходинку в переліку покарань після обмеження волі. Також Кримінальний кодекс Литви відносить арешт до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Це виходить зі змісту ст. 11 КК Литовської Республіки, що визначає поняття злочину: злочин є небезпечне та заборонене Кодексом діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачено покарання у вигляді позбавлення волі [21]. Якщо ж арешт застосовується як покарання за вчинення саме злочинів, то він розглядається як форма або вид позбавлення волі. У свою чергу зміст ст. 12 КК Литовської Республіки визначає дефініцію кримінального проступку: кримінальним проступком є небезпечне та заборонене Кодексом діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за виключенням арешту [21] (звідси також стає зрозумілим, що арешт є виключенням і відноситься до позбавлення волі).

Різниця між двома арештами, які призначаються за вчинення злочину та за вчинення проступку, полягає тільки в строках покарання (за вчинення злочину – від п'ятнадцяти до дев'яноста діб, а за вчинення кримінального проступку – від десяти до сорока п'яти діб). Для неповнолітніх арешт надається на строк від 5 до 45 діб [3, с. 199].

Найпозитивнішим елементом Кримінального кодексу Литовської Республіки є те, що порівняно з КК України, Білорусії та Росії, в ньому вказується місце виконання (відбування) покарання у виді арешту – арештний дім. При цьому законодавець Литви не вказує умови утримання засудженої особи в такому арештному домі, на відміну від вищеперелічених кримінальних кодексів, де наголос ставиться на суворій ізоляції засуджених до арешту осіб від соціуму.

Також суд може встановити відбування арешту у вихідні дні, якщо його було призначено на строк до сорока п'яти діб, що є дуже цікавим моментом [17].

Якщо говорити про категорії засуджених, до яких арешт може застосовуватися, то до них входять вагітні жінки, особи, які доглядають за дитиною віком до трьох років [22, с. 166-167].

Китай. Арешт як вид покарання регламентується в кримінальному кодексі Китаю як «короткостроковий арешт», при цьому робиться наголос на головній ознаці арешту, а саме – на короткостроковості. За кримінальним законодавством Китаю арешт як вид покарання призначається на строк від одного до шести місяців. Так, засуджені до арешту перебувають під контролем органів громадської безпеки. У період відбування покарання засуджений до короткострокового арешту може один-два дні на місяць перебувати вдома. Перебіг строку короткострокового арешту починається з дня проголошення вироку: один день перебування в попередньому ув'язненні до винесен-

ня вироку дорівнює одному дню короткострокового арешту [23]. Короткостроковий арешт за кримінальним законодавством Китайської Народної Республіки посідає третю сходинку між наглядом та строковим позбавленням волі.

Іспанія. За кримінальним законодавством Іспанії покарання поділяються на суворі, менш суворі та невеликої суворості за характером та тривалістю. У свою чергу, арешт як вид покарання законодавець Іспанії відносить як до менш суворих, так і до покарань невеликої суворості. Різниця між ними полягає лише в строках призначеного покарання. Арешт, призначений на строк від семи до двадцяти чотирьох вихідних днів, КК Іспанії відносить до покарань менш суворого характеру; до покарань невеликої суворості відноситься арешт, який було призначено на строк від одного до шести вихідних днів (арешт у цій країні відбувається засудженими тільки в неробочі дні) [17].

Згідно зі статтею 37 КК Іспанії арешт на вихідні дні призначається на 36 годин, що дорівнює двом дням. Максимальним арештом є арешт, який призначається на двадцять чотири вихідних дні, за виключенням, коли арешт накладається замість покарання, яке передбачає собою тюремне ув'язнення.

Відповідно до кримінального кодексу Іспанії арешт для засудженого проходить у виправному закладі, максимально наближеному до місця мешкання, в якому є вільні місця по суботах та неділях.

Не приймаються вищевказані положення, якщо відповідно до обставин справ Суд може вирішити, що арешт на вихідні дні повинен проходити, якщо це можливо, в муніципальних установах або в поліцейських центрах за попередньою згодою засудженого чи прокуратури.

Якщо заарештований двічі неправомірно пропускає відбування арешту, Суд з Нагляду, незалежно від подання свідоцтва про порушення вироку, може вирішити, що арешт буде виконуватися безперервно [24].

Висновки. Аналізуючи кримінальне законодавство розглянутих зарубіжних країн, можна дійти певних висновків щодо міжнародного позитивного досвіду в питанні кримінально-правової регламентації арешту як виду покарання. Як ми побачили, в більшій частині зарубіжних держав арешт наближений до позбавлення волі, а його режим виконання і відбування є достатньо суворим, що полягає у великій кількості правообмежень, через що визнається досить суворим покаранням. На сьогодні існують дві тенденції відносно кримінальних покарань, що використовуються в зарубіжному кримінальному законодавстві:

1) іноземні країни прагнуть і орієнтуються на зменшення кількості покарань, які пов'язані з ізоляцією від соціуму, та їх застосування;

2) у кримінальному законодавстві зарубіжних країн зберігаються покарання, які мають характеристики короткочасної ізоляції засудженої особи від суспільства.

Оскільки вказані тенденції проявляються в наявності в системі кримінальних покарань як значної кількості покарань, що не мають зв'язку з ізоляцією від соціуму, так і в наявності покарань, якими передбачена ізоляція. Кримінальне законодавство України, яким передбачене застосування арешту як виду покарання, відповідає тенденціям розвитку міжнародного законодавства.

Слід відзначити й позитивні риси в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, які, на нашу думку, слід впровадити у вітчизняне законодавство, а саме:

– запозичити практику відвідування особою, яку засуджено до відбування арешту, місця мешкання на строк не більше двох днів (Китай);

– так само як не призначається арешт жінкам, що мають дітей віком до семи років, так і не повинен призначатися арешт чоловікам, в яких на власному утриманні мають діти такого ж віку або діти-інваліди;

– необхідно прописати у ст. 60 Кримінального кодексу України те, що арешт повинен відбуватися (виконуватись) в арештних домах.

Проаналізувавши та вивчивши досвід зарубіжних держав, виявивши та розглянувши позитивні риси правового регулювання арешту в зарубіжних країнах, підсумовано, що впровадження цих надбань дозволить якісно вдосконалити чинне кримінальне законодавство України.

Література

1. Уголовный кодекс Российской Федерации. М.: ИНФА-М, 2004. 190 с.
2. Уголовный кодекс Республики Беларусь / предисловие проф. Б.В. Волженкина; обзорная статья А.В. Баркова. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. 474 с.
3. Абрамовичус А., Дракшене А., Павилонис В. Основные положения Уголовного кодекса Литовской Республики. Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии: сб. науч. ст. под ред. Л.Л. Кругликова, Н.Ф. Кузнецовой. М.: ЛексЭст, 2002. 464 с.
4. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигвава; вступит. ст. В.И. Михайлова; обзорн. ст. О. Гамкрелидзе. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. 407 с.
5. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / ассоциация Юридический центр; пер. с китайского Д.В. Вичикова; под ред. А.И. Коробеева: Справ. изд. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 301 с.
6. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. Н.Ф. Кузнецова, Ф.М. Решетникова; пер. В.П. Зырянова, Л.Г. Шнайдер. М.: Зерцало, 1998. 218 с.
7. Иванов А.М., Корчагин А.Г. Преступление в странах Юго-Восточной Азии (общая часть). Известие ВУЗов. Правоведение. 2000. № 2. С. 188-197.
8. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецов; вступ. ст. канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; пер. с пол. Д.А. Барилевич. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. 234 с.
9. Уголовный кодекс Республики Болгария / ред. кол. А.И. Лукашов (науч. ред.) и др.; пер. с болг. Д.В. Милушев, А.И. Лукашов; вступ. ст. И.И. Айдаров. Мн.: Тесей, 2000. 192 с.
10. Уголовный кодекс Дании / ассоциация Юридический центр; пер. с дат. и англ. С.С. Беляева, А.Н. Рычевой; под науч. ред. С.С. Беляева. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. 230 с.
11. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. М.: Издательство «Зерцало», 2001. 208 с.
12. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. А.В. Серебренниковой. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. 350 с.
13. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 320 с.
14. Швейцарский уголовный кодекс от 21 декабря 1937 года. URL: crimpravo.ru/codecs/swiss/2.doc
15. Уголовный кодекс Болгарии. URL: <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-bolgarii/>
16. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ (ред. от 23.04.2018 г., с изм. от 25.04.2018 г.). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/e4991aa8c8b3c2ea4476b80e5be89542518d1287/
17. Шинкарьов Ю.В., Застосування зарубіжного досвіду для удосконалення правової регламентації кримінального покарання у вигляді арешту в Україні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2008. № 40. С. 111-119. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=L1NK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=VKhnucs_2008_40_18
18. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275>
19. Апешт. URL: <http://ua-referat.com/%D0%90%D1%80%D0%B5%D1%88%D1%82>
20. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Н.Ф. Ахра-Кменка, Н.А. Бабий, А.В. Барков и др.; Под общ. ред. А.В. Баркова. Мн.: Тесей, 2003. 1200 с. URL: <https://studfiles.net/preview/5623960/page:21/>
21. Уголовный кодекс Литовской Республики. URL: crimpravo.ru/codecs/litva/2.doc
22. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Павилониса; предисл. Н.И. Мацнева; вступ. статья В. Павилониса, А. Абрамовичуса, А. Дракшене; пер. с лит. В.П. Казанскене. СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. 470 с.
23. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. URL: <http://www.legal-way.ru/other45.php>
24. Уголовный кодекс Испании. URL: narod.ru/kodeks/ispanii_uk.doc

*Гладковський Є. О.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 1
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ МАСОВИМ ЗАВОРУШЕННЯМ, ЩО НЕСУТЬ ЗАГРОЗУ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ

Головін Д. В.

Стаття присвячена дослідженню питань профілактичної діяльності оперативних підрозділів Національної поліції в умовах чинного кримінального процесуального законодавства, спрямованих на запобігання масових заворушень, що несуть загрозу територіальній цілісності України. Особлива увага при цьому приділяється використанню всього арсеналу засобів та методів оперативно-розшукової діяльності з метою своєчасного виявлення наміру та недопущення переростання його в наступну стадію підготовки або вчинення протиправних діянь, пов'язаних з масовими заворушеннями.

Ключові слова: територіальна цілісність України, масові заворушення, оперативно-розшукове запобігання, індивідуальна профілактика, методи оперативно-розшукової діяльності.

Статья посвящена исследованию вопросов профилактической деятельности оперативных подразделений Национальной полиции в условиях действующего уголовного процессуального законодательства, направленных на недопущение массовых беспорядков, которые несут угрозу территориальной целостности Украины. Особое внимание при этом уделяется использованию всего арсенала средств и методов оперативно-розыскной деятельности с целью своевременного выявления умысла и недопущения перерастания его в следующую стадию подготовки или совершения противоправных действий, связанных с массовыми беспорядками.

Ключевые слова: территориальная целостность Украины, массовые беспорядки, оперативно-розыскное предотвращение, индивидуальная профилактика, методы оперативно-розыскной деятельности.

The article is devoted to the research of issues of preventive activity of operational units of the National Police in the conditions of the current Criminal procedural legislation, aimed at preventing mass disturbances that threaten the territorial integrity of Ukraine. A retrospective of the emergence and development of such crimes in the territory of our state in 2014-2018, which was caused by the destructive influence of representatives of foreign states, is considered. In this case, the characteristic features indicating the purpose of violating the territorial integrity of Ukraine and their distinction from the massive disturbances that do not constitute such a threat and, accordingly, are less socially dangerous. Important attention is paid to the use of the whole arsenal of means and methods of operative and investigative activities, in order to timely identify the intention and prevent the emergence of it in the next stage of preparation or commission of unlawful acts related to mass disturbances. Particular attention is paid to individual prevention with persons prone to committing these crimes.

Key words: territorial integrity of Ukraine, mass disturbances, operative-search prevention, individual prophylaxis, methods of operational-search activity.

Постановка проблеми та її актуальність. Загострення соціально-політичної ситуації в Україні за ос-

танні роки, що багато в чому викликано деструктивним впливом з боку представників іноземних держав, неабияк актуалізувало проблему протидії масовим заворушенням. Перша половина 2014 року ознаменувалася значним збільшенням кількості облікованих масових заворушень у східних та південних регіонах України. Так, за 2013 рік в цілому по Україні було зареєстровано всього 4 кримінальні правопорушення за ст. 294 КК України, 2-ом особам вручено повідомлення про підозру, а за 2014 рік обліковано 119 масових заворушень і 29 особам повідомлено про підозру [4].

Метою статті є дослідження питань профілактичної діяльності оперативних підрозділів Національної поліції в умовах чинного кримінального процесуального законодавства, спрямованих на запобігання масових заворушень, що несуть загрозу територіальній цілісності України.

Виклад основного матеріалу. Масові заворушення, що спостерігалися у 2014 році, були безпосередньо пов'язані з тими сумнозвісними подіями, що відбувалися в Автономній республіці Крим та в окремих районах Луганської і Донецької областей і призвели до особливо тяжких наслідків. Починаючи з 2015 року, спостерігався спад динаміки вчинення цих злочинів, зокрема, за 2015 рік було обліковано 23 факти масових заворушень і 16-ти особам повідомлено про підозру, за 2016 рік – 8 фактів і 1-й особі повідомлено про підозру, за 2017 рік – 3 факти і 1-й особі повідомлено про підозру [4]. Разом із тим зменшення кількості облікованих фактів злочинів, передбачених ст. 294 КК України, не означає, що загроза їх учинення минула, а скоріше свідчить про належну організацію роботи правоохоронних органів щодо запобігання масових заворушень.

Відмінна риса основної частини масових заворушень, що мали місце у 2014 році і пізніше, полягає в тому, що ці злочини мали яскраво виражені політичні мотиви. Ці злочини суттєво відрізнялися від тих, що мали місце до 2014 року, адже, окрім іншого, були спрямовані на порушення територіальної цілісності України. Так, характерними ознаками, що свідчили про мету порушення територіальній цілісності України та спостерігалися під час масових заворушень, були такі:

- відсутність української національної символіки та наявність державної символіки інших країн, з якими Україна має напружені дипломатичні відносини, а також комуністичної символіки чи пропаганди комуністичного тоталітарного режиму;

- присутність іноземних громадян, у т.ч. тих, які приховують своє громадянство, а також осіб без розпізнавальних знаків у військовій формі;

Головін Д. В., 2018

– публічні заклики про зміну меж території або державного кордону України, а також заклики, що межують із цим (про захоплення приміщень органів влади, організацію «народних рад», «референдумів» щодо від'єднання окремих територій, їх автономії чи федеративного устрою тощо);

– розповсюдження матеріалів із закликами та символікою антипатріотичної спрямованості;

– безпосередня або опосередкована причетність іноземних громадян до організації масових заворушень та їхнього фінансування.

Зазначені вище ознаки дозволяють відмежувати масові заворушення, що несуть загрозу територіальній цілісності України, від тих, що такої загрози не становлять, а відповідно, є менш суспільно небезпечними. У сучасних умовах представники певних політичних кіл та спеціальних служб іноземних держав не полишають спроб щодо організації масових заворушень, спрямованих на порушення територіальної цілісності України й розхитування і без того складної соціально-політичної обстановки. Організація масових заходів, що мають на меті підбурювання до масових заворушень, виступає засобом ведення гібридної війни проти України та роз'єднання громадян за регіональною ознакою. На жаль, ці деструктивні явища спостерігаються сьогодні не лише в східних, але і в інших регіонах України, зокрема, несанкціоновані масові заходи на підтримку так званих «Рівненської народної республіки», «республіки Підкарпатська Русь», «Бессарабської народної республіки» та ін.

Актуальність проблеми протидії масовим заворушенням, що несуть загрозу територіальній цілісності України, окрім іншого, обумовлена тим, що на сьогоднішній день в органах та підрозділах Національної поліції України відсутні науково обґрунтовані рекомендації щодо запобігання та розслідування зазначеної категорії злочинів, відсутні чітко визначені алгоритми дій працівників поліції за таких умов. У минулому зазначена прогалина коштувала Україні значної частини території.

Різноманітні питання запобігання та розслідування окремих видів злочинів досліджували відомі вчені. Разом із тим у теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) відсутні наукові праці, присвячені питанням запобігання та розслідування масових заворушень, що несуть загрозу територіальній цілісності України. Таке положення речей не задовольняє сучасні потреби науки та практики діяльності органів Національної поліції України.

Відзначимо, що положення чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України негативно позначаються на діяльності оперативних апаратів Національної поліції щодо виявлення осіб, які готують масові заворушення, та щодо запобігання цим злочинам. Згідно з чинним КПК України [3] оперативні підрозділи позбавлені ініціативи в досудовому розслідуванні, а їхня роль зведена до пасивного виконання доручень слідчого, прокурора. Про це свідчать наступні положення ст. 41 КПК: «оперативні підрозділи <...> здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора»; «співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді

чи прокурора». Фактично ці засади унеможливають практичну реалізацію основного завдання, що має виконуватися оперативними підрозділами – виявлення осіб, які готують вчинення злочину.

На сьогоднішній день діяльність оперативних підрозділів Національної поліції переважно зводиться до виконання забезпечувальної функції в межах кримінального провадження, зокрема, до виконання доручень слідчого, прокурора про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Все менше уваги в діяльності оперативних апаратів приділяється роботі з виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес, та із запобігання злочинам. Стосовно проблематики протидії масовим заворушенням, що несуть загрозу територіальній цілісності України, зазначимо, що запобігти їм набагато більш прийнятно, ніж долати їхні негативні наслідки.

Недарма оперативно-розшукове запобігання (профілактика, попередження) злочинам у другій половині минулого сторіччя було визнано окремою формою ОРД разом з виявленням осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, і оперативною розробкою. Визначальна роль у формуванні концепції попереджувальної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ належить І.П. Козаченку, який обґрунтував існування діяльності щодо профілактики злочинів поза межами оперативного пошуку та оперативної розробки, довів самостійність цієї форми ОРД [5, с. 32-39]. На думку Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, В.П. Пилипчака, В.Л. Регульського та інших вчених [6, с. 271], оперативно-розшукове запобігання як форма ОРД характеризується цілеспрямованим зосередженням зусиль оперативних підрозділів, засобів та методів на попередженні, припиненні злочинів на стадії задуму, готування або замаху.

Вважаємо, що головна мета оперативно-розшукового запобігання злочинам за напрямком протидії масовим заворушенням, що несуть загрозу територіальній цілісності України, зводиться до того, щоб силами, методами та засобами ОРД не допустити не тільки вчинення злочину, а й переростання протиправних намірів у наступну очікувану стадію. Такими стадіями є:

– поява наміру вчинити злочин (проявляється у висловлюваннях окремих осіб організувати масові заворушення чи прийняти в них активну участь);

– готування до злочину (проявляється у вчиненні конкретних дій з підготовки до масових заворушень, підшукування співучасників, виготовлення чи придбання зброї чи інших знарядь вчинення злочину тощо);

– замах на злочин (являє собою вчинення конкретною особою з прямим умислом діяння, безпосередньо спрямованого на організацію масових заворушень чи активну участь в них, але при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі особи);

– повне завершення умисного злочину (характеризується безпосереднім початком масових заворушень та вчиненням конкретних актів насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів тощо).

З метою недопущення переростання намірів вчинити злочин у наступну стадію ще за радянських часів була розроблена концепція індивідуальної профілак-

тики (індивідуально-профілактичного впливу). Індивідуальна профілактика (індивідуально-профілактичний вплив) – це здійснюваний за допомогою системи тактичних прийомів процес запобіжно-профілактичної та агентурно-оперативної роботи у відношенні осіб, які замислюють або готують вчинення злочинів, які ведуть протиправний образ життя та не реагують на прийняті відносно них запобіжні заходи гласного характеру [5, с. 111]. На сьогодні існує цілий ряд наукових праць, які висвітлюють діяльність оперативних підрозділів щодо індивідуальної профілактики злочинів, проте майже відсутні роботи, присвячені здійсненню індивідуально-профілактичного впливу щодо осіб, відносно яких отримана інформація про можливість учинення ними масових заворушень.

Висновки. Суб'єкти оперативно-розшукової діяльності не випадково покликані вживати заходів індивідуально-профілактичного впливу, бо саме вони мають у розпорядження ті сили та засоби, можливість застосування відповідних методів, які дають можливість ефективно здійснювати негласну роботу щодо запобігання масовим заворушенням, що несуть загрозу територіальній цілісності України. Зазначене обумовлює потребу в ґрунтовному вивченні питань запобігання масовим заворушенням, що несуть загрозу територіальній цілісності України, та проведення правоохоронної розвідки з цією метою. Вимагають розкриття особливості проведення заходів оперативного (ініціативного) пошуку та інших дій оперативних апаратів у межах справ контрольно-спостережного провадження, заведених з метою контролю, відслідковування, аналізу, оцінки й прогнозування оперативної обстановки за лінією вчинення масових заворушень, а також щодо причетних

до них екстремістські налаштованих формацій та об'єднань, незаконних збройних формувань, організованих злочинних угруповань та організацій. Потребує з'ясування сучасний стан провадження за оперативно-розшуковими справами, що заводяться на особу або групу осіб, які готують масові заворушення.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 21.02.2014 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 р.: станом на 14.10.2014 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.: станом на 07.10.2014 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013 – 2017 рр.: статистична інформація / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua>
5. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова профілактика (правовые и организационно-тактические вопросы). К.: КВШ МВД СССР, 1991. 138 с.
6. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загальна частина: підручник / авт. кол.: Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.П. Пилипчук, В.Л. Регульський; під заг. ред. Л.В. Бородича. Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. Т. 1. 390 с.

*Головін Д. В.,
аспірант докторантури та аспірантури
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО СКОЄНІ ДІТЬМИ

Корнієнко М. В.

У науковій статті досліджено деякі особливості адміністративної та кримінальної відповідальності батьків і законних представників за правопорушення, що скоєні дітьми, згідно з чинним законодавством України.

Ключові слова: дитина, неповнолітній, малолітній, юридична відповідальність, законодавство України, батьки, опікуни, законні представники, нормативна база.

В научной статье исследованы некоторые особенности административной и криминальной ответственности родителей и законных представителей за правонарушения, совершенные детьми, согласно действующему законодательству Украины.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетний, малолетний, юридическая ответственность, законодательство Украины, родители, опекуны, законные представители, нормативная база.

In the scientific article some features of administrative responsibility and criminal responsibility of parents and legal representatives are investigated for offences accomplished by children in obedience to the current legislation of Ukraine.

Key words: child, minor, very young, legal responsibility, legislation of Ukraine, parents, guardians, legal representatives, normative base.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання дітей і батьків на сьогоднішній день в українському законодавстві є досить актуальними у зв'язку з дотриманням прав кожної людини і громадянина, а також виховання підростаючого покоління в повазі до закону та набуття ними правової свідомості.

Факт недосягнення особою шістнадцятирічного віку не стримує її від скоєння адміністративних та кримінальних правопорушень, тому законодавець і передбачає можливість притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності батьків чи законних представників за правопорушення, що скоєні дітьми. Незнання законів України та нерозуміння дітьми наслідків своїх дій не повинно призводити до безкарності, тому законодавством і передбачено механізм правового впливу на дітей-порушників через батьків та їхніх законних представників.

Мета статті – визначити деякі особливості адміністративної та кримінальної відповідальності батьків і законних представників за правопорушення, що скоєні дітьми згідно з чинним законодавством України, також розглянути прогалини в праві та можливі шляхи їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями юридичної відповідальності батьків та законних представників за правопорушення, що скоєні дітьми, займалися такі науковці, як: В. Авер'янов, Ю. Битяк, І. Бандурка, І. Голосніченко, Н. Ортинська, Н. Оніцен-

ко, О. Скакун, Н. Крестовська, В. Ковальчук, О. Ковальова, Ю. Ковальчук, О. Ямкова, О. Якуба, Х. Ярмакі тощо.

Виклад основного матеріалу. Потрібно розпочати розгляд даної проблематики з того, що Кримінальний кодекс України не надає визначення поняття неповнолітнього, але стаття 6 Сімейного кодексу України визначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, тобто вісімнадцяти років, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [4]. Кримінальний процесуальний кодекс визначає, що малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцятирічного віку, а неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2]. Тому в більшості своїй чинне законодавство України чітко передбачає осіб, які не досягли чотирнадцяти років, називати малолітніми, а з чотирнадцяти до вісімнадцяти років – неповнолітніми, юридичне визначення поняття «діти» містить у собі поняття особи, яка не досягла повноліття (термін «діти» включає в себе і «неповнолітніх» і «малолітніх» осіб).

Стаття 150 Сімейного кодексу України визначає, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, також батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, зобов'язані поважати дитину, готувати її до самостійного життя [4]. Батьки чи усиновлювачі є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, у свою чергу опікуни є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. Також законним представником може бути інша особа. Опіка встановлюється над малолітніми, позбавленими батьківського піклування, і над особами, які визнані недієздатними. Особи, які призначені опікунами або піклувальниками, є законними представниками тих осіб, щодо яких ухвалено відповідне рішення. Згідно із законодавством опікуна або піклувальника призначає орган опіки та піклування, також опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Потрібно відмітити, що фізична особа може бути призначена опікуном або піклувальником лише за її письмовою згодою. Як правило, опікун або піклувальник призначається з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника.

Потрібно відмітити, що згідно із законом дитина – це особа, яка не досягла вісімнадцяти років, тобто віку, з якого настає повна дієздатність. Неповнолітні, котрі не досягли шістнадцяти років, відповідно до Кодексу

України про адміністративні правопорушення є особами, що до адміністративної відповідальності не притягуються, оскільки визнаються державою нездатними правильно усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. У свою чергу потрібно відмітити, що кримінальна відповідальність неповнолітніх настає з шістнадцяти років, а за тяжкі та особливо тяжкі злочини – з чотирнадцяти років (умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, зґвалтування, грабіж, розбій та інші правопорушення).

Особа вважається такою, що досягла відповідного віку не в день свого народження, а з початку наступної доби, саме вік неповнолітнього встановлюється за документами, а в разі їх відсутності й неможливості одержання – за висновком експертизи. Відставання в психічному розвитку неповнолітнього, встановлене судовою психолого-психіатричною або педагогіко-психолого-психіатричною експертизою, повинно враховуватися під час вирішення питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій, і якою мірою керувати ними. Якщо внаслідок відставання у психічному розвитку неповнолітній не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії чи бездіяльність та керувати ними, то він повинен визнаватися обмежено осудним, що враховується під час визначення правових наслідків вчиненого посягання відповідно до ч. 2 ст. 20 КК України [1].

Перейдемо безпосередньо до розгляду питання відповідальності батьків та законних представників за протиправні дії, що вчинені дітьми. Так, у статті 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей. Ухилення батьками або особами, що їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання дітей передбачає згідно із законом попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за ті самі дії, вчинені повторно протягом року законодавець передбачає накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років адміністративного правопорушення тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а вже за вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, як правило, це з шістнадцяти років, у деяких випадках з чотирнадцяти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3].

Потрібно зазначити, що об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері охорони прав та інтересів неповнолітніх. Об'єктивна сторона правопорушення полягає в: ухиленні батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей; вчиненні неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом України про адміністративні

правопорушення; вчиненні неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Також потрібно відмітити, що вік, з якого може наступати адміністративна відповідальність дітей згідно із законодавством України, на сьогодні є завищеним. Не з 16 років дитина вже в достатній мірі розуміє свої вчинки і наслідки, що можуть наступити після деяких дій, а набагато раніше, і тому вік притягнення дитини до адміністративної відповідальності повинен бути зменшений до 14 років.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства» на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці. Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних, історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя в суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами [5]. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону. Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. За правопорушення неповнолітніх, які не досягли шістнадцятирічного віку, несуть відповідальність батьки або особи, які їх замінюють.

Стаття 22 Кримінального кодексу України визначає, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого

складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство. За вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, несуть адміністративну відповідальність батьки або особи, які їх замінюють [1].

Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю вини як у формі умислу, так і у формі необережності. Суб'єктом правопорушень є батьки неповнолітнього або особи, що їх замінюють.

Розглянемо статтю 166 Кримінального кодексу України: «злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування». Невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки, карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Якщо неповнолітній, який вчинив злочин, є у віці від одинадцяти до чотирнадцяти років, і дитина повторно, перебуваючи під наглядом батьків, скоїла злочин, особливо тяжкий, батьки можуть бути притягнуті навіть до кримінальної відповідальності. А за скоєння злочинів дітьми до одинадцяти років батьки можуть бути оштрафовані за невиконання обов'язків з виховання дітей [1]. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є всебічний – фізичний, психічний і соціальний – розвиток дитини або особи, стосовно якої встановлена опіка чи піклування, а також встановлений порядок догляду за такими особами. Додатковим факультативним його об'єктом можуть виступати здоров'я, життя, інші блага.

Об'єктивна сторона проявляється у формі злісного невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, стосовно якої встановлено опіку чи піклування. Невиконання таких обов'язків може проявлятися в: залишенні впродовж тривалого строку потерпілого без будь-якого нагляду; ухиленні від виховання дітей, у тому числі незабезпеченні відвідування ними школи, контролю за проведенням дозвілля; незабезпеченні потерпілим безпечних умов перебування за місцем проживання чи в іншому місці; невжитті заходів щодо їх лікування; безпідставному обмеженні в харчуванні, одязі, інших предметах першої необхідності; штучному створенні незадовільних побутових умов тощо. Обставинами, які вказують на злісний характер такого невиконання, можуть, зокрема, бути його тривалість, системність, багаторазовість, а також неодноразові звернення представників влади, освітніх, медичних та інших закладів, органів опіки та піклування, громадян з приводу неналежного виконання зазначених вище обов'язків.

Злісне невиконання вказаних у статті обов'язків утворює склад цього злочину лише в разі, коли ці обставини спричинили тяжкі наслідки. Тяжкі наслідки – ознака оціночна, яка потребує свого визначення в кожному конкретному випадку. Такими наслідками можуть визнаватися смерть, каліцтво дитини чи особи, стосовно якої встановлено опіку чи піклування, також може бути захворювання на небезпечну хворобу. Ще потрібно зазначити, що до них відноситься вчинення ними суспільно небезпечних діянь, які призвели до смерті ін-

ших осіб, заподіяння істотної шкоди здоров'ю або великі матеріальні збитки. При цьому обов'язковою умовою кримінальної відповідальності батьків, опікунів чи піклувальників є те, що зазначені наслідки перебувають у причинному зв'язку з діянням.

Злочин вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків. Суб'єкт злочину спеціальний. Ним можуть бути лише батьки, усиновителі, опікуни та піклувальники. Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом, на що вказує злісний характер діяння. Ставлення винної особи до наслідків є необережним. Потерпілими від цього злочину можуть бути діти чи інші особи, стосовно яких встановлена опіка чи піклування.

Опіка встановлюється над неповнолітніми, які не досягли п'ятнадцяти років, і над громадянами, визнаними судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства. Піклування встановлюється над неповнолітніми віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років і над громадянами, визнаними судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами. Піклування також може бути встановлено над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права. Одну з основних категорій осіб, над якими на практиці встановлюється піклування, становлять діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням дітей у батьків без позбавлення прав, визнанням батьків безвісти відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку, що на сьогоднішній день чинне законодавство України передбачає деякі особливості притягнення до юридичної відповідальності батьків та законних представників за правопорушення, що скоєні дітьми. Стосовно відповідальності за адміністративні правопорушення використовується вже морально застарілий кодекс, в якому не приділено достатньої уваги питанням доказів та доказування, затримання особи під час вчинення правопорушення та безліч інших прогалин і правових колізій. Також у державі не відбувається послідовна державна політика щодо питань попередження скоєння дітьми адміністративних та кримінальних правопорушень. Безпосередньо батьки та законні представники несуть відповідальність згідно із законом, а ефективної державної програми, націленої на подальшу комплексну роботу із цими дітьми і батьками для недопущення скоєння правопорушень у подальшому, не існує, що є недопустимим і призводить лише до гальмування євроінтеграційних процесів у нашій державі.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05.04.2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

4. Сімейний кодекс України: Кодекс від 10.01.2002 року № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135.

5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

*Корнієнко М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління
та адміністрування
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ

Мукоїда Р. В., Мукоїда О. В.

У статті комплексно досліджуються теоретичні, правові і практичні проблеми реалізації державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в Україні. У статті аналізуються причини та тенденції незаконного обігу наркотиків в Україні. На цій основі сформовані науково обґрунтовані положення і рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства й практики його застосування, розроблені пропозиції щодо шляхів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у цій сфері.

Ключові слова: наркотичні засоби, психотропні речовини, державна політика, наркобізнес, наркозалежність, правові основи.

В статье комплексно исследуются теоретические, правовые и практические проблемы реализации государственной политики в сфере оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров в Украине. В статье анализируются причины и тенденции незаконного оборота наркотиков в Украине. На этой основе сформированы научно обоснованные положения и рекомендации по совершенствованию действующего законодательства и практики его применения, разработаны предложения относительно путей повышения эффективности деятельности правоохранительных органов в этой сфере.

Ключевые слова: наркотические средства, психотропные вещества, государственная политика, наркобизнес, наркозависимость, правовые основы.

The article analyzes the theoretical, legal and practical problems of the implementation of state policy in the sphere of circulation of drugs, psychotropic substances and precursors in Ukraine. The article analyzes the causes and trends of illicit drug trafficking in Ukraine. The formation on this basis of scientifically grounded provisions and recommendations on the improvement of the current legislation and practice of its application, proposals have been developed regarding ways to increase the effectiveness of law enforcement agencies in this area.

Key words: drugs, psychotropic substances, state policy, drug business, drug addiction, legal bases.

Постановка проблеми. Зростання обсягу пропонування наркотиків є істотним криміногенним чинником, що загрожує громадській безпеці, у зв'язку з чим правоохоронні органи мають зосередити зусилля на найбільш загрозливих сегментах наркобізнесу та діяльності організованих дилерів, які стимулюють незаконний обіг наркотиків. За таких умов боротьба з незаконним обігом наркотиків стає пріоритетним напрямом діяльності майже всіх держав світової спільноти та реалізації їх державної політики.

Мета статті – проаналізувати основні напрями діяльності правоохоронних органів України в рамках реалізації державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю аналізу проблем, що пов'язані із заходами протидії незаконному обігу наркотичних та психотропних речовин і прекурсорів, зловживання ними, недостатнім рівнем дослідження в Україні правових проблем наркозлочинності, що особливо важливо за умови поглиблення міжнародно-правового співробітництва, насамперед у рамках Європейського Союзу, у зазначеній сфері. Проблеми протидії та попередження наркозлочинності досліджувалися такими вченими, як: Л.А. Андрєєва, А.М. Бабенко, В.І. Борисов, Ю.В. Баулін, В.А. Бублейник, Г.Ю. Бувайлик, А.О. Габіані, С.А. Гадойбоев, Е.Г. Гасанов, В.О. Глушков, О.П. Горох, О.Я. Гришко, О.М. Гумін, Р.М. Готліб, О.М. Джужа, І.М. Дружинін, С.П. Дідківська, Л.В. Дорош, А.П. Закалюк, М.М. Кадиров, К.А. Карпович, О.В. Козаченко, О.В. Колесник, К.Ш. Курманов, І.П. Лановенко, С.Г. Лосєв, В.Б. Малінін, Е.Г. Мартинчик, А.А. Майоров, Н.А. Мирошніченко, Д.Є. Метревелі, А.А. Музика, Д.О. Ноздрін, О.В. Наден, І.О. Никифорчин, М.І. Ожиганов, В.І. Омігов, М.П. Прохорова, Л.І. Романова, С.А. Роганов, А.В. Савченко, В.М. Смітєнко, Ю.М. Ткачевський, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк, О.В. Юношев та іншими.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні було визначено суб'єктів протидії незаконному наркообігу та їхні обов'язки. Протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють Національна поліція, Служба безпеки України, Генеральна прокуратура України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах захисту державного кордону, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, та інші органи виконавчої влади в межах наданих їм законом повноважень [2].

М.М. Давидова, досліджуючи проблеми протидії незаконному наркообігу, дійшла висновку, що нині ця система не функціонує належним чином, що зумовлено низкою факторів, пов'язаних зі складною соціально-політичною ситуацією в країні. Так, у державі не прийняті програми протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу, відсутня стратегія такої діяльності, не отримала належного розвитку діяльність підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків,

статус яких у складі новоствореної Національної поліції залишається невизначеним. Унаслідок цього кількість виявлених злочинів у сфері незаконного наркообігу щороку зменшується, а запобігання їм не є пріоритетним напрямом діяльності державних органів [1].

В Україні моніторинг наркоситуації здійснюється на підставі матеріалів відповідних суб'єктів наркополітики, які володіють даними у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу: Адміністрації державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Експертних служб Служби безпеки і Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України та деяких інших структур.

У процесі моніторингу наркоситуації виявлено, що найбільш небезпечними є такі причини та тенденції щодо незаконного обігу наркотиків: 1. Використання території України, її портової інфраструктури для транзиту наркотиків до Західної Європи. 2. Контрабанда кокаїну за різними схемами з країн Латинської Америки в Україну як для споживання на внутрішньому ринку, так і з метою транзиту до інших країн. 3. Розширення кількості видів та контрабандних поставок синтетичних наркотиків з Нідерландів, Польщі, Литви, Китаю, зокрема стимуляторів амфетамінового ряду та аналогів психотропних речовин. 4. Намагання організованих злочинних груп налагоджувати канали контрабандного переміщення метадону з Росії та Республіки Білорусь. 5. Контрабандне постачання з Угорщини до України екстракційного опію з метою його подальшого збуту. 6. Внутрішнє виробництво наркотиків рослинного походження (виращування маку та конопель), а також налагодження виробництва синтетичних наркотиків та психотропних речовин у лабораторних умовах з метою подальшої реалізації на території України та контрабандного переміщення до суміжних країн. 7. Поширення незаконних операцій з сильнодіючими лікарськими засобами та контрабанда фальсифікованих лікарських засобів з Китаю та Індії до України. 8. Насичення ринку різноманітними лікарськими засобами іноземного виробництва, що містять речовини наркотичної дії, зокрема паратралм, терофун, субітекс, кетамін, колдак, трайфед тощо. 9. Використання Інтернет-мережі для розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин та сумішей для паління. Аналіз наявної інформації свідчить про збереження сталих тенденцій до поширення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та фальсифікованих лікарських засобів [3].

Загалом, політику України у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів можна охарактеризувати як рестриктивну, націлену на контроль за ними, протидію злочинності у цій сфері, забезпечення доступності для населення життєво необхідних ліків, зокрема знеболювальних препаратів. Розглядаючи формування і реалізацію державної наркополітики як важливий складник системних реформ, в Україні розроблена і протягом останніх трьох років реалізується Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року (розпорядження Кабінету

Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р) [4], завдання якої спрямовані на вирішення системних питань, насамперед медико-соціального, економічного, правоохоронного напрямку. Вона акумулює вітчизняний досвід боротьби з наркобізнесом, сучасні знання щодо світових підходів формування і реалізації наркополітики та узгоджується з євроінтеграційними прагненнями України. Стратегія ґрунтується на основних принципах права ЄС та дотримання базових цінностей Союзу: поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, солідарності, верховенства права та прав людини. У контексті практичної реалізації політики у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів у формуванні державної наркополітики Україна дотримується таких принципів: здоров'я населення є пріоритетом, тому наркозалежні особи забезпечуються необхідним комплексом профілактичних та лікувальних заходів; доступність населення до життєво необхідних лікарських засобів, зокрема знеболювальних препаратів, є обов'язковою; відмова від карального підходу щодо споживачів наркотиків є постулатом; корегування діяльності правоохоронних органів на боротьбу з організованою наркозлочинністю, відмивання коштів, отриманих від незаконного розповсюдження наркотиків. Стратегія також базується на міжнародному праві, відповідних Конвенціях ООН 1961 р., 1971 р., 1988 р., які створюють міжнародно-правову основу для реагування на незаконний обіг наркотичних речовин, а також інших міжнародних документах та актах самого ЄС. Вона передбачає загальну та підкріплену фактичними даними правову основу для реагування на феномен наркотиків як на території ЄС, так і за його межами, і спрямована на сприяння скороченню попиту та пропозиції наркотиків в ЄС, а також соціальних ризиків, ризиків для здоров'я і шкоди, завданої наркотиками. Цілі можуть бути досягнуті за допомогою стратегічного підходу, який підтримує і доповнює національну політику, забезпечує основу для узгоджених і спільних дій і утворює основу для зовнішньої співпраці ЄС у цій галузі.

У 2016 році було прийнято низку нормативно-правових актів, які мали вплив на наркополітику в країні. Так, 24 лютого 2016 року Урядом затверджено перелік лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, щодо яких може встановлюватись особливий режим у сфері виробництва та реалізації під час запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану (постанова КМУ від 24.02.2016 № 128). 6 квітня 2016 року затверджено Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці І Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку (постанова КМУ від 06.04.2016 № 282). 16 травня 2016 року затверджено Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Подолання наркотичної залежності» (наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 №1418/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України

17 травня 2016 року за №727/28857). 7 липня 2016 року прийняті зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (Закон України від 07.07.2016 № 1446-VIII). 29 вересня 2016 року затверджено Методику розрахунку потреби у препаратах замісної підтримувальної терапії для лікування осіб, хворих на психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів (наказ МОЗ України від 29.09.2016 № 1011, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 12 жовтня 2016 р. за № 1355/29485). 19 жовтня 2016 року Урядом прийнято зміни до Умов запобігання розкраданню рослин, включених до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у частині визначення порядку охорони нарковмісних рослин Міністерством внутрішніх справ України (постанова КМУ від 19.10.2016 №728). Метою акта є розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади, пов'язаних з контролем над діяльністю з культивування, використання, зберігання та знищення нарковмісних рослин. 26 жовтня 2016 року Урядом прийнято зміну до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. № 770, та доповнено список № 1 таблиці IV позицією – Фенілнітропропен (прекурсор) (постанова КМУ від 26.10.2016 № 747). Метою акта є встановлення заходів контролю та обмеження щодо обігу зазначеної речовини на території України. 21 червня 2017 року МОЗ України встановлені розміри (великі та особливо великі) на прекурсор «Фенілнітропропен» (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21.06.2017 № 685, який 18.08.2017 набрав чинності).

У правоохоронній сфері перспективним напрямом розвитку наркополітики залишається зміщення акцентів з кримінального переслідування наркозалежних осіб на їх лікування та профілактику наркоманії як соціального явища. Водночас не можна знижувати рівень протидії незаконним поставкам наркотиків, організованих злочинності, що діє у сфері наркобізнесу. Потрібно приділяти більше уваги незаконним ринкам наркотиків, впровадженню більш ефективних заходів із профілактики наркозлочинності, забезпеченню законності у функціонуванні державної системи з контролю за наркотиками, протидію корупції у цій сфері, а також подальше розширення міжнародного співробітництва.

Ефективність правоохоронної діяльності у цій сфері має підвищитись насамперед за рахунок піднесення рівня виявлення контрабанди наркотиків, викриття системних зв'язків наркобізнесу, припинення корупційних схем, пов'язаних з наркозлочинністю, для чого необхідно:

- розробити комплексні заходи, що здійснюються правоохоронними органами для протидії незаконному обігу наркотиків: запобігання ввезенню наркотиків через державний кордон, перевезенню до цільових точок постачання, їх вирощуванню, виробництву, масовому незаконному розповсюдженню;

- посилити оперативний контроль за торгівлею об'єктами, хімічними речовинами, що використовуються у процесі виробництва наркотиків;

- впровадити нові технології отримання інформації про факти незаконного обігу наркотиків, зокрема їх

продаж через Інтернет, способи контрабандного перевезення, маскування, виробництво і створення нових видів психоактивних речовин та їх комбінацій;

- посилити координацію діяльності правоохоронних органів, удосконалити механізми їх взаємодії з підприємствами, закладами охорони здоров'я й аптеками з метою запобігання витоку наркотиків у незаконний обіг;

- запровадити постійне відстеження ситуації на ринку наркотичних лікарських засобів з метою виявлення небезпечних тенденцій, внаслідок яких може бути заподіяно шкоду здоров'ю населення та економічним інтересам держави;

- сприяти своєчасному внесенню змін до законодавства України з урахуванням динамічного характеру незаконного розповсюдження наркотиків;

- удосконалити каральну політику у сфері боротьби з наркозлочинністю у частині посилення альтернативних позбавленню волі заходів впливу.

Пріоритетами правоохоронної діяльності мають бути:

- концентрація зусиль на виявленні та документуванні протиправної діяльності організованих злочинних угруповань, що становлять найбільшу загрозу суспільству (структури, які контролюють наркотрафіки, незаконне виробництво, збут наркотиків тощо), оскільки кримінальне покарання наркозалежних осіб і дрібних дилерів не впливає істотно на зниження рівня споживання наркотиків серед населення;

- оперативне реагування на зміни в тактиці діяльності організованих злочинних угруповань, появу нових психоактивних речовин та їх комбінацій, виявлення осередків їх розповсюдження та контрабандних маршрутів;

- удосконалення організації правоохоронної діяльності за рахунок більш ефективної координації дій суб'єктів боротьби з наркозлочинністю, чіткого розподілу сфер відповідальності, оволодіння новими методами виявлення та розслідування злочинів, зокрема з використанням комп'ютерних мереж, розширення контактів з Інтерполом, Європолом та іншими міжнародними правоохоронними структурами;

- співробітництво правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування та громадськістю, власниками розважальних закладів у проведенні комплексу соціальних, медико-профілактичних заходів на території населених пунктів з досить високою концентрацією незаконного обігу наркотиків;

- забезпечення гласності в діяльності правоохоронних органів з метою підвищення рівня поінформованості населення та розширення соціальної бази протидії наркозлочинності;

- посилення роботи із забезпечення власної безпеки правоохоронних органів, недопущення втягування співробітників таких органів у наркобізнес, усунення перешкод у боротьбі їх з незаконним обігом наркотиків;

- зміцнення кадрового потенціалу підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків шляхом навчання персоналу та підвищення його кваліфікації;

- забезпечення розвитку адекватних форм інституційного контролю за діяльністю правоохоронних органів у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків, насамперед з метою дотримання ними законності, прав і свобод людини;

– удосконалення правової основи для посилення боротьби з відмиванням грошей, отриманих від злочинної діяльності, пов’язаної з незаконним обігом наркотиків;

– посилення заходів з протидії незаконному вирощуванню нарковмісних рослин та отриманню з них нових психоактивних речовин;

– своєчасне виявлення незаконного розповсюдження нових хімічних речовин психоактивної дії та внесення пропозицій щодо їх включення до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Висновки. Одним із пріоритетів діяльності правоохоронних органів має бути регулярний перегляд і вдосконалення критеріїв оцінки ефективності їх діяльності. З огляду на те, що кількісний підхід є малопродуктивним, слід тісніше пов’язувати оцінювання з якісним складником досягнутих результатів. Такий підхід має покладатися також в основу співвідношення проміжних і підсумкових результатів діяльності, насамперед щодо реального впливу на наркоситуацію в місті, районі, області, державі. Відповідно, є потреба у внесенні змін до нормативних актів щодо проведення оцінки діяльності правоохоронних органів.

Література

1. Давидова М.М. Державна політика запобігання схиланню до вживання наркотичних засобів в Україні та Нідерландах. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 335-345. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2017_1_33

2. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними». / Відомості Верховної Ради України. 1995. № 10. Ст. 62.

3. Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні. URL: http://www.ummcda.org.ua/attachments/article/86/%D0%90%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_2017.pdf

4. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>

Мукоїда Р. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування факультету № 2
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Мукоїда О. В.,

*викладач кафедри публічного управління
та адміністрування факультету № 2
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Прудка Л. М.

У статті розглянуто сучасний стан та психологічні особливості інтернет-шахрайства. Визначено вплив інтернет-технологій на розширення можливостей інтернет-шахрайства. Проаналізовано психологічний механізм реалізації злочинного діяння у разі вчинення інтернет-шахрайства. Виокремлено підстави щодо класифікації інтернет-шахраїв, надано психологічний портрет особистості інтернет-шахрая. Визначені найбільш доцільні першочергові профілактичні дії, які допомагають запобігати розвитку інтернет-шахрайства.

Ключові слова: Інтернет, шахрайство, кіберзлочинність, фішинг, злочинне маніпулювання, психологічний портрет.

В статье рассмотрены современное состояние и психологические особенности интернет-мошенничества. Определено влияние интернет-технологий на расширение возможностей интернет-мошенничества. Проанализирован психологический механизм реализации преступного деяния при совершении интернет-мошенничества. Выделены основания для классификации интернет-мошенников, представлен психологический портрет личности интернет-мошенника. Определены наиболее целесообразные первоочередные профилактические действия, которые помогают предотвращать развитие интернет-мошенничества.

Ключевые слова: Интернет, мошенничество, киберпреступность, фишинг, преступное манипулирование, психологический портрет.

The article deals with the current state and psychological peculiarities of Internet fraud. The influence of Internet technologies on expansion of possibilities of Internet fraud has been determined. The psychological mechanism of realization of a criminal act in the course of Internet fraud is analyzed. The reasons for the classification of Internet fraudsters are singled out, psychological portrait of the Internet fraudsters is provided. The most appropriate first-time preventive actions that help prevent the development of online fraud identified.

Key words: Internet, cheating, cybercrime, phishing, criminal manipulation, psychological portrait.

Постановка проблеми. Політичні, економічні та соціальні перетворення останніх років разом із позитивними змінами спричиняють різке збільшення злочинів проти власності. Ця тенденція характерна й для шахрайства, особливо через мережу Інтернет. Глобальна інформаційна мережа стала благодатним середовищем для розвитку злочинності, зокрема й шахрайства. Використання Інтернет з метою шахрайства є, мабуть, нині одним із найпоширеніших видів кіберзлочинів. Інтернет – це досконалий інструмент у руках шахраїв завдяки наявності величезної аудиторії користувачів і можливості зберігання анонімності. Такий вид шахрайства із року в рік поповнюється все новими, складнішими і

більш продуманими способами та методами маніпулювання людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз як вітчизняного, так і зарубіжного наукового фонду свідчить, що останнім часом феномену «шахрайство» присвячені роботи в сфері психології, педагогіки, політології, соціології, історії і представлені в працях Ю.А. Єрмакова, Т.С. Кабаченко, Ц.Р. Кара-Мурзи, Г.А. Ковальова, І.К. Мірошника, Є.В. Сидоренко, Ю.М. Дмитрієнко, Н.В. Гребіня, К.Л. Попова, У. Альбрехта, Дж. Венца, Т. Уільяма та ін.

Традиційно проблема шахрайства розглядається з професійних позицій у працях з кримінального права, у кримінології і криміналістиці. Їй присвячені роботи Ю.В. Александрова, Г.В. Бембєєва, А.С. Булатова, А.В. Лисодєда, В.Д. Менделєвича, О.В. Смаглюка, О.В. Волохової та ін.

Проте практично відсутні є дослідження психологічних аспектів шахрайства в мережі Інтернет. Між тим у професійній практичній діяльності працівників поліції України у процесі доведення основних доказів, для встановлення істини психологічний аналіз механізмів, методів і прийомів маніпулювання свідомістю і поведінкою потерпілих є теоретично і практично значимим аспектом, що підтверджує актуальність та важливість обраної теми.

У комплексі виникаючих проблем важливого значення набуває дослідження чинників, що сприяють успішності реалізації шахрайського задуму. Йдеться, з одного боку, про вивчення особи такого типу шахрая, міри володіння ним способами і прийомами злочинного маніпулювання, з іншого – про пізнання соціально-психологічних особливостей жертв шахрайських посягань.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена зростанням шахрайських посягань із використанням новітніх технологій, незначним вивченням проблеми, необхідністю її теоретичного осмислення і впровадження в практику психологічних науково обґрунтованих рекомендацій з протистояння цьому виду злочинної діяльності.

Мета статті – дослідити психологічні особливості шахрайства в мережі Інтернет, розкриваючи соціально-психологічну характеристику особистості такого типу шахрая.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині мережа Інтернет стала невід’ємною частиною нашого життя. Але розвиток інформаційних технологій несе не тільки позитивні тенденції, а й призводить до негативних наслідків, а саме розвитку нових видів злочинів або використання інноваційних злочинних прийомів. З появою мережі Інтернет шахрайство виявило нові форми свого прояву і посіло своє місце в низці інших злочинів. Виникли такі поняття, як злочини в мережі, інформаційна наркоманія, кіберзлочинність. У нашому столітті інформація стала предметом злочинної діяльності.

Натепер шахрайство в мережі Інтернет стає розповсюдженим явищем. У мережі Інтернет немає власника і це ускладнює ситуацію. Анонімність, безконтрольність та вседозволеність дає змогу шахраям господарювати в Інтернеті та відчувати свою безкарність.

Такий вид шахрайства стає все більш небезпечним. Як показує практика, його жертвами стають не тільки пересічні громадяни, але й урядові організації та стратегічні об'єкти. Так, злочинці використовують отриману неправомірним шляхом інформацію для продажу або шантажу. Найбільш поширеною і сприятливою для шахраїв є кредитно-банківська сфера.

Аналізуючи доступну публічну інформацію, можна виділити такі поширені схеми шахрайства за допомогою Інтернету.

Останніми роками широку популярність отримали смс-розсилки або електронні листи з повідомленнями про вигреш автомобіля або інших цінних призів. Для отримання «виграшу» зловмисники зазвичай просять переказати на електронні рахунки певну суму грошей, мотивуючи це необхідністю сплати податків, митних зборів, транспортних витрат та ін. Після отримання грошових коштів вони перестають виходити на зв'язок або просять переказати додаткові суми на оформлення виграшу.

Ще один відомий спосіб шахрайства пов'язаний із розміщенням оголошень про продаж товарів на електронних дошках оголошень і інтернет-аукціонах. Як правило, шахраї залучають своїх жертв заниженими цінами і вигідними пропозиціями і вимагають перерахування передоплати шляхом переказу грошових коштів на електронний гаманець. Після приходу на рахунок потрібної суми, шахраї кидають покупця в «чорний список», блокують його повідомлення і номер телефону.

Нерідкі випадки шахрайства, що пов'язані з діяльністю інтернет-магазинів і сайтів, де також під час замовлення товарів просять внести передоплату, часто шляхом внесення грошових коштів на якийсь віртуальний гаманець за допомогою терміналу експрес-оплати. Далі магазин протягом декількох днів буде придумувати відмовки й обіцяти швидку доставку товару, а потім безслідно зникає або надсилає неякісний товар. Мета подібних сайтів – обдурити максимальну кількість людей за короткий термін. Створити інтернет-сайт сьогодні – справа кількох хвилин, тому незабаром після припинення роботи сайт відродиться за іншою адресою, з іншим дизайном і під іншою назвою.

Також одним із найпоширеніших способів шахрайства в інтернеті є фішинг. Його особливість полягає в тому, що відбувається крадіжка особистих даних для подальшого розкрадання коштів з банківської карти або інтернет-гаманця. У цьому разі шахраї для отримання паролів і секретної інформації використовують спам-розсилки, комп'ютерні віруси і підставні сайти.

Так, наприклад, шахраї розсилають смс-повідомлення, що містять інформацію про те, що банківська карта абонента заблокована з низки причин. Іноді подібні повідомлення містять заклик переказати гроші, щоб розблокувати картку, іноді абонента просять зателефонувати або відправити смс на короткий номер.

Один із популярних способів шахрайства, заснований на довірі людей, пов'язаний із зверненням через мережу Інтернет про «термінову допомогу». У цьому разі шахраї вигадують «жалісну легенду», яку складають

досить талановито і грамотно. Повідомлення починається з короткої історії, в яку потрапив «нешасний», далі він просить фінансову допомогу «хто скільки може». До такого звернення шахраї прикладають фотографії нібито своїх «хворих» дітей, батьків, «офіційні» документи, свідоцтва та висновки лікарів. Особливість таких повідомлень у тому, що всі вони розповідають жалісливі трагічні історії про хворобу, на яку потрібні гроші. У такому зверненні потрібні продумано розставлені акценти, щоб аудиторія читачів повірила і допомогла. Таким чином використовується довіра людей, а шахраї мають змогу заробляти за тиждень кілька тисяч доларів від співчуваючих.

У практиці останніх років відзначається, що разом із класичними прийомами обману і зловживанням довірою злочинці застосовують нові способи, що ще не мали аналогів у минулому. Окрім використання інформаційних технологій, обман і зловживання довірою ґрунтуються на наукових стратегіях прихованої психологічної дії.

Так, сутність шахрайства полягає у психологічному впливі шахрая на жертву, а саме досягнення матеріальної вигоди шляхом обману або шантажу.

Розпочинаючи злочинні дії, особа створює її модель у своїй свідомості, розробляє схеми проведення шахрайської операції, вживає організаційних й технічних заходів, спрямованих на забезпечення можливості її практичної реалізації. Під час вчинення шахрайства для досягнення поставленої мети злочинець намагається використовувати психологічний вплив на особу за допомогою маніпулювання.

Злочинне маніпулювання у разі шахрайства включає досить широкий арсенал засобів, що чинять психологічну дію на жертву. До основних прийомів злочинного маніпулювання свідомістю і поведінкою жертви у разі шахрайства в мережі Інтернет можна віднести такі: маніпулювання змістом та формою надання інформації, створення штучного дефіциту часу у прийнятті рішення (вимагання сплатити неіснуючу послугу або товар у найкоротший термін) та ін.

Згідно з Дж. Саймоном успіх такої маніпуляції передусім залежить від того, наскільки маніпулятор майстерно:

- приховує шахрайські наміри;
- знає психологічні уразливості жертви, щоб визначити, яка тактика буде найбільш ефективною;
- має достатній рівень жорстокості, щоб не турбуватися про те, що жертві буде завдано збитку в разі потреби [5, с. 86].

На думку В.В. Кальниш, маніпуляція – це вид психологічного впливу, майстерне виконання якого веде до прихованого порушення в іншій людини намірів, які не збігаються з її актуально існуючими бажаннями [2, с. 58].

Аналіз механізму шахрайської діяльності в мережі Інтернет неможливий без дослідження особи злочинця, тих її складників, які сприяють маніпулятивній дії в системі шахрай – жертва. Вивчення особи шахрая є пріоритетним напрямом в юридичній психології та кримінології.

Знання про особу шахрая потрібні для розуміння причин протиправної поведінки і розробки заходів, які запобігатимуть суспільно небезпечним посяганням на власність. Не маючи в розпорядженні знань про

психологічні особливості особи шахраїв, неможливо планувати й ефективно здійснювати діяльність з розкриття злочинних діянь такого роду.

Частина авторів схиляється до точки зору, що шахраї, зокрема і ті, які орудують у кіберпросторі, не мають відмітних психологічних особливостей від законослухняних громадян. Так, У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уільямс вважають, що шахрайство може вчинити будь-хто [6, с. 32].

Разом з тим можна зазначити, що особа шахрая в кіберпросторі характеризується низкою специфічних соціальних характеристик. Так, значну питому вагу подібних злочинів становлять чоловіки; виявляється тенденція поширення шахрайства в некримінальному середовищі. Найбільш активним у разі здійснення шахрайства є вік від 18 до 40 років, проте складається тенденція омолодження цієї категорії злочинців.

Психологічна характеристика особи-шахрая базується на концепції, яка запропонована юридичною психологією, згідно з якою в основі відмінностей особи злочинця від правослухняних громадян лежать ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості та злочинні наміри.

З позицій юридичної психології в особі шахрая, зокрема виділяються такі основні групи чинників, що впливають на формування злочинної поведінки. Якщо розташувати їх за мірою значущості, то вони мають такий вигляд: ядро особи, ціннісні орієнтації, дефекти правосвідомості, установки, мотиви, вивчення і дослідження яких, на жаль, вислизає від учених, що вивчають особу злочинця нині.

На специфіку ціннісних орієнтацій шахрая вказує той факт, що він відноситься до жертви як до неживого об'єкта. Людина для нього насамперед – це можливе джерело власних матеріальних благ. Внутрішній світ жертви, її переживання, страждання у разі позбавлення матеріальних цінностей для злочинця не мають значення.

У шахрайських посяганнях на перший план виступає яскраво виражений корисливий мотив. Проте, окрім користі, мотивами шахрайської діяльності можуть бути: самоствердження, приховане прагнення до влади. Залежно від домінування того або іншого мотиву у разі скоєння злочину уявляється можливим поділити шахраїв, що використовують маніпуляцію свідомістю і поведінкою жертв, на такі групи:

1) шахраї з провідним корисливим мотивом, раціональним підходом до способу здійснення шахрайства, підготовкою до його здійснення і усвідомленням усіх наслідків злочинної діяльності;

2) шахраї з провідним ігровим мотивом (шахрай – гедоніст, що отримує задоволення від процесу злочинної діяльності);

3) шахраї з ведучим ситуативно виниклим мотивом, під впливом сприятливих (з точки зору реалізації злочинного задуму) обставин;

4) шахраї з провідним мотивом, що виник під впливом групового тиску.

Серед шахраїв, які орудують через мережу Інтернет, найбільше зустрічаються злочинці з корисливими та ігровими мотивами.

В основі мотивації корисливих злочинців, зокрема шахраїв, лежать гіпертрофовані (завищені) матеріальні потреби. Корисливі злочинці здебільшого не бачать

цінностей поза матеріальною сферою, основною їхньою властивістю є неконтрольоване прагнення до матеріального збагачення.

У структурі особи шахрая тісно переплетені не лише ціннісні орієнтири і мотиви, але й моральні основи та установки. Установка – це неусвідомлюваний особовий стан готовності до певної діяльності, за допомогою якої може бути здійснена та або інша потреба.

Установка особи – це зайнята нею позиція, яка полягає в певному відношенні до цілей і завдань, що стоять перед нею, та виражається у готовності до діяльності, спрямованої на їх здійснення. Таким чином, установка як готовність особи до певної лінії поведінки, конкретних вчинків разом із ціннісними орієнтаціями лежить в основі злочинної поведінки шахрая, детермінує її. Установка впливає на міру готовності, рішучості скоїти шахрайство і може проявлятися безпосередньо перед скоєнням злочину.

Психологічний портрет шахрая представлений в основному авантюриєм складом особистості. Це пов'язано з проявами так званого «ігрового» типу особистості злочинця. У безумовній наявності мотивів самоствердження, інтелектуального протистояння провідними мотивами у таких злочинців є: по-перше, корисливий мотив, що вирішує завдання матеріального збагачення; по-друге, незнищенна потреба в ризику, азарті гравця.

У низці випадків постійний ризик є взагалі фізіологічно необхідним для особистості шахрая. Така людина просто не може існувати і добре почуватися без отримання певних доз адреналіну в крові.

Успішному здійсненню шахрайської діяльності сприяють деякі особливості особистості шахрая. До конкретних психологічних характеристик, значущих для процесу маніпулювання, слід віднести: високі комунікативні навички, чутливість у міжособистісних контактах, гнучкість у спілкуванні, макіавелізм (домінуюча стратегія соціальної поведінки, що включає маніпуляцію іншими в особистих цілях, всупереч їхнім власним інтересам), прагнення (у деяких випадках незадоволене) до лідерства.

Вивчаючи особистість шахраїв, можна констатувати у них наявність таких рис, як: обачність, хитрість, рішучість, латентність, детермінацію корисливих спонукань.

Також до характерних особливостей особистості шахраїв можна віднести таке: дар переконання; вміння викликати довіру чи повагу (довіру – через симпатію, повагу і страх – через ілюзію сили); адаптивність і гнучкість; вміння працювати з інформацією та швидко реагування на мінливу інформацію; вміння планувати, обмірковувати все до дрібниць; схильність до ризику; знижена тривожність; високий самоконтроль, самовладання, терпіння та ін. [3, с. 156]. Загалом це вольові, впевнені в собі люди, що володіють невичерпним оптимізмом, мають шарм, чарівність, а часто і інтелектуальну перевагу над жертвою.

Шахраї самі по собі є гарними психологами і знають, на які слабкі сторони людської натури можна натиснути, щоб переконати жертву добровільно розлучитися з грошима (малоосвіченість, невігластво, жадібність, віра в «щасливий випадок», спрага «халяви», лень, азарт, самозамилування, марнославство, несамоствореність, забобони, звичка бути ввічливим і дотримуватися

суспільних норм, ритуали і традиції, комплекси, невротичні стани тощо).

Інтуїтивно шахраї використовують фактор навіювання, впливаючи на емоції і почуття, тобто на підсвідомість жертви, тим самим маніпулюючи поведінкою, розумом і волею людини незалежно від рівня освіченості [1, с. 208].

На жаль, у нашій країні інтернет-шахраї покарання практично не несуть. Натепер, на жаль, встановити і тим більше покарати порушників на практиці вкрай складно через анонімність Інтернету, неможливість збору достатніх для індивідуалізації користувача доказів, неопрацьованості підходу в судовій практиці до оцінки достатності, достовірності та належності доказів в інтернет-суперечках, некомпетентності більшості правоохоронних органів в ІТ та ін. Те ж стосується і таких популярних порушень у мережі, як СПАМ, злом сайтів, поширення вірусів. У грамотних діях порушників встановити їх практично нереально. Навіть, коли шахрая ловлять, справа розсипається в суді через те, що судді і прокурори не хочуть розбиратися в тому, що таке ІР-адреса. Поки ця ситуація не зміниться, кількість аферистів у мережі буде тільки зростати.

Слід зазначити, що, незважаючи на наявні в науковій літературі вагомі відомості про особливості злочинців, їх бракує для формування цілісного, завершеного і повного уявлення про психологічний портрет інтернет-шахрая і можливості обліку його внутрішнього світу і поведінкових проявів у процесі розслідування.

Висновки. Отже, вагоме значення в запобіганні та розкритті злочинів насамперед мають відігравати належна підготовка або підвищення кваліфікації фахівців правоохоронних органів у сфері розкриття та розслідування такого виду злочинів, а також відповідна їх профілактика. Так, з урахуванням зростання цього виду злочину в мережі Інтернет віктимологічну профілакти-

ку слід проводити шляхом масового інформування громадян про діяльність шахраїв, арсенал їхніх методів і прийомів. Інформування має враховувати соціальні та психологічні характеристики потенційних жертв шахрайства.

Слід також підкреслити, що певним інтересом для України може стати вивчення та застосування позитивного досвіду країн світу з питань запобігання та протидії кіберзлочинності. Так, позитивні результати такого досвіду можна використовувати не тільки у практичній діяльності правоохоронних органів, але й у розробці нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання кіберзлочинності, зокрема й інтернет-шахрайства.

Література

1. Булатов А.С. Кримінальне маніпулювання під час шахрайства. Юридична психологія: науковий журнал. К., 2015. С. 203-213.
2. Кальниш В.В. Формування громадсько-політичної поведінки великих груп населення. К.: Наукове видання, 2009. 260 с.
3. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрая. Х.: «Право», 2005. 303 с.
4. Протидія кіберзлочинам: кримінально-правові та криміналістичні аспекти: посібник. К., 2012. 140 с.
5. Саймон Дж. Кто в овечьей шкуре? Как распознать манипулятора. М.: «Альпина Паблишер», 2015. 190 с.
6. Альбрехт У. Мошенничество / У. Альбрехт, Дж. Венц, Т. Уильям. / Перев. с англ. СПб: «Питер-Пресс», 1995. 400 с.

*Прудка Л. М.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

РОЗРОБЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА» У ПРАВОВОМУ НАПРЯМІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Карагіоз Р. С., Вдовиченко О. М.

У статті надається стислий огляд наукової юридичної літератури, насамперед вітчизняної, в якій аналізується інформаційна безпека як політико-правове явище, яке вбирає не тільки захист інформації, але й організаційні, політичні, правові та інші заходи, спрямовані на забезпечення стійкого, стабільного розвитку суспільства й держави.

Ключові слова: інформаційна безпека, політико-правове явище, захист інформації, стабільність суспільства і держави, юридичний аспект, наукова література.

В статті представлений короткий огляд наукової юридичної літератури, прежде всего отечественной, в которой анализируется информационная безопасность как политико-правовое явление, которое вбирает в себя не только понятие защиты информации, но и организационные, политические, правовые и другие действия, направленные на обеспечение устойчивого, стабильного развития общества и государства.

Ключевые слова: информационная безопасность, политико-правовое явление, защита информации, стабильность общества и государства, юридический аспект, научная литература.

The article presents a brief overview of scientific legal literature, primarily the Ukrainian one, which analyzes information security as a political and legal phenomenon that takes in not only the notion of information protection, but also organizational, political, legal and other actions aimed at ensuring a sustainable, stable development of society and the state.

Key words: informational security, political and legal phenomenon, information protection, stability of society and state, legal aspect, scientific literature.

Постановка проблеми та її актуальність. Об'єктивно зростаюча глобальність інформаційної сфери приводить до того, що створювана інформаційно-комунікаційна інфраструктура тої чи іншої країни й національних інформаційних ресурсів виявляються об'єктами досить уразливими для впливу з боку геополітичних конкурентів, терористичних організацій, кримінальних груп і окремих зловмисників.

Одним з найважливіших напрямків вивчення проблем інформаційної безпеки є її правовий аспект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поява і наукове закріплення дефініції «інформаційна безпека» безпосередньо пов'язані з осмисленням феномена інформатизації й вивченням змісту процесу формування інформаційного суспільства. Даній проблемі присвячені роботи зарубіжних теоретиків – Д. Белла, Є. Тоффлера, Т. Стоуньєра, А. Турена, У. Дайзарда, М. Кастельса, Й. Масуди та ін. Правові й організаційні основи захисту інформації розкриваються в дослідженнях українських учених Б. Авер'янова, О. Баранова, О. Копиленка, Б. Кормича, В. Погорілка, Г. Почепцова та ін.

Окрему групу становлять роботи А. Білоусова, І. Заєвської, Г. Іващенко, А. Кислявського, Д. Ловцова, Т. Мешкової, Є. Митрохіної, А. Розсоханського, В. Садовничева, А. Стрельцова, які присвячені формуванню системи інформаційної безпеки сучасної держави, виявленню й класифікації існуючих загроз.

Основоположники нового наукового напрямку – інформаційного права – І. Бачило, В. Копилов, А. Агапов, М. Розсолов, В. Лопатін, А. Морозов досліджують проблеми регулювання відносин в області доступу до інформації, охорони прав на результати інтелектуальної діяльності, захисту персональних даних та т. п.

Новій й небезпечній для громадян, суспільства й держави проблемі – необхідності протидії комп'ютерній злочинності присвячені праці Ю. Батурина, В. Крилова, Н. Шурухнова тощо.

Метою статті є стислий огляд наукової юридичної літератури, насамперед вітчизняної, в якій аналізується інформаційна безпека як політико-правове явище, яке вбирає не тільки захист інформації, але й організаційні, політичні, правові та інші заходи, спрямовані на забезпечення стійкого, стабільного розвитку суспільства й держави.

Виклад основного матеріалу. Жодне сучасне суспільство не може існувати і функціонувати без наявності системи правового регулювання відносин в інформаційній сфері, захисту законних інтересів громадян, суспільства й держави в розвитку інформаційного простору. Внаслідок цього забезпечення конституційних прав і свобод громадян природно передбачає правове регулювання інформаційної діяльності як окремих громадян, так і органів державної влади, засобів масової інформації, а також організацій, що забезпечують функціонування засобів і систем середовища передачі повідомлень [1].

Ця складова частина безпеки іманентна постіндустріалізму й викликана до життя природними соціальними й технічними процесами. Супроводжуючи глобалізацію й сприяючи їй, інформатизація породжує нові можливості й нові, в тому числі стратегічні, загрози. Для їхнього запобігання поки немає міжнародно-правових механізмів. Вироблення останніх, безумовно, є актуальним питанням сучасного права і дипломатії. Однак цей аспект проаналізований вченими даної галузі науки не в повному обсязі.

У цьому напрямі заслуговує всебічної уваги дисертаційне дослідження І. Сафронової «Політичні проблеми забезпечення міжнародної інформаційної безпеки», в якому комплексно розглянуті загрози міжнародної інформаційної безпеки (МІБ) військово-політичного, кримінального й терористичного характеру, описані їх недостатньо вивчені прояви й можливі взаємозв'язки між ними. Зазначеним автором проаналізовані діючі міжнародні політико-правові документи й механізми, що відносяться до інформаційної безпеки з

метою визначення їхньої достатності для регулювання питань забезпечення міжнародної інформаційної безпеки [2].

Заслужує наукової уваги й аналіз інформаційної безпеки в діяльності органів внутрішніх справ. У цьому напрямку варто визначити дисертаційне дослідження М. Величка «Інформаційна безпека в діяльності органів внутрішніх справ: теоретико-правовий аспект» [3], в якому автор зосередив свій науковий інтерес на аналізі методологічних принципів забезпечення інформаційної безпеки органів внутрішніх справ, інформаційного протистояння й ефективної інформаційної протидії кримінальним структурам із застосуванням правових і правоохоронних механізмів.

Метою дисертаційної роботи Т.А. Полякової «Правове забезпечення інформаційної безпеки при побудові інформаційного суспільства» є наукове осмислення фундаментальних теоретичних питань, що стосуються визначення юридичного поняття інформаційного суспільства, особливостей інформаційних правовідносин в області забезпечення інформаційної безпеки під час побудови інформаційного суспільства в період глобалізації. Рішення актуальних теоретичних і методологічних питань правового забезпечення інформаційної безпеки необхідні, на думку Т.А. Полякової, для розробки концептуальних положень правових основ розвитку сучасного інформаційного суспільства й конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цьому напрямі [4].

Автор даної статті цілком погоджується з твердженням цитованого вище дослідника, що сучасний етап глобального інформаційного суспільства характеризується значним впливом дискурсивних феноменів, що реалізуються в конфліктних та інтеграційних параметрах, які безпосередньо впливають на рівень безпеки суспільства, особистості й держави, на виникнення нових загроз і ризиків для них.

Метою наукових розробок Д. Кафтанчикова є виявлення актуальних загроз інтересам особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері й визначенні пріоритетних напрямків протидії їм на регіональному рівні державного управління. Зазначеним автором у результаті порівняльного аналізу наукових підходів до сутності й змісту поняття «національна безпека» виявляється його взаємозв'язок із процесом інформатизації, на підставі чого уточнюється поняття «інформаційна безпека регіону» з політико-правової точки зору [5].

У вітчизняній науці найбільш ґрунтовно проблеми інформаційної безпеки вивчені саме в юриспруденції. Під юридичними аспектами організаційно-правового забезпечення захисту інформації розуміється сукупність законів й інших нормативних правових актів, за допомогою яких досягалися б наступні цілі: всі правила захисту інформації є обов'язковими для дотримання всіма особами, що мають відношення до конфіденційної інформації; узаконюються всі міри відповідальності за порушення правил захисту інформації; узаконюються (здобувають юридичну чинність) техніко-математичні рішення питань організаційно-правового забезпечення захисту інформації, а також узаконюються процесуальні процедури вирішення ситуацій, що складаються в процесі функціонування системи захисту.

Розробка законодавчої бази інформаційної безпеки будь-якої держави є необхідною мірою, що задовольняє

найпершу потребу в захисті інформації під час визначення соціально-економічних, політичних, військових напрямків розвитку цієї держави.

У цьому плані особливо слід виділити дисертаційне дослідження українського правознавця Б. Кормича «Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України» [6], метою якого стало проведення комплексного аналізу організаційно-правових основ політики інформаційної безпеки України. Ним охарактеризовано динаміку процесу створення системи інформаційної безпеки, з'ясовано причини відставання інституціалізації й розвитку інформаційних правовідносин у цій сфері, визначено правові методи підвищення ефективності функціонування такої системи, запропоновано перспективну модель правового захисту інформаційної безпеки.

С точки зору автора статті, Б. Кормич є одним з найбільш впливових дослідників правового напрямку дослідження інформаційної безпеки у вітчизняній юридичній літературі. Саме він сформулював і уточнив правовий зміст основних понять і категорій інформаційної безпеки як складової частини національної безпеки, створив класифікацію об'єктно-суб'єктного складу й напрямків інформаційної безпеки, придатну для застосування в нормативно-правових актах. Зазначеним науковцем визначені особливості формування інформаційного права та правової бази інформаційної безпеки на сучасному етапі, зокрема в Україні. Особливої уваги заслуговує здійснений порівняльно-правовий аналіз повноважень державних органів у сфері інформаційної безпеки та аналіз співвідношення національного законодавства у сфері інформаційної безпеки з міжнародно-правовими нормами й стандартами, а також узагальнений сучасний досвід правотворчої та правозастосовної практики щодо захисту інформаційної безпеки як важливої функції держави.

Безсумнівним внеском у вітчизняну науку й освіту став підручник Б. Кормича «Інформаційне право» [6], в якому аналізуються базові принципи й положення інформаційного права, його основні інститути, розглядається правове регулювання основних видів інформаційних відносин та інформаційної діяльності. Особливе місце в даному підручнику зайняли питання, присвячені інформаційній безпеці з позиції юридичної науки. Автор даної роботи справедливо відзначає, що інформаційна безпека останнім часом стала одним з найважливіших напрямків інформаційної діяльності, що обумовлено рядом факторів. Насамперед, це ключова організаційно-управлінська і регулятивно-контрольна функція інформаційного фактора в сучасному суспільстві. Але пропорційно до збільшення ролі цього фактора підвищується можливість суспільно-небезпечних наслідків від протиправного втручання в інформаційні відносини та процеси. Крім цього, як пише автор підручника, в умовах сучасних глобалізаційних тенденцій Україна повинна бути здатною адекватно відповідати на всі виклики й небезпеки, пов'язані з побудовою глобального інформаційного суспільства [7, с. 116].

Ще одним фундаментальним дослідженням у вітчизняній юридичній науці на повному підґрунті можна вважати дисертаційне дослідження Ю. Максименка «Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки» [7], в якому визначені теоретичні та правові основи забезпечення інформаційної безпеки

України і здійснений системний огляд українських та закордонних науково-практичних джерел щодо наукової розробки теми. Автором окреслені напрями співробітництва Європейського Союзу й України в інформаційній сфері, охарактеризований стан нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки України та визначені головні проблеми в цій сфері. Особливої уваги заслуговують пропозиції з удосконалення національного законодавства щодо регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки України.

З аналогічних позицій аналізує предмет дослідження й О. Олійник. У дисертаційному дослідженні «Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України» [8] ним виявлені й систематизовані проблеми захисту інформації як складової частини (підсистеми) інформаційної безпеки України, обґрунтовані правові й організаційні основи удосконалення цієї діяльності.

Певної уваги заслуговує і дисертаційна робота І. Залєвської за темою «Інформаційна безпека України в сучасних умовах: політичний аспект», в якій розглянути основні теоретико-методологічні підходи до дослідження політичних проблем інформаційної безпеки, виявлені інформаційно-технічні й соціально-політичні загрози та визначені національні інтереси України у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Ретельно обґрунтовано, що інформаційна безпека є однією з головних складників національної безпеки держави і повинна поєднувати інформаційний компонент безпеки і політику його практичної реалізації в діяльності органів державної влади та управління [9].

Висновки. Отже, можна зробити наступні висновки. Теоретико-правові проблеми забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави, правове регулювання організації та діяльності інститутів захисту державного ладу представлені в публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених. Водночас, незважаючи на значну увагу, що приділяється дослідниками проблем інформаційного суспільства обговоренню питань забезпечення інформаційної безпеки України, формуванню й реалізації державної політики України в цій області, цілий ряд аспектів поки залишаються слабо розробленими, що ускладнює створення ефективно діючої системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

Література:

1. Сашук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки. URL: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php
2. Сафронова І.Л. Политические проблемы обеспечения международной информационной безопасности: дисс. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04. М., 2006. 211 с.
3. Полякова Т.А. Правовое обеспечение информационной безопасности при построении информационного общества: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право». М., 2008. 42 с.
4. Кафтаников Д.П. Информационная безопасность регионов: современное состояние и приоритеты обеспечения: автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии». Орел, 2009. 28 с.
5. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спеціальність 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2004. 42 с.
6. Кормич Б.А. Інформаційне право: підручник. Харків: БУРУН і К, 2011. 334 с.
7. Максименко Ю.Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень». Київ, 2007. 22 с.
8. Олійник О.В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». К., 2006. 22 с.
9. Залєвська І. Інформаційна безпека України в сучасних умовах: політичний аспект: дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса, 2011. 186 с.

Карагіз Р. С.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри публічного
управління та адміністрування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Вдовиченко О. М.,
старший викладач кафедри
публічного управління та адміністрування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОНЯТЬ «ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА» І «ПОРЯДОК»: НАУКОВІ ПОГЛЯДИ

Мусаєва С. С.

У статті здійснено дослідження історичних передумов виникнення понять «публічний порядок і безпека» на основі понять «громадський порядок» та «громадська безпека». Виокремлено одні з основних наукових поглядів на значення та законодавче закріплення цих понять відповідно до норм чинного законодавства України.

Ключові слова: публічний порядок, публічна безпека, громадський порядок, громадська безпека, історія, законодавство, суспільство, управління, вчення.

В статье проведено исследование исторических предпосылок возникновения понятий «публичный порядок и безопасность» на основе понятий «общественный порядок» и «общественная безопасность». Выделены одни из основных научных взглядов на значение и законодательное закрепление данных понятий в соответствии с нормами действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: публичный порядок, общественная безопасность, общественный порядок, история, законодательство, общество, управление, обучение.

The article analyzes the historical preconditions of the emergence of the concepts of "public order" and "public security" on the basis of the notions of "public order" and "public safety". Singled out one of the main scientific views on the meaning and legislative strengthening of these concepts in accordance with the current legislation of Ukraine.

Key words: public order, public safety, history, law, society, government, teaching.

Постановка проблеми. Право громадян України на захист та безпеку є однією з гарантій зміцнення законності. За сучасних умов нестабільності у різних сферах суспільного життя вагоме значення має дотримання публічного порядку і безпеки, який пов'язаний з відносинами, що забезпечують суспільний спокій і поведінку громадян відповідно до закону. Дослідження історичних передумов виникнення та закріплення таких понять, як «публічний порядок і безпека», дасть змогу зрозуміти сутність та основний зміст цих понять, які використовуються сучасним законодавством України.

Стан дослідження. Питанню розкриття понять та змісту «публічний порядок і безпека» присвятили свої праці такі вчені, як: А.В. Басов, О.І. Парубов, Р.С. Мельник, І.І. Тріска, В.В. Левицька, Д.С. Припутень, А.М. Поляка, О.Ю. Прокопенко та інші.

Метою статті є дослідження історичних передумов виникнення та розвитку понять «публічна безпека» і «порядок», виокремлення наукових поглядів щодо визначення цих понять.

Виклад основного матеріалу. На шляху до європейських перетворень як на суспільному, так і на законодавчому рівні Україна з 2015 року розпочала шлях перетворень у правоохоронній системі, започаткувавши тим самим перехід від старої «міліції» до нової «поліції». Якщо брати до уваги прийнятий на цій основі Закон України «Про Національну поліцію», то можна сказати,

що порівняно зі старим Законом України «Про міліцію» кардинально змінився механізм роботи органів поліції, започаткувавши тим самим не тільки оновлену систему роботи, а й розробку і вдосконалення нових понять на цій основі.

З огляду на те, що нині забезпечення публічної безпеки й порядку на території України під час проведення масових заходів є одним із ключових завдань системи Національної поліції України, слід дослідити історичні основи та наукові погляди, завдяки яким утворилися ці терміни.

Забезпечення публічної безпеки й публічного порядку, що прийшли на заміну поняттям «громадська безпека і громадський порядок» з практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції, це поняття означає урегульовану моральними і правовими нормами систему суспільних відносин, що має на меті гарантування громадської безпеки і спокою, захисту честі і гідності громадян, нормальних умов для діяльності державних та громадських організацій. Український академічний словник дає таке поняття «порядку»: це стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил, та є послідовною упорядкованістю [1]. «Порядок (Ordnung)» за філософським словником означає ясну і чітку організацію будь-якої сфери дійсності (стосовно людського існування, наприклад, його позитивні моральні якості) [2]. Як вказано у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», слово «громада» є багатозначним, включає в себе групу людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів тощо, та об'єднання людей, що ставлять перед собою певні спільні завдання. Своєю чергою Конфуцій до центру уваги ставить категорію порядку та ритуалу (Лі). На його думку, зміст історії полягає в ритуалах минулого, їх поступовій зміні, де носієм ритуалу виступає людина, яка гармонійно поєднує в собі природність і вченість. Звідси вимоги Конфуція керувати народом за допомогою добродійності і наведення порядку, дотримуючись правил поведінки. Тоді народ матиме сором і буде виправлятися, а суспільство досягатиме злагоди [3].

Якщо взяти до уваги стародавню історію, а саме у Стародавньому Римі поняття «публічного порядку» ототожнювалося та виражалося у врядуванні так званих «органів влади». Державне врядування на той час зовнішньо не змінювалося, однак набуло олігархічного характеру. Сенат, ставши найважливішим державним органом, фактично отримав законодавчі функції, які реалізовував через народні збори, тим самим регулюючи порядок держави. Розвиток політико-правових ідей про громадський порядок того часу, де результатом практичної діяльності юристів щодо тлумачення законів стало відокремлення юриспруденції в самостійну галузь

Мусаєва С. С., 2018

знань. Значний вплив на ідеологію римського суспільства справила філософія грецьких і римських «стоїків» та їхні ідеї про духовну рівність громадян, їхній обов'язок служити державі, роль закону та правові питання поняття правопорядку та громадського порядку.

Так, у працях Марка Тулія Цицерона можна зустріти думку про те, що управління державою здійснюється в інтересах загального блага, для цього кожен ідеальний громадянин зобов'язаний слідувати таким чеснотам, як: пізнання істини, справедливність, велич духу і благопристойність, а також не тільки не заподіювати шкоди іншим та не зазіхати на чужу власність, але й подавати допомогу потерпілим від несправедливості і трудитись для загального блага [8].

Зокрема, у «Законах Хаммурапі» закріплено низку положень, які фактично є пранормами для теперішнього адміністративного законодавства, що регулює питання охорони громадського порядку. Вже тоді було висловлено думку про те, що належний рівень громадського порядку має досягатись шляхом дотримання людьми божественних установлень. Вперше знайшли своє застосування такі поняття, як «благоустрій», «порядок і симетрія», «законослухняність», «вдосконалість», які за своєю суттю відображали окремі ознаки сучасного поняття правопорядку та громадський порядок [8].

З огляду на норми ст. ст. 92, 116 Конституції України забезпечення публічного порядку виступає основною метою діяльності держави. Ця функція входить до кола публічних відносин, а саме відносин між державною владою та громадянином, де народ, делегуючи певні природні функції влади державі, очікує від неї забезпечення власної безпеки, зокрема безпеки, що унеможливує будь-яке порушення прав громадян та осіб, які перебувають під захистом держави [9].

Як з наукової точки зору, так і з законодавчої поняття «публічний порядок» в Україні не має чіткого визначення. Воно є доволі еластичним, широким і не може бути втиснуте у формальні рамки. Тому нині більш широким використанням залишаються поняття «громадський порядок та громадська безпека», хоча, враховуючи положення чинного законодавства, ці поняття є тотожними за своїм змістовим навантаженням. Тим часом А.В. Басов та О.І. Парубов визначають зміст громадської безпеки як відображення суспільних відносин, які виникають у межах реалізації правових і технічних норм, спрямованих на забезпечення безпеки населення, а також пов'язані з попередженням загроз, небезпечних для життя і здоров'я людей [4]. У цьому контексті Р.С. Мельник зазначає, що німецькі вчені громадську безпеку визначають як певний стан суспільних відносин, якому притаманна непорушність правопорядку; функціонування органів державної влади та самоврядування, а також інших установ, які виконують публічні функції; суб'єктивних прав і майнових благ окремих осіб (життя, здоров'я, свобода, гідність, майно тощо) [5]. Якщо брати до уваги наукові публікації з питань публічної безпеки, Д.О. Беззубов, застосовуючи термін «суспільна безпека» («безпека суспільства») фактично як похідний від поняття національної безпеки, зіставляє його як «взаємопов'язані спільні інтереси й завдання суспільної та державної систем безпеки, на рівні недержавної системи за участю громадськості й об'єднань громадян» [6]. Такі науковці, як І.І. Тріска та В.В. Левицька визначають публічний порядок як «пу-

блічно-правові відносини, що мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави». З огляду на неоднозначність термінів у новому Законі України «Про Національну поліцію», Д.С. Припутень розглядав категорію «публічна безпека» та наголошував, що вона потребує наукового визначення та нормативного закріплення.

Так, уперше в законодавчій практиці держави щодо діяльності силових і правоохоронних структур законодавцем без будь-якого попереднього обговорення з громадою та відповідного наукового обґрунтування було введено термін «публічна безпека». Такий стан справ нині потребує повного аналізу щодо правильності й можливості застосування цих термінів, оскільки, наприклад, в Україні немає фундаментальних наукових напрацювань, присвячених питанням публічного порядку в контексті міжнародного приватного права.

Результатом невизначеного тлумачення поняття «публічний порядок» є непередбачувані наслідки його застосування українськими судами. Прикладом є Ухвала в справі № 354/81/15-ц, винесена Яремчанським міським судом Івано-Франківської області 26 січня 2016 року. За результатами розгляду справи суд встановив, що визнання та виконання рішення МКА суперечитиме публічному порядку, оскільки «...особа, яка подала та підписала від імені Plan Team GmbH позовну заяву до Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України та представляла інтереси Plan Team GmbH у вказаному суді, а також подала та підписала клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення <...>, не має належних повноважень, передбачених законодавством України, на представлення інтересів Plan Team GmbH у судах, господарських та третейських, зокрема в Міжнародному комерційному арбітражному суді при ТПП України, <...> тобто не було дотримано публічного порядку розгляду справи» [7].

Верховний Суд України в Постанові Пленуму від 24 грудня 1999 року № 12 зазначив, що «під публічним порядком <...> належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу наявного в ній ладу (щодо її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо)» [7].

З огляду на те, що Україна стоїть на шляху до євроінтеграції, В. Кернз, спираючись на право Європейського Союзу, надає стислий аналіз публічного порядку та сутності його теорії. Однак необхідно зазначити, що однією з передумов прийняття Закону України «Про Національну поліцію» є європейська інтеграція України, яка, своєю чергою, має на меті служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку. Така вимога була передбачена Декларацією про поліцію, прийнятою Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690(1979), зміст якої реалізує засади Європейської конвенції про права людини і основоположних свобод та інших національних і міжнародних документів, вважаючи необхідною основою існування мирного суспільства, яке користується перевагами порядку та публічної безпеки [10].

Висновки. Таким чином, публічний порядок - це щит, який дає можливість державі захиститись від

поширення на її територію правових норм чи інститутів, що завдають шкоди суверенітету, незалежності, територіальній цілісності, основам чинного ладу, правам і свободам людини. Публічний порядок неможливо визначити раз і назавжди, він може змінюватись, як і суспільно-політична реальність, у якій перебуває кожна країна. Розуміння та законодавче закріплення понять «публічний порядок і безпека» має важливе практичне значення, оскільки воно буде сприяти подальшому вдосконаленню правового регулювання громадського порядку, покращенню діяльності державних органів і громадських організацій.

Література

1. Поняття порядку у поліцейській діяльності: URL: file:///FP_index.htm_2016_2_18.pdf
2. Порядок. URL: <http://www.harc.ru/slovar/1683.html>
3. Історія філософії, основні етапи розвитку: філософія Давнього світу. URL: http://pidruchniki.com/12720204/filosofiya/istoriya_filosofiyi_osnovni_etapi_rozvitku
4. Андриевский И.Е. Полицейское право: в 2 ч. СПб.: Пратц, 1874. Ч. 1: Введение. Полиция безопасности. 648 с.
5. Мельник Р.С. Поняття «громадська безпека» та «громадський порядок» у німецькій та українській науці і законодавстві. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
6. Беззубов Д.О. До поняття концепту суспільної безпеки (адміністративний аспект). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 5(139). С. 73-79.
7. Теорія та практика застосування поняття «публічний порядок» у визнанні та наданні дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу в Україні. URL: <http://jurist.ua/?article/1121>
8. Ігнатенко В.В. Поняття громадський порядок: категорія публічно-правових відносин за часів Стародавнього світу. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/FP_index.htm_2011_4_51.pdf
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Резолюція N 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи «Декларація про поліцію»: Рада Європи, Парламентська Асамблея; Резолюція, Декларація, Міжнародний документ від 08.05.1979 № 690 (1979). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_803

Мусаєва С. С.,

ад'юнкт

*Одеського державного університету
внутрішніх справ*

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Небеська М. С.

У статті досліджується зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України. Проаналізовано концепції загальнотеоретичних положень про адміністративно-правовий статус.

Ключові слова: Національна поліція, адміністративно-правовий статус, елементи адміністративно-правового статусу, мета, функції, форми та методи адміністративної діяльності в Національній поліції України.

В статье исследуется содержание административно-правового статуса Национальной полиции Украины. Проанализированы концепции общетеоретических положений об административно-правовом статусе.

Ключевые слова: Национальная полиция, административно-правовой статус, элементы административно-правового статуса, цель, функции, формы и методы административной деятельности Национальной полиции.

The scientific article is devoted to research of maintenance of administrative and legal status of the National police of Ukraine. The conceptions of general and theoretical provisions about administrative and legal status are analyzed.

Key words: National police, administrative and legal status, elements of administrative and legal status, purpose, functions, forms and methods of administrative activity of the National police.

Постановка проблеми. Основними завданнями, які постали перед новою поліцією, є співпраця та комунікація, створення нового іміджу для правоохоронних органів. Робота поліції будується на принципі створення довірливих стосунків між працівниками поліції та населенням. Через це змінюється зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України.

Нині працівники правоохоронних органів виконують завдання держави, які спрямовані на забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод громадян, протидії злочинності [1]. З метою забезпечення виконання цих завдань покращення потребують не лише форми й методи діяльності поліції, але і якісний підхід до визначення адміністративно-правового статусу Національної поліції. Реалізація адміністративно-правового статусу надає можливість зміцнити законність, правову культуру поліцейського за рахунок удосконалення підходів до організації діяльності поліцейського, зміцнити державу та службову дисципліну, посилити контроль і відповідальність за неналежне виконання службових обов'язків, зокрема за бездіяльність, зволікання у прийнятті й виконанні рішень [8, с. 123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус та адміністративно-правовий статус правоохоронних органів досліджували такі українські вчені, як: С.С. Алексєєв, М.М. Алексейчук, Д.М. Бахрах, С.М. Братусь, В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, В.Т. Білоус, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, С.Д. Дубенко, П.В. Журавльов,

Р.А. Калюжний, В.В. Коваленко, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Б.М. Лазарев, Н.П. Матюхіна, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, В.М. Плішкін, А.В. Савченко, А.О. Селіванов, В.Д. Сущенко, В.І. Шакур, М.Я. Швець, В.М. Шкарупа та інші. Однак предметом цих досліджень був адміністративно-правовий статус органів і підрозділів міліції України та їхнього особового складу, а комплексне наукове дослідження поняття адміністративно-правового статусу Національної поліції України не проводилося.

Саме тому **метою статті** є визначення змісту адміністративно-правового статусу Національної поліції України на основі аналізу загальнотеоретичних учень про адміністративно-правовий статус і адміністративно-правових досліджень цього статусу правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття «правовий статус», необхідно зазначити, що до свого сучасного розуміння воно пододало досить тривалий шлях. Перші згадування про юридичний статус зустрічаються в працях давньоримських учених. У перекладі з латині слово «status» означає становище, стан у будь-якій ієрархії, структурі, системі. У найбільш близькому до сучасного розуміння поняття «статус» було введено до наукового лексикону на початку ХХ ст. розробниками рольової теорії особистості - американськими соціологами та соціальними психологами Р. Лінтоном, Я. Морено, Т. Парсоном. Така потреба була викликана необхідністю опису соціальної структури суспільства, що складається зі становищ, які посідають люди [8, с. 123].

Сучасні тлумачення поняття «статус» розглядаються у багатьох енциклопедичних джерелах. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови під поняттям «статус» розуміє правове становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій [5, с. 1387]. Автори міжнародної поліцейської енциклопедії під поняттям «правовий статус» розуміють правове становище особи в суспільстві, а громадянина в державі, що відбиває їхній факт, стан і взаємодію із суспільством і державою [10, с. 764]. Із теоретико-правового погляду О.Ф. Скакур, поняття «правовий статус» визначається як передбачена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта права [11, с. 569].

У визначенні змісту поняття «адміністративно-правовий статус Національної поліції» варто виходити з того, що воно є похідним від правового статусу правоохоронних органів. Тому, на нашу думку, необхідно звернутися до теоретичних надбань вітчизняних науковців, котрі досліджували адміністративно-правовий статус органів і підрозділів внутрішніх справ.

Так, С.М. Гусаров визначав адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як врегульоване сукупністю адміністративно-правових норм адміністративного права юридичне становище, що передбачає

реалізацію компетенції їхніх підрозділів і посадових осіб із охорони правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян і безпеки в суспільстві [7, с. 96]. Х.В. Малиняк під час визначення адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ звужує це поняття до визначення правового статусу посадової особи органів внутрішніх справ. Отже, на його думку, посадова особа органів внутрішніх справ має певне правове становище (правовий статус), що визначається як урегульована правовими нормами сукупність державно-службових відносин на займаній посаді, які розкриваються через чітко визначене коло прав та обов'язків і відповідальність. Іншими словами, правовий статус посадової особи органів внутрішніх справ являє собою сукупність прав, свобод, обов'язків, обмежень, заборон, відповідальності, установлених законом [9].

Визначаючи зміст адміністративно-правового статусу Національної поліції України, відповідно, потрібно також виділити його елементи й дати їм характеристику, щоб зрозуміти, що вкладати в зміст такого статусу. Розглядаючи позицію Т.П. Мінки та І.О. Васильєва, вони виділяють такі елементи адміністративно-правового статусу: цільовий блок, структурно-організаційний блок, компетенційний блок. До цільового блоку належить мета діяльності органу. Організаційний блок включає такі елементи: структуру органу, схему організаційного підпорядкування структурних одиниць, схему розподілу завдань, функцій кожного структурного підрозділу, тобто порядок формування системи і структури, процедури діяльності структурних підрозділів, форми й методи діяльності. Компетенційний блок включає в себе такі елементи, як завдання, функції, права та обов'язки, а також відповідальність працівників [4, с. 10].

Основні засади адміністративно-правового статусу Національної поліції України зазначаються в таких нормативно-правових актах, як Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28.10.2015 № 877 тощо.

Так, Національна поліція України - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [1, 3]. Національна поліція є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах казначейства [2].

Система і структура Національної поліції України чітко визначені в нормативно-правових актах України, однак реформування цього органу триває дотепер, тому особливості організації та функціонування окремих її структурних елементів не мають свого конкретного визначення. Така ситуація вимагає від законодавчих органів і керівництва Міністерства внутрішніх справ України подальшої правової регламентації, від учених-адміністративістів - науково обґрунтованих рекомендацій із цього приводу, а від громадськості - висловлення пропозицій щодо вдосконалення діяльності Національної поліції України.

Основні засади адміністративно-правового статусу Національної поліції України визначені в законодавстві, однак схема розподілу завдань, функцій кожного структурного підрозділу, а також процедура, форми та ме-

оди їхньої діяльності поступово визначаються. Так, наприклад, адміністративно-правовий статус оновленої патрульної поліції України визначено в Законі України «Про Національну поліцію» [1], Положенні про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ [3] та інших нормативно-правових актах. Чітко закріпленими є завдання та функції патрульної поліції, порядок її комплектування, права й обов'язки працівників патрульної поліції, порядок організації її діяльності та багато інших моментів.

Висновки. Підбиваючи підсумки, варто відзначити, що деякі науковці під адміністративно-правовим статусом Національної поліції України розуміють сукупність визначених нормативно-правовими актами України цілей, завдань, структурно-організаційних і компетенційних елементів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання в межах, визначених законом, послуг особам.

Крім того, проаналізувавши зміст повноважень Національної поліції України, можна їх поділити за способом здійснення на такі види: організаційні (наприклад, організує службу підготовки і стажування поліцейських і працівників Національної поліції [2]), контрольні (наприклад, здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі [1]), охоронні (наприклад, здійснює на довірчих засадах охорону фізичних осіб і об'єктів права приватної й комунальної власності [1]), розшукові (наприклад, розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, зникли безвісти, інших осіб у випадках, визначених законом [1]), примусові (наприклад, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень [1]), профілактичні (наприклад, здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання скоєнню правопорушень [1]), сервісні (наприклад, надає соціальну й правову допомогу громадянам, сприяє державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків [2]).

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. / Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248607704>.
3. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: Наказ МВС України від 02.07.2015 № 796. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>
4. Васильєв І.О. Контрольна діяльність штабів ОВС: монографія. / І.О. Васильєв, Т.П. Мінка; рец. Д.В. Приймаченко, Л.М. Давиденко; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2010. 260 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Великий юридичний тлумачний словник. М.: Книжний мир, 2003. 720 с.

7. Гусаров С.М. Адміністративно-процесуальний статус органів внутрішніх справ щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (проступки) та механізм його реалізації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 2. С. 91-99.

8. Кісіль З.Р. Адміністративно-правовий статус працівника міліції як фактор протидії професійній деформації. Південноукраїнський правничий часопис. 2008. № 2. С. 123-126.

9. Малиняк Х.В. Права та обов'язки як елемент адміністративно-правового статусу посадової особи ОВС України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 2. С. 133-140.

10. Міжнародна поліцейська енциклопедія. Понятійний апарат. Концептуальні підходи. Теорія та практика: в 10 т. К.: Видавничий дім «Ін-юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні і концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. 1230 с.

11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Х.: Еллада, 2006. 776 с.

*Небеська М. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Сірко В. С.

Стаття присвячена питанням класифікації волонтерських організацій та їх видам. Розглянуто дефініцію поняття «класифікація», надано власне визначення цього поняття. Розкрито та проаналізовано характерні ознаки поняття «класифікація». Автор наголошує, що основна мета класифікації полягає в забезпеченні єдиних засад ідентифікації об'єктів, систематизації інформації про їх види для подальшого використання суб'єктами права на інформацію, організації суцільного і вибіркового аналізу, зіставлення з подібними класифікаціями. Правильність вибору критеріїв класифікації залежить від ступеня врахування всіх найбільш характерних ознак, якостей і властивостей досліджуваних елементів, визначає її пізнавальну значимість і науково-практичну цінність.

Звернута увага на те, що питання стосовно класифікації волонтерських організацій набуває актуальності у зв'язку з підвищенням ролі цих утворень у житті суспільства. Класифікація волонтерських організацій дає можливість не лише узагальнити наявну інформацію щодо видів волонтерських організацій, а й відкрити їх нові властивості для глибшого усвідомлення природи діяльності таких утворень.

Ключові слова: волонтерська діяльність, волонтерські організації, види, класифікація, напрями волонтерської діяльності.

Статья посвящена вопросам классификации волонтерских организаций. Рассмотрена дефиниция понятия «классификация». На основе приведенных определений данного понятия сделана попытка дать собственное определение. Указаны характерные признаки понятия «классификация».

Автор отмечает, что основная цель классификации состоит в обеспечении единых принципов идентификации объектов, систематизации их видов с последующим использованием суб'єктами права для получения информации, организации сплошного и выборочного анализа, сопоставления с подобными видами и группами.

Правильность выбора критериев классификации зависит от степени учёта всех наиболее характерных признаков, качеств и свойств изучаемых элементов, определяет её познавательную значимость и научно-практическую ценность.

Вопросы классификации волонтерских организаций приобретают актуальность в связи с повышением роли этих образований в жизни общества. Классификация волонтерских организаций даёт возможность не только обобщить существующую информацию о видах волонтерских организаций, но и открыть их новые свойства для более глубокого осознания природы деятельности таких образований.

Ключевые слова: волонтерская деятельность, волонтерские организации, виды, классификация, направления волонтерской деятельности.

The article is devoted to the problems of the classification of volunteer organizations and their types. The definition of the concept "classification" is considered, the definition of this concept is given. The characteristic features of the notion "classification" are revealed and analyzed.

The author emphasizes that the main purpose of the classification is to provide a unified basis for the identification of objects, to systematize information about their types for further

use by subjects of the right to information, organization of continuous and selective analysis, comparison with similar classifications.

The correctness of the choice of criteria for classification depends on the degree of taking into account all the most characteristic features, qualities and properties of the investigated elements, determines its cognitive significance and scientific and practical value.

Attention is drawn to the fact that issues concerning the classification of volunteer organizations become relevant in connection with the increasing role of these entities in the life of society.

Classification of volunteer organizations provides an opportunity not only to summarize existing information about types of volunteer organizations, but also to discover their new properties for a deeper understanding of the nature of the activities of such entities.

Key words: volunteering, volunteer organizations, classification, types, volunteer activities.

Постановка проблеми. Волонтерські організації є одним із інститутів забезпечення прав, свобод та інтересів різних суб'єктів (людей, тварин, юридичних осіб, державних та недержавних органів), напрями діяльності яких корегуються політичними, економічними, соціальними потребами та удосконалюються з урахуванням нових викликів часу та національних і міжнародних тенденцій. Різноманітна спрямованість діяльності волонтерських організацій зумовлює значне їх різноманіття, що дає можливість вести мову про види цих утворень та здійснити їх класифікацію.

Метою статті є виокремлення видів волонтерських організацій та надання їх класифікації.

Стан дослідження теми. Питання діяльності та класифікації волонтерських організацій вивчалися багатьма науковцями: Н.І. Блажко, В.І. Борисовою, В.Л. Голубом, Ю.О. Заїкою, Т.Л. Лях, О.Ю. Літвіною, М.А. Ольховським, О.К. Сидоренком та ін., проте на сьогодні питання стосовно видів та класифікації волонтерських організацій набуває актуальності у зв'язку з підвищенням ролі цих утворень у житті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Важливого значення, особливо в кризові періоди суспільного буття, набуває волонтерська діяльність, спрямована на зняття соціальної напруги шляхом підтримки найбільш знедолених категорій населення; забезпечення гідного існування громадян, які з об'єктивних обставин не здатні піклуватися про себе самостійно; «заповнення» недовіки державної соціальної політики, насамперед за рахунок оперативного реагування та надання ефективної адресної соціальної допомоги, що відповідає потребам і запитам конкретної людини; поширення гуманістичних та альтруїстичних ідей та настроїв у суспільстві тощо [1, с. 26].

Необхідно звернути увагу, що класифікація волонтерських організацій дасть можливість не лише узагальнити наявну інформацію щодо видів волонтерських

організацій, а й відкрити їхні нові властивості для глибокого усвідомлення природи діяльності таких утворень.

З огляду на тематику статті проаналізуємо дефініцію поняття «класифікація».

В економічній енциклопедії за редакцією Б.Д. Гаврилишина надається визначення класифікації: це розподіл об'єктів, понять, назв за класами, групами, рядами, за якого в одну групу потрапляють об'єкти, що мають певні загальні ознаки [2, с. 74].

Н.І. Кондаков вказує, що класифікація - це розподіл предметів будь-якого роду на групи, згідно з найбільш суттєвими ознаками, що належать предметам такого виду і мають відмінність від предметів інших видів, при цьому кожен клас займає в здобутій класифікації певне постійне місце і в свою чергу поділяється на підкласи [3, с. 373].

Аналіз вищевказаних визначень підкреслює такі особливості класифікації: а) розподіл об'єктів на групи, роди, види; б) наявність у об'єктів характерних ознак; в) наявність певного постійного місця.

З точки зору А.С. Конверського, класифікація - це систематизація предметів на основі угоди чи певних практичних міркувань, відповідно до ознак, що впливають з природи систематизованих предметів [4, с. 155].

М.Г. Тафтул визначає класифікацію як складний, багатоступінчатий поділ (тобто система поділів), який проводиться з метою одержання нових знань стосовно членів поділу і систематизації цих знань [5, с. 44].

Класифікація - це стійка і, як правило, досить складна система поділу множини досліджуваних об'єктів на підмножини таким чином, що кожний предмет займає в цій системі строго визначене місце, опиняється в одній з рубрик, які називаються «класом», «родом», «видом» тощо. Таке визначення пропонує О.В. Сулима [6, с. 188]. І.В. Хоменко дає таке визначення: класифікація - багаторівневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу [7, с. 71].

Найбільш вдалим, на мій погляд, є визначення, наведене С.М. Повторєвою, тому що більш детально розкриває зміст цього поняття: класифікація - це розподіл предметів певного роду на взаємопов'язані класи відповідно до найбільш суттєвих ознак, властивих предметам такого роду і відмінних від власних ознак будь-яких предметів цього роду [8, с. 86-87].

Аналіз визначення класифікації дає можливість отримати такий висновок: класифікація будь-яких об'єктів здійснюється за умови наявності в них характерних ознак; вона може бути як простою, так і багаторівневою, оскільки кожен з елементів класифікації також може бути поділений на групи; об'єкти відповідної групи, поєднуючи їхні ознаки, що не властиві об'єктам інших груп.

Р.А. Сербин звертає увагу на ключову характеристику класифікації: її мета, зміст полягає в забезпеченні єдиних засад ідентифікації об'єктів, систематизації інформації про їхні види для подальшого використання суб'єктами права на інформацію, організації суцільного і вибіркового аналізу, зіставлення з подібними класифікаціями [9, с. 152].

Аналізуючи дефініції поняття «класифікація», надамо визначення цьому поняттю: класифікація - віднесен-

ня об'єктів з характерними ознаками, що вирізняють їх серед інших об'єктів, до відповідної групи, класу, виду, розряду.

Проаналізувавши поняття класифікація, переходимо до питання класифікації волонтерських організацій. Волонтерські організації характеризуються значною різноманітністю. У зв'язку із цим пропонуємо розглянути їх класифікацію на підставі виокремлення критеріїв розмежування волонтерських організацій одна від одної.

В.А. Василенко підкреслює, що правильність вибору критеріїв класифікації залежить від ступеня врахування всіх найбільш характерних ознак, якостей і властивостей досліджуваних елементів, визначає її пізнавальну значимість і науково-практичну цінність [10, с. 229].

Поняття волонтерської діяльності натеper визначено статтею 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» [11]: «Волонтерська діяльність - добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги».

Волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямками:

- здійснення догляду за хворими, інвалідами, одинокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

- надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

- надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

- проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

- сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;

- надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

- надання волонтерської допомоги Збройним силам України, іншим законним військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення операції об'єднаних сил;

- сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;

- надання волонтерської допомоги за іншими напрямами, не забороненими законодавством [1].

Напрями діяльності волонтерських організацій дуже різнопланові і тому жодна із волонтерських організацій неспроможна діяти в усіх зазначених напрямках, а тому вони переважно спеціалізуються за декількома або за одним.

До зареєстрованих організацій, які надають волонтерську допомогу незахищеним верствам населення, хворим, особам, що мешкають на окупованих територіях тощо, належать: Благодійна організація «Благодійний фонд «Праведник» (м. Київ), Благодійний фонд суспільних відносин «Брат» (м. Черкаси), Полтавська обласна благодійна організація «Реабілітаційний центр «Вихід є!» (м. Полтава), Міжнародна благодійна організація «Милосердя» (м. Харків), Благодійна організація «Благодійний фонд «Карітас-Київ» (м. Київ), Благодійний фонд «Доступні ліки» (м. Чернігів), Благодійний фонд «Час змін» (м. Одеса), волонтерська організація «Швидка волонтерська допомога» (м. Одеса), волонтерська організація «Донбас SOS» (м. Донецьк) та ін. [12].

Проведений аналіз установчої документації та практики діяльності зазначених організацій дає можливість вказати основні напрями та форми надання ними волонтерської допомоги: а) публічний збір благодійних пожертв; проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законодавством; б) сприяння в створенні центрів для дітей-сиріт, малозабезпечених, інвалідів та інших осіб, які потребують опіки; допомога дитячим будинкам, притулком, інтернатам; сприяння в організації доставки гуманітарної допомоги багатодітним та малозабезпеченим сім'ям; в) надання медичної допомоги особам; організація системи адресної допомоги особливо нужденним; г) надання допомоги особам із різними вадами здоров'я, наркозалежним, а також тим, хто цього потребує; попередження поширення ВІЛ-інфекції серед окремих груп ризику; ґ) надання правової та іншої допомоги особам, що відбували покарання в місцях позбавлення волі; д) організація системи підтримки обдарованої молоді.

Значною мірою питаннями проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, захистом тварин опікуються такі волонтерські організації: Громадська організація «Фельдман Еко-Парк» (м. Харків), Громадська організація «Екологічно-туристичний просвітницький центр «Здоров'я» (м. Стрий, Львівська обл.), Благодійна організація «Благодійний фонд «Волонтерський рух» (м. Київ), Громадська організація «Охорона навколишнього природного середовища і правопорядку» (м. Миргород, Полтавська обл.), Благодійна організація «Корпорація монстрів» (м. Одеса) та ін. [12].

До повсякденних турбот волонтерів у сфері захисту природи входить насамперед: створення груп добровольців для прибирання навколишнього середовища, насадження лісів; співпраця з місцевою владою з метою створення безвідходного виробництва, сміттєпереробних заводів, використання альтернативного палива, сонячних батарей тощо.

Керуючись гуманістичними принципами, із урахуванням положень Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [13], волонтери постійно здійснюють низку заходів у цій сфері, а саме: створення притулків, центрів стерилізації та утилізації, кладовищ для тварин; надання матеріальної, фінансової, консультативної, організаційної та іншої допомоги активістам-захисникам тварин, притулкам для тварин та волонтерам; проведення заходів з інформування гро-

мадськості про проблематику утримання бездомних тварин; організація благодійних акцій із залучення коштів, речей, обладнання та іншого від населення на допомогу притулкам для тварин; підтримка міських, регіональних та загальнодержавних програм подібних напрямів; співпраця з органами публічної влади та органами місцевого самоврядування.

Шляхом надання фінансово-матеріальної допомоги ініціативним групам, організаціям, колективам установ та залучення до співпраці бізнес-структур, органів місцевого самоврядування Міжнародний благодійний фонд «Всесвітня місія сталого розвитку суспільства» (м. Київ), Благодійний фонд «Розвиток села» (Київська обл., смт Барішівка) та Хмельницький регіональний благодійний фонд «Зміцнення громад» (м. Шепетівка, Хмельницька обл.) [12] намагаються вирішувати нагальні проблеми територіальних громад.

У 2015 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів щодо волонтерської діяльності» [14], в якому абзац 7 пункту 2 статті 5 надає право волонтерським організаціям (установам та організаціям, що залучають до своєї діяльності волонтерів) для здійснення волонтерської діяльності на території України залучати іноземців та осіб без громадянства. Це волонтерські організації: Міжобласна волонтерська організація «Світ-Україна» (м. Артемівськ); громадська організація «Правозахисна волонтерська група» (м. Львів); Одеський благодійний фонд реабілітації та соціальної адаптації громадян без визначеного місця проживання «Шлях до дому» (м. Одеса); Благодійний фонд «Жива надія» (м. Одеса) та ін. [15].

Аналіз діяльності волонтерських організацій за ставовою належністю її членів дає можливість виділити суто жіночі волонтерські організації: Українська жіноча варта (м. Київ); Благодійний фонд «Марини Шеремет» (м. Київ) [15]; Волонтерська організація «Швейний батальйон» (м. Дніпро); Волонтерська група «Едера» (м. Івано-Франківськ); Благодійний фонд «Людмила» (м. Одеса) [16]; Благодійна організація «Благодійний фонд «Солдатські матері» (м. Запоріжжя) та ін. Більшість волонтерських організацій мають у складі як чоловіків, так і жінок волонтерів: Благодійна організація «Гармонія» (м. Вінниця); Волонтерська сотня Далії Северин (м. Одеса); Громадська організація «Волонтерський центр допомоги військовим і цивільним «Вільна доля» (м. Дніпро) [16] та ін.

Одним із напрямів волонтерських організацій є надання допомоги Збройним силам України, законом військовим формуванням, правоохоронним органам, насамперед під час проведення антитерористичної операції на тимчасово окупованих територіях. До 2014 року волонтерство у вказаній сфері фактично було відсутнє, але складні соціально-політичні умови на Донеччині, Луганщині та загалом у всій країні змусили переоцінити громадянами та публічною владою роль зазначених організацій у захисті територіальної цілісності та державного суверенітету України.

Натепер у зазначеній сфері діє низка волонтерських організацій, серед яких: Всеукраїнський благодійний фонд «Патріот України» (м. Нікополь, Дніпропетровська обл.), благодійний фонд «Волонтерський рух Всеукраїнської допомоги військовослужбовцям та їхнім сім'ям» (м. Біла Церква, Київська обл.), Благодійна організація «Благодійний фонд сприяння розвитку Збройних сил

«Бастіон» (м. Київ), Благодійна організація «Благодійний фонд «Підтримка батальйонів України» (м. Київ), Благодійна організація «Благодійний фонд «Солдатські матері» (м. Запоріжжя) та ін. [12].

Більшість свого часу та зусиль останні спрямовують на: залучення фінансових ресурсів для реалізації потреб військовослужбовців, які несуть службу в зоні проведення антитерористичної операції, а також мирного населення, яке потерпає від збройного конфлікту, зокрема вимушених переселенців; правовий та соціальний захист, а також психологічну допомогу військовослужбовцям, які повернулися із зони проведення операції об'єднаних сил, іншим особам, які цього потребують; підтримку міських, регіональних і всеукраїнських програм подібних напрямів.

Аналіз діяльності волонтерських організацій надає нам можливість здійснити їх класифікацію за різними критеріями:

1) за масштабами діяльності: а) регіональні (у межах певної адміністративно-територіальної одиниці); б) національні (у межах всієї країни); в) міжнародні (у межах декількох країн).

2) за статевими ознаками: а) жіночі; б) змішані; в) чоловічі.

3) залежно від громадянства: а) національні (до складу яких входять лише громадяни однієї держави); б) волонтерські організації, до складу яких входять іноземці.

4) за порядком фінансування: а) дотаційні; б) автономні.

5) залежно від отримувачів волонтерської допомоги:

а) організації, що надають допомогу фізичним особам; б) організації, що здійснюють захист тварин; в) організації, що здійснюють охорону, відновлення об'єктів навколишнього природного середовища; г) організації, що здійснюють охорону, відновлення, збереження культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури; г) організації, що сприяють діяльності державних та недержавних органів;

6) за віковою ознакою учасників волонтерських організацій: а) до складу яких входять неповнолітні особи; б) до складу яких входять особи похилого віку; в) до складу яких входять лише особи старші 18 років;

7) за кількісним складом: а) малочисельні (до 10 осіб); б) середні (від 10 до 30 осіб); в) численні (більше 30 осіб).

Висновки. Запропонована класифікація волонтерських організацій хоч і стосується широкого аспекту ознак відповідних організацій, але вона не є остаточною і такою, що враховує всі організаційно-функціональні аспекти їхньої діяльності, оскільки інститут волонтерських організацій та законодавче забезпечення їхньої діяльно-

сті постійно змінюється з урахуванням вимог часу та потреб об'єктів надання волонтерської допомоги.

Література

1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с.
2. Економічна енциклопедія / гол. ред. Б.Д. Гаврилишин. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. Т2. 848 с.
3. Кондаков Н.И. Логика. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1954. 512 с.
4. Конверський А.Є. Логіка: підруч. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Четверта хвиля, 1998. 272 с.
5. Тофтул М.Г. Логіка: посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 368 с.
6. Логіка: навчальний комплекс / Сулим О.В., Сандюк Л.О., Симоненко С.П., Цибра М.Ф., Шмиголь М.Ф.; під ред. О.В. Сулима. 3-е вид. Одеса: Астропринт, 2004. 232 с.
7. Хоменко І. Логіка: підруч. для вищих навчальних закладів. Київ: Абрис, 2004. 356 с.
8. Повторева С.М. Словник з логіки. Львів: «Магнолія-2006», 2009. 196 с.
9. Сербин Р.А. Благодійні організації, їх види та класифікація. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2015. Вип. 2-3. С. 151-154.
10. Василенко В.А. Основы теории международного права. Київ: Вища школа, 1988. 288 с.
11. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення 26.02.2018).
12. Єдиний реєстр волонтерських організацій. URL: mlsp.kmu.gov.ua/document/175293/v.doc. (дата звернення 17.10.2017).
13. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення 26.02.2018).
14. Закон України «Про внесення змін до деяких законів щодо волонтерської діяльності» від 05.03.2015 року № 246-VIII. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19> (дата звернення 26.01.2018).
15. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Volonterstvo.html> (дата звернення 26.01.2018).
16. URL: <http://dopomoga-armii.com.ua> (дата звернення 26.01.2018).

*Сірко В. С.,
аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЗМІСТ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Мирза С. С.

У статті досліджується істотні, звичайні, випадкові умови, які входять до складу змісту договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком. Визначено предмет зазначеного договору.

Ключові слова: договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, предмет, ціна, строк договору.

В статье исследуются существенные, обычные, случайные условия, которые входят в состав содержания договора о предоставлении услуг по управлению многоквартирным домом. Определен предмет указанного договора.

Ключевые слова: договор о предоставлении услуг по управлению многоквартирным домом, предмет, цена, срок договора.

The article explores the essential, regular, random conditions that are the part of the contents of the contract to provide management services to the apartment building. The object of the contract determined.

Key words: contract for the provision of services for the management of the apartment building, item, price, term of the contract.

Постановка проблеми та її актуальність. На цьому етапі розвитку цивільного законодавства відбувається розширення договірної свободи та засад диспозитивності, що потребує переосмислення основ договірних права. Це також зумовлюється реформуванням системи цивільного права, встановленням нових форм його регулювання, необхідністю інтеграції в законодавство Європейського Союзу.

Водночас уявлення про істотні умови цивільно-правового договору теж не залишається усталеним, оскільки в сучасних умовах розвитку цивільного законодавства висловлюється точка зору, що деякі істотні умови, навіть за їх невизначеності в договорі, не впливають на його чинність, і такі уявлення потребують ретельного теоретичного аналізу [1, с. 3].

Метою статті є аналіз істотних, звичайних і випадкових умов, які входять до складу змісту договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в науці цивільного права є думка про те, що умова договору – це вольова модель поведінки сторін після того, як такий договір набуває чинності. Так, О.О. Красавчиков вважає, що, коли йдеться про умови договору, забувають насамперед про договір як волевиявлення, перераховуючи предмет, ціну, строк та інше [2, с. 173]. Автор також зазначає, що ані предмет, ані ціна, ані строк, ані тим більше тара та упаковка як форми розрахунків, так і юридичні підстави відповідальності сторін не входять до складу волевиявлення сторін.

Ми погоджуємося із цією думкою і вважаємо, що договірні умови фіксують у своєму змісті досягнення сторонами згоди, їхнє взаємне рішення з усіх важливих

питань установлення правового зв'язку, а саме згоди щодо предмета, ціни, часу, місця та способу виконання зобов'язань. Умови договору – це елементи згоди, які у своїй сукупності створюють зміст договору. Справді, ситуація склалася таким чином, що сформульованих понять договору є дуже багато на відміну від визначення поняття «зміст» договору.

На законодавчому рівні питання про зміст договору, що становлять умови, на яких він укладений, розкрито таким чином. Так, згідно зі ст. 628 ЦК України умови, що становлять зміст договору, поділяються на два види, а саме: умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства [3]. Перший вид умов можна йменувати ініціативними, а другий – обов'язковими. Оскільки з урахуванням положень про свободу договору, сторони є вільними у визначенні його умов, перевага віддається саме ініціативним умовам договору. Стосовно договору управління багатоквартирним будинком ініціативними можуть бути умови, які визначили за взаємним волевиявленням та погодили управитель та замовник послуги з управління. Сутність цих дій сторін договору полягає в тому, що управитель та замовник послуги з управління скористалися наданою їм можливістю саморегулювання й обмежили коло умов договору лише ініціативними умовами. Однак це може мати місце, коли акти цивільного законодавства щодо виду укладеного сторонами договору взагалі не передбачають кола обов'язкових умов, а також тоді, коли такі умови, хоча й передбачені, але не містять прямого застереження про неможливість сторонами відступати від цих вимог.

Що ж стосується обов'язкових умов, то ними є ті умови, які стосовно окремих видів договору закріплені в актах цивільного законодавства, положення котрих є обов'язковими для сторін з урахуванням вимог ст. 6 ЦК України про співвідношення актів цивільного законодавства і договору [3]. У цьому разі йдеться про умови, що не можуть змінюватися управителем та замовником послуги з управління через наявність в актах цивільного законодавства прямого застереження про це, а також про умови, обов'язковість яких випливає зі змісту зазначених актів або із суті відносин між сторонами. Відповідно до вказаного наявні дві базові моделі правового регулювання договірних відносин – внутрішнє регулювання (саморегулювання) та зовнішнє (імперативне, державне) регулювання. Суть першої моделі полягає в тому, що сторони скористалися наданою їм можливістю саморегулювання й обмежили коло умов договору лише ініціативними умовами. Суть другої моделі полягає в тому, що сторони відмовилися від наданої їм можливості саморегулювання і погодилися із зовнішнім регулюванням договірних відносин [4, с. 93].

Мирза С. С., 2018

Натепер загальноприйнятою та найбільш поширеною класифікацією є поділ умов договору на істотні, звичайні та випадкові. Однак слід зазначити, що деякі вчені-цивілісти, зокрема О.О. Красавчиков, вважають, що наведена класифікація не є досконалою. Її основною вадою є те, що проводиться поділ на види з одночасним використанням двох або трьох ознак розмежування [2, с. 175]. Як альтернативу автор пропонує класифікацію, за якої всі договірні умови мають отримати відображення у відповідних парних категоріях: умови істотні і неістотні, звичайні і випадкові, матеріальні і формальні. На наш погляд, у наведеній вище класифікації є сенс, але ця сторона проблеми заслуговує на окремий розгляд та дослідження, що виходить за межі нашої наукової статті. Отже, вважаємо за необхідне використати у цій науковій роботі класифікацію умов договору, за якою останні поділяються на істотні, звичайні та випадкові.

Відповідно до ЦК України під істотними умовами договору розуміють: по-перше, умови про предмет договору; по-друге, умови, що визначені законом як істотні; по-третє, умови, які є необхідними для договорів такого виду; по-четверте, всі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди [3]. Отже, всі істотні умови договору можна умовно поділити на чотири групи.

Чинники, які зумовлювали склад істотних умов, майже не розглядалися дослідниками, хоча деякі з них указували на те, що за відсутності хоча б однієї з істотних умов договір вважається неукладеним, що ці умови формують договір у цілому та їх окремі види [5, с. 301]. Такі умови є необхідними і достатніми для того, щоб породжувати права та обов'язки його сторін [6, с. 296].

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне розглянути зміст договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком. Відповідно, до змісту зазначеного договору входять істотні умови, перш за все це предмет договору. Щодо предмета договору слушною є думка А.Д. Корецького, який зазначав, що предмет договору – це не лише саме благо (об'єкт цивільного права), але й дія, яка щодо нього має бути здійснена однією або обома сторонами, тобто ті блага, заради досягнення яких сторони укладають договір, необхідно називати його об'єктами. Тоді предмет договору являтиме вказівку на його об'єкти, а також ту основну дію, яка щодо них має бути здійснена [7, с. 35-36]. У широкому розумінні предмет охоплює весь набір показників того, із приводу чого укладений договір.

Вважаємо за необхідне наголосити, що питання про предмет договору управління майном є дискусійним, оскільки самої дефініції поняття «предмет договору» чинний ЦК України не наводить. У науці також є декілька точок зору на предмет договору управління майном. Так, Л.Ю. Михеєва хоча і зазначала, що предмет договору управління являє собою фактичні та юридичні дії управителя, що не переслідують самостійної мети створення будь-якої речі, її переробки, але водночас визнавала, що предмет договору управління – це те, із приводу чого сторони досягли згоди, тобто діяльність управителя, спрямована на певний об'єкт управління [8, с. 113]. М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський також наголошували на складності предмета зобов'язання управління майном та виділяли об'єкт першого роду – фактичні та юридичні дії управителя, що свідчить про належність указанного зобов'язання до зобов'язань

з надання послуг, і об'єкт другого роду – майно, яке передається в управління, що наближає зобов'язання з управління майном до зобов'язань з передачі майна (особливо до тих із них, які регулюють відносини, пов'язані зі строковим володінням та користуванням майном) [9, с. 800].

З огляду на викладене, враховуючи норми ЦК України, вважаємо, що предмет договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком складається з двох частин. Першим складником є об'єкт управління, а саме нерухома річ (багатоквартирний будинок). Другим складником предмета договору є дії (діяльність) з управління, які мають бути здійснені управителем, спрямовані на забезпечення функціонування багатоквартирного будинку відповідно до його цільового призначення. Слід зауважити, що обидва складники предмета договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком нерозривно пов'язані між собою, однак вважаємо, що перший складник має все ж таки вирішальне значення. У цьому разі доречною є думка Т.Д. Суярко, яка вважає, що фактичні та юридичні властивості майна, що передається за договором в управління, зумовлюють характер дій управителя, які він зобов'язаний здійснити в процесі виконання договору [10, с. 51]. Авторка зазначає, що залежно від конкретного виду майна може бути проведена і класифікація договорів про управління майном. На цій підставі можуть бути виділені: договір про управління підприємством як єдиним майновим комплексом; договір про управління нерухомою річчю; договір про управління цінними паперами; договір про управління майновими правами тощо [10, с. 51].

Також до істотних умов договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком можна віднести строк, розмір та форму оплати, яку власник зобов'язаний виплатити управителю за надання останнім послуг з управління. Однак слід зауважити, що вказані умови будуть істотними, якщо на домовленості про такі умови наполягає хоча б одна зі сторін. За таким договором строк (як істотна умова договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком) встановлюється за згодою сторін з урахуванням загальних положень про виконання зобов'язань. Це означає, що управитель та замовник послуги з управління на власний розсуд установлюють строк дії договору про надання послуги з управління багатоквартирним будинком, але з дотриманням норм чинного цивільного законодавства. Відповідно, строк управління багатоквартирним будинком установлюється в договорі за згодою сторін. Оскільки договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком є підвидом договору управління майном, то на нього поширюється чинність ч. 2 ст. 1036 ЦК України. Якщо сторони не визначили строку зазначеного договору, то він вважається укладеним на п'ять років. У разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору про надання послуги з управління багатоквартирним будинком після закінчення його строку договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах.

Розмір та форма оплати управителю, тобто ціна договору, встановлюється сторонами договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком в обов'язковому порядку. На наш погляд, строк та ціна

договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком також можуть бути звичайними умовами: як умови, що вказані диспозитивними нормами закону і діють для цього договору, коли інше не передбачено згодою сторін.

У процесі укладення договору з управління багатоквартирним будинком можуть виникнути умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Зазначені умови також уважатимуться істотними. Отже, сутність істотних умов полягає в їх обов'язковості для набуття договором ознак юридичного факту. Саме обов'язковість є тією загальною ознакою, що має об'єднувати всі три види істотних умов.

На перший погляд, обов'язковість істотних умов завжди полягає в необхідності досягнення сторонами згоди щодо всіх їх видів. Принаймні це впливало з буквального змісту ч. 1 ст. 153 ЦК 1963 р., оскільки за правилом, уміщеним у ній, договір вважається укладеним, коли між сторонами досягнуто згоди стосовно всіх істотних умов. Але згідно із ч. 2 цієї ж статті згоду необхідно було досягти тільки щодо третього виду істотних умов – тих, на необхідності яких наполягає одна зі сторін. Що ж до істотних умов першого та другого виду, то вони визнавалися істотними незалежно від волі сторін. Такої можливості щодо вибору переліку істотних умов першого і другого виду сторони не мали, оскільки зазначені умови або містилися в імперативних нормах, які за ЦК 1963 р. не могли змінюватися згодою сторін, або випливали зі змісту саме таких норм. Тому такі умови визнавалися істотними за визначенням законодавця. Відповідаючи на запитання про те, чим була зумовлена необхідність диференціації істотних умов на зазначені види, слід указати на їх пов'язаність із домінуючими правовими засобами та панівним типом регулювання цивільних відносин у період існування директивної (планової) економіки.

Перший вид істотних умов безпосередньо пов'язаний з тим, що договори соціалістичних організацій (яким належав пріоритет у сфері договірних відносин) мали своїм призначенням конкретизацію та забезпечення виконання народногосподарських планів [11, с. 95]. Це повністю узгоджувалося з тими реаліями, які існували тоді у суспільстві. Роль же договору як регулятора суспільних відносин (перш за все у сфері економіки) була занижена за рахунок підвищення ролі адміністративних (владних) актів, зокрема актів планування.

Необхідність другого виду істотних умов була зумовлена здебільшого тим, що ст. 4 ЦК 1963 р. визнавала підставою виникнення цивільних прав і обов'язків не тільки договори, передбачені законом (поіменовані договори), а й ті, що хоча і не передбачені законом, але такі, що йому не суперечать. Крім того, необхідність цього виду умов пов'язана ще й з тим, що не для всіх поіменованих договорів закон прямо передбачав коло істотних умов.

Названі два види істотних умов об'єднувало таке. По-перше, останні, як уже зазначалося, генетично пов'язані з імперативними нормами. По-друге, вони пристосовані до зовнішнього (державного) регулювання суспільних відносин, за якого, як зазначав І.О. Покровський, регулювання здійснюється з єдиного центру, котрим є державна влада. Саме вона вказує своїми нормами кожній особі її юридичне місце, її пра-

ва та обов'язки стосовно державного механізму в цілому і щодо інших окремих осіб [12, с. 38].

Наявність третього виду істотних умов пов'язана з тим, що в часи існування директивної (планової) економіки принцип свободи договору не визнавався законодавцем. Вони знаходили свій прояв у тому, що в окремих випадках договір розглядався як певний соціальний регулятор суспільних відносин. Ідеться про випадки, коли норми права надавали учасникам договірних відносин можливість установлювати окремі види умов договору. Це надало можливість дослідникам виділяти в змісті договору звичайні і випадкові умови. Як звичайні, так і випадкові умови пов'язані перш за все не з імперативними, а з диспозитивними нормами, у яких міститься модель, запропонована законодавцем. Одночасно ж сторонам договору надавалася можливість відступати від цієї моделі. Невключення до договору умови, передбаченої диспозитивною нормою як запропонованої моделі, свідчило про те, що для такого договору вона є звичайною. Формулювання ж у договорі погодженої сторонами умови всупереч моделі, запропонованій у диспозитивній нормі, вказувало на те, що для такого договору вона є випадковою. Випадковою вважалася й умова, яка погоджувалася сторонами з метою вирішення питань, що взагалі не були врегульовані законодавством.

Щодо звичайних та випадкових умов договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком слід зазначити. Під звичайними умовами вказаного договору розуміють умови, які вказані диспозитивними нормами закону і діють для цього договору, коли інше не передбачено згодою сторін. Виходячи зі специфіки договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, звичайною умовою є умова про те, що управитель має надати послугу особисто, крім випадків, установлених ст. 1041 ЦК України. Слід також зауважити, що у випадках, установлених указаним договором, тобто за згодою сторін, управитель має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним у повному обсязі перед власником (об'єднання співвласників) за порушення договору. Це звичайна умова і вона може бути змінена сторонами договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком.

Випадковими є умови, які не є характерними для цього виду договорів, застосовуються сторонами для доповнення звичайних та істотних умов, указаних у законі. Існує небезпідставна думка про те, що коли хоча б одна зі сторін наполягає на включенні випадкової умови до змісту договору, зазначена умова стає істотною [13, с. 158]. Наприклад, випадковою умовою в договорі про надання послуг з управління багатоквартирним будинком є умова про надання управителем, окрім послуг з управління, додатково послуг з утримання багатоквартирного будинку.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що зміст договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком складається з таких умов: предмета, а також строку, розміру та форми оплати, яку власник зобов'язаний виплатити управителю за надання останнім послуг з управління, за умови, що про такі умови наполягає хоча б одна зі сторін. У подальшому визначення

змісту зазначеного договору дасть змогу запобігти багатьом проблемам на практиці під час його укладання та зміни відповідних умов.

Література

1. Зазуляк І.І. Істотні умови договору: теоретичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2009. 25 с.
2. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции. Антология уральской цивилистики, 1925-1989: сб. ст. М., 2001. С. 166-182.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV із змін., внес. згідно із законами України та рішеннями Конституційного Суду станом на 02.09. 2014 р. № № 1673-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред.: В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер, 2004. Т. 2. 552 с.
5. Вільнянський С.І. Радянське цивільне право: навч. посіб. для студ. юрид. фак. вузів. Ч. 1. Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1966. 320 с.

6. Брагинский М.И. Договорное право: книга первая: Общие положения. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. Изд. второе. М.: Статут, 1999. 1055 с.
7. Корецкий А.Д. Договорное право России: основы теории и практика реализации. М.; Ростов н/ Д.: МарТ, 2004. 528 с.
8. Михеева Л.Ю. Доверительное управление имуществом / под ред. В.М. Чернова. М.: Юрист, 1999. 176 с.
9. Брагинский М.И. Договорное право: в 5 кн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. Изд. доп. и испр. М.: Статут, 2002. Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. 1055 с.
10. Суярко Т.Д. Договір управління житлом: цивільно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 225 с.
11. Новицкий И.Б. Общее учение об обязательстве / И.Б. Новицкий, Л.А. Лунц. М.: Госюриздат, 1950. 416 с.
12. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут, 1998. 353 с.
13. Мичурин Е.А. Гражданское право Украины в схемах: учеб. пособ. Харьков: Юрсвит, 2006. 320 с.

Мирза С. С.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Пьохов В. М., Пьохова С. В., Шевчук В. В.

У статті проаналізовано сучасну екологічну ситуацію в країні у цілому та в окремих її регіонах. Узагальнення дало змогу зробити висновок про те, що факторами, які негативно впливають на реалізацію державної екологічної політики, є високий рівень корупції в сфері використання природних ресурсів, неналежне нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів правових відносин в екологічній сфері та недостатнє усвідомлення в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища. Також у статті наголошується на необхідності гармонізації національного екологічного законодавства з європейськими екологічними стандартами. Доведено, що подолання негативних наслідків екологічної кризи в Україні можливе лише за умови активної взаємодії між державою і громадянським суспільством.

Ключові слова: екологічна криза, екологічна катастрофа, екологічні права, стратегія, державна екологічна політика.

В статье проанализирована экологическая ситуация в стране в целом и в отдельных ее регионах на сегодняшний день. Обобщение позволило сделать вывод о том, что факторами, отрицательно влияющими на реализацию государственной экологической политики, являются высокий уровень коррупции в сфере использования природных ресурсов, ненадлежащее нормативно-правовое обеспечение деятельности субъектов правовых отношений в экологической сфере и недостаточное осознание в обществе приоритетов сохранения окружающей природной среды. Также в статье отмечается необходимость гармонизации национального экологического законодательства с европейскими экологическими стандартами. Доказано, что преодоление негативных последствий экологического кризиса в Украине возможно лишь при условии активного взаимодействия государства и гражданского общества.

Ключевые слова: экологический кризис, экологическая катастрофа, экологические права, стратегия, государственная экологическая политика.

The article analyzes the current ecological situation in the country as a whole and in its separate regions. The generalization made it possible to conclude that the factors that negatively influence on implementation of the state environmental policy are: high level of corruption in natural resources using, lack of legal and regulatory support for the legal relations subjects in the environmental sphere and insufficient awareness of the priorities of environment preservation in society. The article emphasizes also the need to harmonize national environmental legislation according to European environmental standards. It is proved that overcoming of the negative consequences of the ecological crisis in Ukraine is possible only under conditions of active interaction between the state and civil society.

Key words: ecological crisis, ecological disaster, ecological rights, strategy, state ecological policy.

Постановка проблеми та її актуальність. Демократична, правова Українська держава, як ніколи раніше, перебуває у тяжкому соціально-політичному, еконо-

мічному і, на жаль, у катастрофічному екологічному стані. Цьому сприяє подальше зростання техногенного впливу на навколишнє природне середовище, яке призводить до незворотних катастрофічних змін. Нині в Україні відбуваються суттєві перетворення та проводяться масштабні реформи, поряд з цим зберігається потреба приділити належну увагу проблемам екологічної ситуації в державі та їх вирішенню. Усвідомлення екологічних проблем, виокремлення ознак екологічної кризи і розуміння наслідків можливої катастрофи вимагає визначення екологічної політики як одного з основних напрямів діяльності держави та належного її нормативно-правового забезпечення. З'ясування причин та наслідків екологічних катастроф спонукають замислитися над глобальністю екологічних проблем та визначають значущість дослідження правових аспектів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд теоретичних, правових та науково-практичних аспектів екологічних проблем та визначення напрямів їх вирішення на різних рівнях здійснювали науковці технічних, економічних, екологічних, правових напрямів, а саме А.Б. Качинський, Н.Ф. Реймерс, С.І. Дорогунцов, М.А. Голубець, М.М. Кисельов, В.М. Шмандій, В.І. Андейцев, О.С. Заржицький, Ю.С. Шемшученко. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць, зберігається необхідність здійснення аналізу питань нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики в Україні.

Мета статті полягає у розкритті сучасного екологічного стану в Україні, з'ясуванні головних причин складної екологічної ситуації, що призвели до критичного екологічного стану в окремих регіонах нашої країни та пошуку шляхів нормативно-правового забезпечення їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток екологічної кризи прискорюють антропогенні катастрофи, передусім техногенні аварії. Вони відбуваються в усіх галузях економіки, й кількість їх із року в рік зростає [3].

Найбільшою за всю історію ядерної енергетики (як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічним збитком) вважається Чорнобильська катастрофа. Радіоактивна хмара від аварії пройшла над європейською частиною СРСР, більшою частиною Європи, східною частиною США. Приблизно 60% радіоактивних речовин осіло на території Білорусі. Близько 200000 осіб було евакуйовано із зон забруднення [19]. Чорнобильська аварія стала трагічною подією в історії людства.

На нашу думку, під причинами найбільшої в історії людства техногенної катастрофи і через більш ніж три десятиліття не підбили остаточну риску. Варто сказати, що припущення про зовнішній чинник у цій аварії (диверсія, землетрус) були досить швидко відкинуті за результатами розслідування КДБ та профільних наукових установ, а ось хто спровокував те, що технічні недоліки спрацювали, про це суперечка триває й до цього дня. Очевидним залишається у тому чи іншому аспекті, на тому чи іншому рівні людський фактор.

У другій половині XX ст., крім аварії на ЧАЕС, найбільшими й найтяжчими за своїми наслідками було кілька таких катастроф. У березні 1961 р. потужний сель промчав Бабиним Ярм у Києві, завдавши величезних матеріальних збитків і забравши кілька сотень людських життів. Причиною цього лиха став прорив дамби технічного резервуару цегельного заводу [3].

До великих катастроф 70-х років минулого століття слід віднести пожежі на газових родовищах – Шебелинському (Харківська область) та Угерському (Львівська область), аварії на нафто- й газопроводах, аварію на нафтогазовій платформі в Азовському морі та аварійний прорив очисних споруд Калуського калійного комбінату, що завдали величезних економічних збитків і шкоди довкіллю на величезній акваторії Азовського моря й у басейні Дністра [3].

У недалекому минулому сталися такі великі техногенні аварії. Улітку 1992 р. через переповнення каналізаційних місткостей курортів Криму стався масовий викид нечистот у Чорне море. У результаті пляжі Ялти, Алушти, Судака, Сак, Керчі, Феодосії були закриті на два місяці. У тому ж році на Кременецькій райагробазі розлилося майже 14 т солярової оливи. Нафтопродукти забруднили річку Ікву до міста Дубна, потерпіли риборозплідні ставки села Берег. Тоді ж у результаті диверсії на нафтобазі міста Світловодська (Кіровоградська область) у навколишнє середовище потрапило 200 т палива [3].

У вересні 1993 р. на Київській насосній каналізаційній станції з ладу вийшло кілька потужних насосів, у Дніпро протягом тижня щоденно викидалося майже 1,5 млн м³ фекальних стоків [3].

Щороку в Україні відбувається близько 140-150 техногенних аварій і катастроф регіонального і державного рівнів. Орієнтовна структура надзвичайних ситуацій техногенного характеру має такий вигляд: аварії з викидами небезпечних хімічних речовин – 4%, пожежі й вибухи – 19,5%, транспортні аварії – 17,7%, аварії на системах життєзабезпечення – 17,3%, аварії на радіаційних об'єктах – 8,4%, аварії на комунальних системах та очисних спорудах – 17,3%, надзвичайні ситуації на об'єктах інших видів – 15,8%. Експерти України встановили, що щорічні народногосподарські втрати від аварій становлять 140-150 млн грн [6, с. 287].

Імовірність природних та антропогенних катастроф і кожний такий випадок необхідно обов'язково враховувати, ретельно аналізувати і вживати заходів для запобігання їм чи зведення до мінімуму їхніх негативних наслідків [3].

Вважаємо, що всі вищеперераховані та інші антропогенні катастрофи, безперечно, впливають на поглиблення екологічної кризи, наслідки якої з жахом відчуває людство. З огляду на це органам влади та управління негайно треба переглянути сучасну екологічну політику

з метою посилення юридичної відповідальності осіб, які мають забезпечувати виконання технічних норм, відомчих інструкцій з єдиною метою – недопущення у майбутньому технічних обставин, за яких зможуть виникнути антропогенні катастрофи.

В.М. Панасюк справедливо зазначає, що нормальний розвиток державної політики неможливий без звернення до її конституційних основ. Без цього вона залишатиметься лише сукупністю хаотичних дій, ініційованих суб'єктивними мотивами окремих політиків чи політичних сил [15, с. 38].

Найважливіше положення щодо екологічних прав людини закріплене у ст. 50 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [12].

Поряд з цим у ст. 16 Основного Закону прямо закріплено обов'язок Української держави забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу на території України, здійснювати заходи, спрямовані на подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу та збереження генфонду Українського народу [12].

У національному законодавстві положення ст. 16 Конституції України знайшли свою деталізацію шляхом закріплення мети та цілей державної екологічної політики.

Основною ціллю екологічної політики є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів. Екологічна політика покликана узгодити соціальні та екологічні завдання суспільства як основу вирішення проблеми глобальної екологічної кризи. Основні принципи екологічної політики України викладені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [17].

Мету національної екологічної політики на найближчу перспективу нормативно визначено у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», яка полягає у стабілізації та поліпшенні стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем [16].

Відповідно до затвердженої Законом стратегії державної екологічної політики до 2020 р. має бути вирішене одне з ключових питань про розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів. До цього часу необхідно створити екосистемне планування та здійснити впровадження економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетворень.

Важливим завданням вітчизняної екологічної політики є збалансованість соціально-економічних потреб та збереження навколишнього природного середовища, поширення екологічних знань. Імплементация європейських екологічних норм і стандартів має стати основою

для розвитку екологічно ефективного партнерства між державою, суб'єктами господарювання та громадськими інститутами [5, с. 131].

На початок XXI століття за обсягом промислових відходів (близько 25 млрд т, зокрема 5 млрд т особливо токсичні відходи) Україна посідає одне з перших місць у світі. На одного жителя нашої країни в середньому за рік припадає по 133 кг шкідливих речовин [14, с. 142].

За даними ВООЗ, «смертність, викликана забрудненням повітря (атмосферне та всередині приміщень) в Україні, 140 осіб/100 тис населення (2012), що становить близько 68 600 осіб/рік, тобто близько 8 осіб на годину» [8].

На думку А.А. Андрусевича, «правдиві» дані ВООЗ набагато гірші: смертність, викликана екологічними факторами: 135 298 осіб/рік (2012), що становить близько 15 осіб/годину [11].

У Міністерстві екології (станом на серпень 2013 року) стверджували, що Донбас став головною екологічною клоакою країни. Близько 80% забруднюючих речовин у атмосферу регіону викидали дев'ять промислових центрів – Горлівка, Маріуполь, Донецьк, Єнакієве, Макіївка, Дебальцеве, Краматорськ, Дружківка та Добропілля. Вони ж і конкурували один з одним за першість у рейтингу найбільш екологічно небезпечних міст країни.

Основними забруднювачами атмосферного повітря в області були теплові електростанції, підприємства металургійного виробництва та вугільної промисловості, на яких у 2012 році утворилося 92% всіх викидів шкідливих речовин. А загалом 38% усіх українських шкідливих викидів в атмосферу припадало на Донецьку область. Обсяги накопичених відходів становили третю частину від кількості відходів всієї країни [7].

На сьогодні «гібридна» війна на Сході України також має серйозні екологічні наслідки. Серед безлічі промислових підприємств, пошкоджених у результаті бойових дій, виявилися найбільш екологічно небезпечні виробництва – Ясинуватський, Авдіївський і Єнакіївський коксохімічні заводи, Єнакіївський металургійний завод, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Слов'янська, Луганська і Курахівська теплові електростанції, севєродонецький «Азот» і горлівський «Стирол» [10].

Вирішення екологічних проблем на відповідній території ускладнюється неможливістю реалізації основних напрямів державної екологічної політики органами публічної влади української держави.

На думку авторів цієї статті, забруднення підземних вод, водоєм, атмосферного повітря, виведення з ладу значних масивів ріллі, знищення і псування об'єктів природно-заповідного фонду і таке інше держава в змозі припинити. Для цього потрібна політична воля керівництва держави, приведення законодавства до вимог світового співтовариства і втілення його в практику суспільного життя.

Також до погіршення екологічної ситуації в Україні призводить нелегальний видобуток бурштину, який відбувається вже не перший десяток років. Колишній заступник Міністра екології та природних ресурсів Світлана Коломієць під час круглого столу в інформагентстві «Укрінформ» (25 лютого 2016 р.) зазначила: «Щорічно, за різними оцінками, в Україні видобувається нелегально від 120 до 300 тонн бурштину на рік. При

цьому обсяг тіньового ринку становить 200-300 мільйонів доларів» [4]. Нелегальний видобуток бурштину завдає істотної шкоди довкіллю, підкреслила С.Л. Коломієць. «У Житомирській області від нецивілізованого видобутку бурштину виявлені 220 га пошкодженої землі, у Волинській області – 4 га, в Рівненській – 169 га пошкоджених земель. Площа пошкоджених земель становить тисячі гектарів, точних даних наразі не має жодна держструктура» [13].

Екс-заступник голови СБУ Віктор Трепак у своєму інтерв'ю ZN.UA повідомив, що прибутки від незаконного видобутку бурштину сягають десятків мільйонів доларів на рік, відзначивши, що масштабні контрабандні схеми можуть успішно «працювати» тільки за умови, що у їх організаторів є «добро» від усіх правоохоронних структур – прокуратури, фіскальної та прикордонної служб, СБУ [4].

Така сумна статистика і не тільки з цього приводу, а й їм подібних, на нашу думку, призводить до погіршення екологічного стану країни, поширенню тіньового сектору економіки, хабарництва, корупції і, як наслідок, безкарності винних, а це викликає недовіру до владних структур нашої держави як з боку українців, так і інвесторів зарубіжжя. А що ж робити? По-перше, щоб склалися всі пазли правосуддя і нас справді визнали у цивілізованому світі як правову країну, потрібно НАБУ та САП негайно доукомплектувати антикорупційним судом. По-друге, почати винних депутатів, міністрів і всіх інших високопосадовців притягувати до кримінальної відповідальності, а не тільки робити гучні заяви про затримання і не більше того. По-третє, націоналізувати все «прихвизане» олігархами народне майно (незаконно приватизовані підприємства, установи та організації) та відродити соціальну справедливість.

Небачено активна й здебільшого непродумана діяльність людини, супроводжувана знищенням природних ресурсів і забрудненням навколишнього середовища, призвела до того, що нині біосфера планети перебуває в критичному стані, коли до глобальної катастрофи залишилися лічені кроки.

Процеси світової глобалізації та суспільних трансформацій посилили пріоритетність екологічної проблематики. Здебільшого на етапі становлення українського суспільства увага та турбота про навколишнє природне середовище виявляється нерентабельною. Але різні форми життя, стан здоров'я та працездатність людей – це найвища цінність суспільства, яке керується широкими соціальними критеріями в інтересах майбутнього [1; 9].

На шляху реалізації державної екологічної політики в Україні є значна кількість перешкод, серед них:

- відсутність регулярного обов'язкового інформування громадськості про стан навколишнього природного середовища в окремих адміністративно-територіальних одиницях та в державі загалом;
- недосконала система екологічної освіти;
- низький рівень екологічної просвіти та виховання суспільства;
- неналежний механізм доступу територіальних громад до участі у прийнятті рішень з екологічних питань;
- свідомо безконтрольна господарська діяльність, що відбувається за мовчазної згоди державних посадовців, яка призводить до руйнації природного середовища;
- застаріла система поводження з відходами;

– неналежна державна фінансова підтримка населення із впровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій у житлово-комунальному господарстві;

– повільна адаптація економіки України до глобальних змін клімату.

Реалізація державної екологічної політики в Україні спрямовується на перебудову взаємин у системі «людина – суспільство – довкілля». Це зумовлене глобальністю екологічних проблем, їх масштабністю та необхідністю значних фінансових витрат для вирішення екологічних проблем.

Екологічна політика є окремим напрямом діяльності держави і державного управління. Об'єктами управлінських відносин взагалі та в сфері екологічної політики є майже всі сфери життя людини, а визначальним принципом цього виду діяльності є підпорядкованість. Якщо розглядати державне управління у сфері екологічної політики з позицій системного аналізу, то суб'єкти управління – це державні органи та органи місцевого самоврядування, а об'єкти управління – підвідомчі сфери управління мають ефективно взаємодіяти через управлінську діяльність, а саме суспільні відносини, які складаються між елементами системи. Державне регулювання у сфері екологічної політики передбачає здійснення комплексних заходів з метою їх упорядкування, встановлення загальних норм і правил суспільної поведінки для охорони живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту здоров'я та життя населення, організації та підтримання раціонального використання і відтворення природних ресурсів [2, с. 52].

За умови ефективного функціонування державного регулювання виключається потреба прямого втручання держави та її інституцій у діяльність екологічних структур [2, с. 52].

Для врегулювання екологічної ситуації в Україні належать такі найнеобхідніші та термінові заходи: проведення незалежних наукових комплексних екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу і вироблення рекомендацій локального масштабу; активізація екологічної освіти у школах, вузах і екологічного виховання населення за допомогою телебачення, преси, кіно, природоохоронних товариств; збільшення витрат на охорону природи та прискорення темпів будівництва природоохоронних об'єктів, пристроїв, устаткування; заборона будь-яких відхилень від проектів на шкоду довкіллю, суворе дотримання рекомендацій ОВНС (оцінки впливу на навколишнє середовище); негайне створення економічних стимулів для проведення екологічних заходів [9, с. 312].

На нашу думку, в умовах формування ринкових відносин, економічної свободи і безвідповідальності господарських структур та правового нігілізму, який поки що панує у свідомості більшості підприємців нашої держави, важливим засобом державного регулювання мають стати:

по-перше, державні програми охорони навколишнього природного середовища (розроблені на основі всебічного комплексного аналізу і прогнозування екологічного стану) та раціонального використання природних ресурсів;

по-друге, використання новітніх технологій, виходячи з потреб збереження та «оздоровлення» навколишнього середовища;

по-третє, забезпечення ефективного функціонування та вдосконалення системи державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Слід погодитися з Ю.С. Шемчушенком, що ефективність екологічної політики держави багато в чому залежить від її універсальних принципів, а саме: раціонального використання ресурсів; неприпустимості забруднення навколишнього середовища та комплексної оцінки його стану; забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку економіки; обов'язкової екологічної експертизи проектів будівництва; збереження біологічного різноманіття; заборони воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище; співробітництва держав у екологічній сфері; вільного обміну екологічною інформацією; запобігання екологічній шкоди та вирішення еколого-правових спорів мирними засобами; застосування міжнародно-правової відповідальності держав за завдану екологічну шкоду й порушення права людини на безпечне навколишнє середовище; регіоналізму у вирішенні регіональних відповідних екологічних проблем і питань, що стосуються «загальної спадщини людства» (морів та океанів за межами національної юрисдикції, космічного простору, природної спадщини) [18, с. 177].

Для збереження нашої планети і життя всього живого необхідно:

- відновлення гармонії між людиною і природою;
- створення умов для розвитку екологічно ефективного партнерства між державами;
- імплементація міжнародних екологічних норм і стандартів до національних правових систем;
- впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем;
- застосування принципу регіоналізму під час вирішення екологічних проблем.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що запорукою ефективного територіального екологічного розвитку та покращення якості життя населення України є посилення юридичної відповідальності за корупційні діяння в сфері використання природних ресурсів, припинення «гібридної» війни на Сході України й відновлення територіального суверенітету та втілення в національне законодавство європейських стандартів з охорони навколишнього природного середовища. Подолання перманентної соціально-екологічної кризи можливе лише за умови ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства.

Література

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
2. Баєв Л. Державна екологічна політика в контексті соціально-економічного розвитку України: теоретичний аспект. Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Одеса: Вид-во НАДУ ОРІДУ, 2011. Вип. 3 (47). С. 51-54.
3. Білявський Г.О. Основи загальної екології. URL: <http://www.eco-live.com.ua/content/book/92-antropogenni-ekologichni-katastrofi>
4. В Україні щорічно видобувають до 300 тонн «незаконного» бурштину – Мінекології. URL: https://dt.ua/UKRAINE/v-ukrayini-schorichno-vidobuvayut-do-300-tonn-nelegalnogo-burshtinu-minekologiyi-200809_.html

5. Гаврильців М.Т. Державна природоохоронна політика України в умовах глобалізації. Право і суспільство. 2014. № 6-1. ч. 2. С. 129-131.
6. Гончар Т.М. Прогнозування перебігу катастроф в Україні та засоби реагування на них. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.10. С. 285-294.
7. Донбасс: Екологія дышит на ладан. URL: <http://novosti.dn.ua/article/4562-donbass-ehkologyya-dyshyt-na-ladan>
8. Екологічна політика. URL: <http://ecoprostir.com/>
9. Екологічне право України: навчальний посібник. 2-е вид., доп. та перероб. / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. К.: Бурун Книга, 2008. 368 с.
10. Екологічні наслідки війни на Сході. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Екологічні_наслідки_війни_на_сході_України
11. Експерти кажуть, що статистика смертності від забруднення довкілля значно гірша, ніж заявив Семак. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/eksperty-kazhut-shcho-statystyka-smertnosti-vid-zabrudnennia-dovkillia-znachno-hirsha-nizh-zaiavyv-semerak>
12. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змін.). / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Коломієць С. Обсяг незаконного видобутку бурштину сягає 300 тонн на рік. URL: <https://menr.gov.ua/news/29977.html>
14. Основи екології / В.Г. Бардов, В.І. Федоренко, Е.М. Білецька та ін.; за ред. В.Г. Бардова, В.І. Федоренко. Вінниця: Нова Книга, 2013. 424с.
15. Панасюк В.М. Конституційно-правові засади реалізації державної молодіжної політики в Україні: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.02. Одеса, 2017. 215 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8024/Diss_Panasuk.pdf?sequence=4&isAllowed=y
16. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. / Відомості Верховної Ради України. 2011. № 26. Ст. 218.
17. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. / Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
18. Шемшученко Ю.С. Всесвітній договір про екологічну безпеку Землі як системоутворюючий акт міжнародного екологічного права. Право України. 2012. № 1-2. С. 175-179.
19. Річниця трагедії у Чорнобилі: як це було. URL: http://vgolos.com.ua/news/richnytsya_tragedii_u_chornobyli_yak_tse_bulo_video_262323.html
- Пьохов В. М.,**
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту Міжрегіональної академії
управління персоналом
- Пьохова С. В.,**
викладач кафедри правових дисциплін
Одеського інституту Міжрегіональної академії
управління персоналом
- Шевчук В. В.,**
старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОЗОНОВОГО ШАРУ УКРАЇНИ І ВСЕСВІТУ

Середницька І. А.

У статті розглядаються питання правового регулювання відносин щодо охорони озонного шару атмосфери, відношення світового співтовариства до проблеми його руйнування, правові положення України у міжнародних відносинах щодо реалізації норм Кіотського протоколу. На підставі узагальнених літературних джерел, вивчення й аналізу практичного матеріалу системно і комплексно досліджується глобальна проблема, що дало змогу розкрити її правову та організаційну природу і сформулювати на цій підставі пропозиції з доповнення і зміни чинного законодавства щодо правової охорони озонного шару.

Ключові слова: озонний шар, навколишнє природне середовище, організаційно-правові заходи, управління охороною озонного шару.

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования охраны озонного слоя атмосферы, отношение мирового сообщества к проблеме его разрушения, правовое положение Украины в международных отношениях по реализации норм Киотского протокола. На основании обобщенных литературных источников, изучения и анализа практического материала системно и комплексно исследуется глобальная проблема, что позволило раскрыть ее правовую и организационную природу и сформулировать на этой основе предложения по дополнению и изменению действующего законодательства о правовой охране озонного слоя.

Ключевые слова: озонный слой, окружающая природная среда, организационно-правовые мероприятия, управление охраной озонного слоя.

The article deals with the questions about legal regulation of protection of ozone layer, attitude of international fellowship to the problem of destruction ozone layer, legal position of Ukraine in international attitude to implementation of standards of Kyoto Protocol. This global problem is researched in a systematic and comprehensive way on the basis of summing up scientific literature sources, as well as studying and analyzing practical materials.

This research has allowed to reveal the legal and organizational essence of the problem and put forward some proposals for supplementing and amending the acting legislation, as well as to develop a program for the protection of ozone layer.

Key words: ozone layer, environment, organizational and legal measures, ozone layer protection control.

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної теми пояснюється тим, що кінець ХХ століття характеризується потужним ривком науково-технічного прогресу, зростанням соціальних суперечностей, різким демографічним вибухом та загальним погіршенням стану навколишнього природного середовища. На сучасному етапі розвитку цивілізації, глобалізації, економічних, політичних, соціальних проблем світу на перших місцях для розвинутих країн стоять питання організації охорони навколишнього природного середовища. Ці про-

блеми стосуються й України. У спеціальній літературі такі науковці, як: О. Білорус, О. Ільїна, Л. Січна та інші, пропонують удосконалити механізм правового регулювання озонного шару як нового об'єкта екологічного права.

Метою роботи є дослідження правового механізму охорони озонного шару, адже стан справ в охороні довкілля у світі можна характеризувати як критичний. Особливо це стосується найбільш рухомого природоохоронного об'єкта – атмосферного повітря і його складника озонного шару.

Виклад основного матеріалу. Озонний шар виконує найважливішу соціально-екологічну функцію як об'єкт захисту всього живого на Землі від жорстких ультрафіолетових випромінювань. Не менш важливим є значення озонного шару для підтримання оптимального температурного балансу на планеті. В цьому зв'язку необхідно підкреслити подвійне значення такого унікального природного феномена, оскільки озонний шар виконує роль парникового й антипарникового «екрана».

Антипарниковий ефект озонного шару полягає в тому, що, не пропускаючи значної частини сонячного випромінювання, він не допускає значного перегріву земної поверхні. Озонний шар є також своєрідною перешкодою відтоку тепла зі стратосфери, чим забезпечує недопущення падіння температур на Землі.

Таким чином, ці два аргументи: захист від жорстких ультрафіолетових випромінювань та запобігання зміні клімату на Землі (поряд з геометричними ознаками) дають право стверджувати, що озонний шар – життєво важливий, що виконує особливі функції, відносно самостійний об'єкт атмосферного повітря, що знаходиться над Земною кулею. Під життєво важливим треба розуміти охоронну функцію озонного шару для всього живого на планеті. Саме завдяки озонному шару на Земній кулі зародилося життя й істотна його руйнація призведе до загибелі всього живого. На цьому акцентували увагу світової спільноти учасники міжнародної конференції у Відні, що проходила в березні 1985 року.

Аналіз законодавства України про охорону озонного шару дає підстави зробити висновки:

– озонний шар являє собою самостійний природний об'єкт, що має свої геометричні розміри, географічне розташування і чітко визначені кордони, з притаманним йому особливим хімічним складом, що виконує важливі соціально-економічні функції. Природне походження, тісний природний зв'язок з іншими екологічними системами виконання функцій життєзабезпечення дають нам підстави зробити висновок про необхідність виділення озонного шару в об'єкт правової охорони;

– фрагментарність чинного вітчизняного законодавства дає підстави для пропозиції розробки належної організаційно-правової основи охорони озонного шару. Удосконалення організаційно-правових заходів має йти у двох напрямках:

1) шляхом внесення доповнень до чинного екологічного законодавства, яке має виділяти озоновий шар як самостійний природний об'єкт;

2) шляхом прийняття програми Кабінету Міністрів України щодо посилення організаційно-правових заходів з виконання рекомендацій Віденської Конвенції про охорону озонowego шару та вимог Монреальського Протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар та поправок до нього.

Міжнародне законодавство в галузі охорони довкілля поступово почало складатися після Другої світової війни. Передумовою його виникнення стали екологічні проблеми світового масштабу, для вирішення яких необхідно було об'єднати зусилля всього населення Земної кулі.

Внаслідок величезного негативного антропогенного впливу поступово змінюються природний хімічний склад і екологічні характеристики повітря. Важливу роль у забезпеченні права громадян на безпечне довкілля відіграє озоновий шар атмосфери. Руйнування озонowego шару під впливом діяльності людини і природних чинників може призвести до серйозних соціальних, екологічних і економічних наслідків. Озонний шар (озоносфера) становить більшу частину атмосфери. Озонний шар захищає всі живі організми на Землі від впливу короткохвильових ультрафіолетових променів Сонця. Проблема руйнування озонowego шару спонукала вчених на більш глибоке вивчення процесів, що відбуваються в атмосфері Земної кулі. Цьому багато в чому сприяли положення статті 3 Віденської Конвенції про охорону озонowego шару атмосфери Земної кулі [1]. З огляду на ці положення були закріплені зобов'язання держав з організації широкого спектра спільних досліджень і наукових оцінок з питань, пов'язаних з озонним шаром. У результаті численних спостережень, проведених у цій сфері, а також завдяки обміну інформацією між фахівцями з різних країн сучасна наука збагатилася новими знаннями про склад атмосфери, про фотохімічні процеси, що відбуваються в озонному шарі, про механізм впливу аерозолів меншої дисперсії, які є дрібними частками атмосфери. У підсумку склалися більш чіткі уявлення про роль аерозолів у формуванні повітря і клімату на планеті. Ці знання дали змогу вченим-метеорологам, кліматологам, астрономам, хімікам-атмосферникам зробити висновки про глобальні зміни, що відбуваються нині в динамічному поведженні атмосферних газів. Це проявляється в надмірній схожості між полями аномально високого атмосферного тиску й аномально низького атмосферного тиску. У минулому подібні явища не спостерігалися. Тому є підстави зробити висновок про те, що сформувалися нові умови змішування повітря або, іншими словами, про кардинальну зміну характеру атмосферних газів.

З 1977 року діють обмеження на виробництво фреонів, які справляють руйнівний вплив на озонний шар. У 1977 році в рамках ЮНЕП був заснований Координаційний Комітет щодо озонowego шару. У 1985 році у Відні під час Міжнародної конференції з охорони озонowego шару Землі була прийнята Багатостороння Рамкова Конвенція про охорону озонowego шару. Конвенція передбачає загальні зобов'язання держав щодо захисту здоров'я людей і навколишнього середовища від несприятливих наслідків антропогенної діяльності, що призводять до зміни стану озонowego шару.

Віденська Конвенція 1985 року передбачає співпрацю держав з питань виконання своїх зобов'язань у сфері обміну інформацією та спільних досліджень, прийняття і гармонізації законодавчих та адміністративних зобов'язань, співпраці з міжнародними організаціями з метою формування узгоджених заходів, процедур і стандартів і з питань імплементації. Відповідно до положень Віденської Конвенції її учасники зобов'язуються вживати належних заходів для захисту здоров'я людини і навколишнього середовища від несприятливих наслідків, які є або можуть бути результатом людської діяльності, що змінюють чи здатні змінити стан озонowego шару. Відповідно до наявних у них розпоряджень з цією метою вони:

- співпрацюють шляхом систематичних спостережень, досліджень і обміну інформацією, для того щоб глибше зрозуміти й оцінити вплив діяльності людини на озонний шар і наслідки зміни стану озонowego шару для здоров'я людини і навколишнього середовища;

- вживають належних законодавчих або адміністративних заходів та співпрацюють у погодженні відповідних програмних заходів для контролю, обмеження, скорочення чи запобігання діяльності людини, яка підпадає під їх юрисдикцію або контроль, якщо буде виявлено, що ця діяльність спричиняє чи може спричинити несприятливий вплив, змінюючи або створюючи можливість зміни стану озонowego шару;

- співпрацюють у розробці заходів, процедур і стандартів для виконання Конвенції з метою прийняття протоколів і додатків;

- співпрацюють з компетентними міжнародними органами з метою ефективного виконання цієї Конвенції і протоколів, сторонами яких вони є [1].

Конвенція регулює питання проведення відповідних досліджень і наукових оцінок з питань охорони озонowego шару. Так, держави-учасниці зобов'язуються у відповідному порядку організувати дослідження і наукові оцінки та співпрацювати безпосередньо або через компетентні міжнародні органи в їх проведенні. Зокрема, передбачається організувати співпрацю з таких питань: фізичні і хімічні процеси, які можуть впливати на озонний шар; вплив на здоров'я людини та інші біологічні наслідки, викликані змінами стану озонowego шару, особливо змінами ультрафіолетового сонячного випромінювання, що впливає на живі організми; вплив змін стану озонowego шару на клімат; вплив будь-яких змін стану озонowego шару і будь-якої подальшої зміни інтенсивності ультрафіолетового випромінювання на природні та штучні матеріали, що використовуються людиною; речовини, практика роботи, процеси і види діяльності, які можуть впливати на озонний шар, і їхньому сукупному впливу; альтернативні речовини і технології; відповідні соціально-економічні питання; а також з інших питань.

Держави зобов'язуються самі або через компетентні міжнародні органи з повним урахуванням національного законодавства і такого роду діяльності, що проводиться як на національному, так і на міжнародному рівнях, сприяти проведенню і проводити спільні або взаємно доповнюючі систематичні спостереження за станом озонowego шару та іншими відповідними параметрами, зокрема, співпрацювати безпосередньо або через компетентні міжнародні органи в забезпеченні збирання, перевірки та регулярної і своєчасної передачі дослідних даних через відповідні міжнародні організації.

Міжнародним нормативно-правовим актом у сфері правового захисту озонового шару є Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар, який у 1987 р. підписала 31 країна світу [2]. Цей документ є своєрідним продовженням Віденської Конвенції про охорону озонового шару, він деталізує та розвиває зміст Конвенції.

Монреальський протокол має коло додатків, що мають суто технологічний характер: у них міститься перелік озоноруйнуючих речовин. З огляду на це положення доцільним є набуття цими сполуками юридично визначеного режиму. Забезпечення виконання Україною вимог Монреальського протоколу є пріоритетним чинником Програми інтеграції України до Європейського Союзу. У 1997 р. було прийнято Кіотський протокол, що вперше визначив чинники зменшення об'єму промислових викидів парникових газів у земну атмосферу до 2012 р. [3].

Прийняття цієї низки міжнародно-правових документів є необхідним і прогресивним, адже озон має дуже невелику тривалість існування в атмосфері: від декількох годин до декількох місяців. Водночас існування фреонів є значно більшим у часовому вимірі й досягає десятиліть та століть. Якщо припустити, що викиди фреонів в атмосферу взагалі буде припинено, то, за підрахунками вчених, на відновлення озонового шару нашої планети буде потрібно декілька десятиліть.

Основні положення зазначених міжнародно-правових документів потребують конкретизації у національному законодавстві.

При цьому слід зазначити, що як серед вітчизняних науковців, так і серед закордонних дослідників точиться дискусія навколо проблеми визначення шляхів удосконалення правової охорони озонового шару: внесення змін і доповнень до чинного еколого-правового законодавства чи розробка і прийняття спеціального нормативно-правового акта про охорону озонового шару, наприклад Положення про охорону озонового шару України, прийняте постановою Кабінету Міністрів України [4, с. 90].

Про співвідношення міжнародних документів з питань екології і національного законодавства України вказується, як правило, у відповідних законах. Так, у ст. 35 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» передбачено, що охорона атмосферного повітря здійснюється відповідно до законодавства України і міжнародних угод, ратифікованих Україною. Це положення поширюється і на охорону озонового шару. Проте, якщо міжнародними угодами встановлені інші правила, ніж у відповідному законодавстві України, то застосовуються правила міжнародного договору. Отже, тут діє закріплена пріоритетність міжнародних еколого-правових норм, що на підставі Закону України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 22 грудня 1993 р. підлягають безумовному виконанню (ст. 12). Це положення логічно впливає з основного принципу права договорів (договори мають виконуватись (*pacta sunt servanda*)). Це означає, що кожен договір, який правомірно набув чинності, юридично зобов'язує всіх учасників. Виконуватись він має добросовісно, тобто чесно, держава зобов'язана зробити все від неї залежне для реалізації договору повністю».

Як Сторона Віденської Конвенції Україна чітко виконує свої міжнародні зобов'язання. Охорона озонового

шару Земної кулі як глобальна та регіональна проблема регулюється головним чином міжнародно-правовими документами. Правові приписи цих документів натеper утворюють належну правову основу законодавства України про озоновий шар. Нині в Україні тільки починає зароджуватися певна правова система про охорону озонового шару. Є деякі приписи в окремих, зокрема в Законі України «Про охорону атмосферного повітря» [5], та інших підзаконних нормативних актах. Але цього явно бракує. В Україні має бути власна правова база, зорієнтована на конкретні економічні, соціальні, екологічні умови, які стосуються охорони озонового шару.

Перед тим, як аналізувати нечисленні правові приписи України щодо охорони озонового шару, важливо охарактеризувати деякі принципові загальні положення, які дають змогу визначити співвідношення відповідного законодавства України з міжнародно-правовими документами. Загальні положення про співвідношення національного законодавства і міжнародно-правових документів (договорів) закріплені в статті 9 Конституції України [6]. У ній встановлені два принципові положення. По-перше, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. По-друге, норми міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можуть бути прийнятими тільки після внесення відповідних змін до Конституції України.

Конституція закріпила сформовану міжнародну практику співвідношення національного законодавства держави з міжнародними документами. Іншими словами, закріплюється принцип пріоритетності положень міжнародних договорів. Ці загальні положення можуть бути застосовані повною мірою і до співвідношення міжнародних приписів про озоновий шар та правової основи України з цієї проблеми. Зазначена пріоритетність зумовлена об'єктивними чинниками. До числа таких чинників відносяться об'єктивно існуючі міжнародні екологічні інтереси держав міжнародного співтовариства, що акумулюють інтереси членів суспільства. Озоновий шар є складовою частиною атмосферного повітря. А оскільки повітря перебуває в постійному русі, то для нього немає державних кордонів. Таким чином, озоновий шар використовується всім світовим співтовариством. Отже, природна характеристика атмосферного повітря, включаючи й озоновий шар, обслуговує об'єктивно все світове співтовариство, тому суб'єктивними рішеннями органів управління окремої держави не можна змінити його соціально-екологічний статус.

Водночас охорона озонового шару як у світовому масштабі, так і в кожній державі має здійснюватися з урахуванням всіх чинників. З цього випливає, що в кожній державі реалізація приписів міжнародних документів може мати певний період. Це зумовлено економічними можливостями кожної держави, структурою та спрямованістю її виробництва та господарювання. Україна як самостійна держава ратифікувала всі міжнародні документи про озоновий шар, оскільки в них оптимально закріплені прогресивні технології виробництва, що забезпечують запобігання руйнації озонового шару. Нині через економічні труднощі Україна навряд чи в змозі здійснити повною мірою всі превентивні заходи, що забезпечують належну охорону озонового шару.

Другим важливим аспектом цієї проблеми є правові форми приналежності озонового шару як об'єкта належної правової охорони. Під правовими формами приналежності природних ресурсів загалом й озонового шару зокрема варто розуміти сукупність правових приписів, що регулюють відносини власності і відносини в сфері користування ними. В атмосферно-повітряному законодавстві про форми використання озонового шару немає жодних приписів. У Законі України «Про охорону атмосферного повітря» лише мимохідь згадується про охорону озонового шару. Значною мірою це пояснюється тим, що проблема власності на озоновий шар і його використання глибоко ще не розроблена через його специфічні риси. У ст. 13 Конституції України проголошено, що атмосферне повітря, як і інші природні ресурси, що знаходяться в межах території держави, належать на праві власності її народу. Там же передбачається і право користування ними. У Конституції України вперше закріплено право власності на атмосферне повітря. Оскільки озоновий шар є його складовою частиною, то право власності істотно поширюється і на нього. Важливим для України в міжнародному співробітництві стосовно атмосферного повітря й озонового шару є право власності на ці об'єкти.

Висновки. Проведений аналіз правового регулювання озонового шару в Україні та світі дає підстави зазначити, що всебічне вивчення та розробка на основі організаційно-правових заходів охорони озонового шару сприятиме реалізації основних прав і свобод людини, зокрема прав на життя, здоров'я, на безпечне довкілля, що передбачається Конституцією України. Озоновий шар є відносно новим об'єктом екологічного права, його правова охорона потребує вдосконалення. На нашу

думку, треба на законодавчому рівні закріпити поняття «озоновий шар» та внести зміни до Закону України «Про атмосферне повітря», які б регулювали «озонову» проблему в частині визначення правового механізму охорони. Необхідно вживати як правових, так і технічних заходів для охорони здоров'я людей і навколишнього середовища від шкідливих наслідків, які виникають або можуть виникнути в результаті людської діяльності, що змінює або здатна змінити озоновий шар.

Література

1. Віденська Конвенція про охорону озонового шару. URL: <http://eu-directory.eaua.info>
2. Монреальський протокол про речовини, які руйнують озоновий шар. URL : <http://eu-directory.eaua.info>
3. Гельсінська декларація про захист озонового шару. URL: <http://eu-directory.eaua.info>
4. Яцишин Р.В. Актуальні напрями міжнародно-правового забезпечення екологічної безпеки атмосферного повітря. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 4. С. 88-93.
5. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII. / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 50. Ст. 678.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із законами України та рішеннями Конституційного Суду станом на 30.09.2016, 1401-19. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

*Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ковальова О. В.

Стаття присвячена дослідженню особливостей адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства на підставі аналізу новел законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Підкреслено актуальність подальшого наукового дослідження проблемних питань: кваліфікація насильства за ознакою статі; розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства; особливості застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. Наголошено на необхідності оперативної та якісної розробки і впровадження підзаконних актів, спрямованих на врегулювання питань: розгляду заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства; методики оцінки ризиків; винесення термінового заборонного припису та повідомлення про місце тимчасового перебування кривдника, а також розробки науково-практичного коментаря Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Обґрунтовано доцільність вилучення штрафу з переліку стягнень за вчинення домашнього насильства та віднесення домашнього насильства до переліку справ, за якими судовий збір не стягується.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, адміністративна відповідальність, терміновий заборонний припис.

Статья посвящена исследованию особенностей административной ответственности за совершение домашнего насилия на основании анализа новел законодательства в сфере предотвращения и противодействия домашнему насилию. Подчеркнута актуальность дальнейшего научного исследования проблемных вопросов: квалификация насилия по признаку пола; разграничение административной и уголовной ответственности за совершение домашнего насилия; особенности применения специальных мер по противодействию домашнему насилию. Отмечена необходимость оперативной и качественной разработки и внедрения подзаконных актов, направленных на урегулирование вопросов: рассмотрения заявлений и сообщений о совершении домашнего насилия; методики оценки рисков; вынесения срочного запретного предписания и сообщения о месте временного пребывания обидчика, а также разработки научно-практического комментария к Закону Украины «О предотвращении и противодействии домашнему насилию». Обоснована целесообразность изъятия штрафа из перечня взысканий за совершение домашнего насилия и отнесения домашнего насилия в перечень дел, по которым судебный сбор не взимается.

Ключевые слова: домашнее насилие, насилие по признаку пола, административная ответственность, запретное предписание.

The article is devoted to the study of the peculiarities of administrative responsibility for domestic violence on the basis of the analysis of legislation in the field of prevention and counteraction to domestic violence. The urgency of further scientific

research of problem issues is emphasized: qualification of gender-based violence; the distinction between administrative and criminal liability for domestic violence; peculiarities of application of special measures for the struggle against domestic violence. The necessity of operative and qualitative development and implementation of subordinate acts aimed at resolving the issues is considered: consideration of applications and reports on domestic violence; methods of risk assessment; the issuance of prohibitory order and notification of the place of the abuser's temporary stay, as well as the development of a scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence". The expediency of extracting a fine from the list of charges for committing domestic violence and naming violence to the list of cases for which the court fee is not levied is substantiated.

Key words: domestic violence, gender-based violence, administrative responsibility, prohibitory order.

Постановка проблеми та її актуальність. Домашнє насильство є глобальною проблемою, на вирішенні якої не одне десятиріччя сфокусована увага нормотворців, наукового середовища та практичних працівників, як на міжнародному, так і національному рівнях.

Загалом, за даними Національної поліції України впродовж 2017 року надійшло понад 110 тисяч заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з насильством в сім'ї. З цього числа потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством в сім'ї, – понад 200 дітей. Відносно осіб, які вчинили насильство в сім'ї, поліцією складено понад 80 тисяч адміністративних протоколів. Особам, які скоюють насильство в сім'ї, винесено понад 70 тисяч офіційних попереджень про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї. Саме домашнє насильство є однією з найрозповсюдженіших у практичній діяльності Національної поліції України категорією справ [1].

Україна в 2001 році була першою серед країн СНД держав, яка прийняла спеціальне законодавство, спрямоване на попередження насильства в сім'ї та притягнення до відповідальності винних у його вчиненні осіб.

З 7 січня 2018 року набрав чинності Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2] (далі – Закон), який містить низку позитивних змін, зокрема: розширено коло осіб, на яких розповсюджується дія Закону; передбачено створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства; розширено перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; суттєво розширено повноваження поліції для реагування на випадки домашнього насильства. Слід звернути увагу, що новий Закон оперує поняттями «домашнє насильство» та «форми домашнього насильства», на відміну від Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який втратив чинність, в якому використовувалися терміни «насильство в сім'ї» та «види насильства». Крім того, замість терміну «жертва» вживається термін «постраждала особа», якою є

особа, яка зазнала домашнього насильства в будь-якій формі. Для означення особи, яка вчинила домашнє насильство в будь-якій формі, в Законі застосовується термін «кривдник».

Одночасно з прийняттям Закону були внесені зміни в статтю 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), яка зараз передбачає настання адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи, що домашнє насильство є міждисциплінарною проблемою, її дослідженням займалися учені з різних галузей знань – адміністративного права, кримінології, психології, соціології та інших – О.М. Бандурка, А.Б. Блага, О.В. Бойко, Ф.К. Думко, М.В. Євсюкова, Т.В. Журавель, Я.М. Квітка, О.О. Лазаренко, К.Б. Левченко, О.В. Негодченко, О.М. Ткаленко, Г.О. Христова, Х.П. Ярмачі та ін. Однак в умовах нещодавніх кардинальних змін в адміністративно-правовому забезпеченні запобігання та протидії домашньому насильству, слід констатувати відсутність комплексних наукових досліджень з даної проблематики.

Метою статті є визначення особливостей адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства на підставі аналізу новел законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. На цей час адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства, як вже було зазначено, передбачена в ст. 173-2 КУпАП. Слід підкреслити, що загалом адміністративна відповідальність за ст. 173-2 КУпАП настає за вчинення наступних діянь:

- 1) вчинення домашнього насильства;
- 2) вчинення насильства за ознакою статі;
- 3) невиконання термінового заборонного припису;
- 4) неповідомлення про місце свого тимчасового перебування.

У даній статті ми зосередимо увагу на зазначених діяннях, крім вчинення насильства за ознакою статі, оскільки це питання для окремого дослідження. Значимо лише, що з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначення насильства за ознакою статі було закріплено в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» як діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті. Крім того, вперше було передбачено настання адміністративної відповідальності за вчинення насильства за ознакою статі [4]. Однак в умовах відсутності єдиного експертного розуміння сутності «насильства за ознакою статі», наукових коментарів та роз'яснень з цього питання, через термінологічну плутанину (зокрема, співвідношення насильства та домашнього насильства, насильства за ознакою статі та гендерно зумовленого насильства) вочевидь виникнуть складнощі з правовою кваліфікацією такого насильства. Тому науковцям та практичним працівникам україн необхідно об'єднати зусилля для дослідження даного питання.

Під домашнім насильством слід розуміти діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, в тому ж місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [2].

Закон виокремлює чотири форми домашнього насильства – фізичне, психологічне, сексуальне, економічне, однак адміністративна відповідальність настає за умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) лише фізичного, психологічного чи економічного характеру, внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. При цьому законодавець розкриває сутність таких діянь: застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо [3]. Саме використання терміну «тощо» вказує на невиключний перелік наведених діянь. Більш детальні, однак знову ж невичерпні, переліки проявів тієї чи іншої форми домашнього насильства можна знайти в закріплених у Законі визначеннях.

Так, психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає *словесні образи, погрози, в тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері*, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне *позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися* та інші правопорушення економічного характеру.

Звертає на себе увагу такий прояв економічного насильства, як умисне залишення без догляду. Незрозуміло, кого саме заборонено залишати без догляду, на який час, та в чому це має проявлятися. Можливо, законодавець мав на увазі заборону залишати без догляду дітей. Однак в умовах недосконалої гендерної політики держави та відсутності політики облаштування дитячих кімнат в установах, організаціях, підприємствах, під час канікул, карантинів тощо, багато дітей залишається вдома самотійно, адже батьки вимушені ходити на роботу. Крім того, слід пам'ятати, що дитина – це особа віком до 18 років, однак не зовсім логічно притягувати до відповідальності батьків за залишення без догляду вдень 16-річної дитини. Отже, доцільно визначити вік дитини, з якого її можна залишати самотійно на певний час, створивши безпечні умови її перебування.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає *ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також*

незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Важливо звернути увагу на доцільність впровадження в практичну діяльність суб'єктів запобігання та протидії домашнього насильства індикативних таблиць, які сприятимуть визначенню ними наявності чи відсутності тієї чи іншої форми насильства та правильній кваліфікації діяння. Так, про наявність факту фізичного насильства в сім'ї можуть свідчити: рани і синці, різні за часом виникнення та/або в різних частинах тіла або незрозумілого походження; сліди укусів людиною; незвичні опіки (наприклад, цигаркою або розжареним посудом); уникнення контактів з перевесниками, відсутність догляду за собою; замкненість; невірноважена поведінка; агресивність, схильність до нищення і насильства; страх перед появою родичів та/або необхідністю йти додому; депресія, спроби самогубства; вживання алкоголю або наркотиків; психосоматичні хвороби; насильство по відношенню до тварин; почуття провини за отримання фізичних ушкоджень; брак ваги; застарілий бруд на відкритих частинах тіла (обличчя, руки, волосся); відсутність одягу, що відповідає погодним умовам та ін. [5, с. 138-146].

Важливо проводити навчання всіх уповноважених суб'єктів з питань запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема, щодо індикаторів виявлення тієї чи іншої форми насильства. Слід підкреслити, що відповідно до ст. 19 Закону до заходів у сфері запобігання домашньому насильству відноситься організація та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів [2]. Доцільно також розробити методичні рекомендації з наведеним невичерпним переліком дій, що можуть відноситись до тієї чи іншої форми домашнього насильства, та із зазначенням індикаторів, які можуть свідчити, що по відношенню до особи було скоєно ту чи іншу форму домашнього насильства.

Слід звернути увагу на те, що термін «домашнє насильство» визначає за основу не місце скоєння насильства, а стосунки між людьми. Так, відповідно до ст. 3 Закону дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб:

– незалежно від факту спільного проживання: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати та сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;

15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

– за умови спільного проживання: 1) інші родичі, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки; 2) інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [2].

Аналіз кола осіб, на яких розповсюджується дія Закону, дозволяє зробити висновок, що даний перелік не охоплює зведених братів та сестер, а також осіб, які мають інтимні стосунки, зустрічаються, однак не проживають разом та не є нареченими. Крім того, слід зазначити, що у випадку усної відмови однієї зі сторін від певного ступеня споріднення, проблематичним може бути доведення факту такого споріднення. Зокрема, це стосується відносин прадіда (прабаби) та правнука (правнучки) й інших.

Важливо розуміти, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» спрямований не стільки на покарання винних осіб, скільки на надання допомоги постраждалим особам. Тому окремий розділ Закону присвячений спеціальним заходам щодо протидії домашньому насильству. Поліцейські відповідно до Закону уповноважені застосовувати два з чотирьох передбачених спеціальних заходів – терміновий заборонний припис стосовно кривдника і взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи. Інші спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству застосовуються за рішенням суду. Актуальним постає питання дослідження особливостей застосування спеціальних заходів протидії домашньому насильству, однак у межах даної статті зосередимо увагу саме на одному з них, невиконання якого тягне настання адміністративної відповідальності, а саме – терміновому заборонному припису стосовно кривдника.

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника є новим для України спеціальним заходом щодо протидії домашньому насильству, тому має бути розроблена та впроваджена окрема Інструкція щодо його застосування з конкретним переліком уповноважених на його винесення підрозділів Національної поліції. Терміновий заборонний припис виноситься за заявою постраждалої особи, а також за власною ініціативою працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України за результатами оцінки ризиків. Відповідно до Закону оцінка ризиків – це оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи. Задля уникнення суб'єктивізму під час прийняття рішення про винесення термінового заборонного припису за ініціативою поліцейських україн необхідно розробити так званий акт оцінки ризиків із зазначенням конкретних індикаторів (наприклад, наявність видимих слідів побоїв; зламані меблі в місці проживання; попереднє притягнення до відповідальності за вчинення домашнього насильства; перебування на обліку осіб, які зловживають наркотичними засобами чи психотропними речовинами тощо), за якими поліцейський може виявити наявність чи відсутність ризиків для життя та здоров'я постраждалої особи.

Кривдник, стосовно якого винесено терміновий заборонний припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування)

з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції України за місцем вчинення домашнього насильства. Слід підкреслити, що неповідомлення про місце свого тимчасового перебування тягне настання адміністративної відповідальності за статтею 173-2 КУпАП. Звісно, в Інструкції, яка визначатиме порядок винесення поліцейськими термінового заборонного припису, має бути закріплена форма такого повідомлення зі зразком відповідного бланку.

Дія термінового заборонного припису припиняється в разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в кримінальному провадженні. Особа, стосовно якої винесено терміновий заборонний припис, може оскаржити його до суду в загальному порядку, передбаченому для оскарження рішень, дій або бездіяльності працівників уповноважених підрозділів органів Національної поліції України [2]. При цьому неврегульованим залишається питання: чи продовжує діяти терміновий заборонний припис під час його оскарження, чи ні? Якщо так, то, враховуючи строк, на який він вноситься, даний підхід вбачається недоцільним.

Важливо зазначити, що з 1 січня 2019 року вступають зміни до Кримінального кодексу України, який буде доповнено окремою статтею 1261 «Домашнє насильство» [6], що передбачає настання кримінальної відповідальності за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства між особами, на яких розповсюджується дія Закону. Саме систематичність вчинення насильства, як вбачається, закладена обставиною, що розмежує в разі кваліфікації домашнього насильства на кримінально каране або адміністративне правопорушення. Тобто у випадку вчинення домашнього насильства після двохразового притягнення до адміністративної відповідальності за дане діяння буде наставати кримінальна відповідальність. Однак необхідно спрямувати зусилля науковців на дослідження цього питання та вироблення якісних, науково обґрунтованих рекомендацій щодо чіткого розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

На жаль, до санкції статті 173-2 КУпАП повернуто штраф, вилучення якого тривалий час вимагали науковці та практики [7; 8]. Застосування штрафів до правопорушників, які вчинили домашнє насильство, не є ефективним, оскільки в переважній більшості дана санкція впливає не на правопорушника, а на його сім'ю або ж на постраждалу особу, оскільки штраф сплачується або із сімейного бюджету, або з кишені самої постраждалої особи, якщо правопорушник не працює [9, с. 51]. Тому застосування такого стягнення, як штраф є неефективним та не сприятиме перевихованню та запобіганню вчинення домашнього насильства в майбутньому. Більш того, вкрай необхідно вносити зміни до Закону України «Про судовий збір» [10]. Справи, пов'язані з домашнім насильством, мають бути віднесені до категорії справ, за якими судовий збір не передбачений.

Звісно, враховуючи системність та масштабність змін до законодавства, Кабінету Міністрів України надається шість місяців із дня набрання чинності Законом для приведення інших нормативно-правових актів у відповідність із Законом. Крім того, мають

бути прийняті нові нормативно-правові акти, якими будуть урегульовані питання: розгляду заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства; взаємодії суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству; забезпечення функціонування Єдиного реєстру випадків вчинення домашнього насильства; методики оцінки ризиків; винесення спеціальних заходів протидії домашньому насильству тощо. Однак дуже важливо, щоб ці зміни були не лише оперативними, а і якісними. Крім того, доцільно розробити науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який сприятиме уніфікації та підвищенню ефективності діяльності суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству.

Література

1. Костянтин Бушуєв: «ПОЛІНА» є одним із успішних прикладів роботи поліції у сфері запобігання домашньому насильству. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/11746_Kostyantyn_Bushuv_Polina_odnim_i_ushpishnih_prikladiv_roboti_policii_u_sferi_zapobigannya_domashnomu_nasilstvu_FOTO_INFOGRAFIKA_.htm
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 року № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
5. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / авт. кол.: В.М. Бондаровська, Я.І. Бордіян, Л.В. Булах, Т.В. Журавель та ін.; за заг. ред. В.М. Бондаровська, Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. К.: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА», 2014. 282 с.
6. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648
7. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001-2011 роки / О.М. Бандурка, О.Ф. Бондаренко, В.О. Брижик та ін.; заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко. Х.: Права людини, 2011. 240 с.
8. Христова Г.О. Теоретико-правові засади переборення колизій у законодавстві України про попередження насильства в сім'ї. Вісник Академії Правових наук України. 2009. № 2 (57). С. 42-45.
9. Волощук А.М., Ярмач Х.П., Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: монографія, Одеса: ОДУВС, 2013. 217 с.
10. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 року № 3674-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3674-17/>

*Ковальова О. В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЙ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Горбаньов І. М., Кузнєцов В. В.

У науковій статті встановлюються використання можливостей прес-конференцій у ході розслідування злочинів. Обґрунтовується положення про можливість, підготовку, проведення та наслідки прес-конференції як елементу тактичної операції, в ході якої пройшов інформаційний поштовх для того, щоб злочинці або їхні спільники проявили чи виказали себе, або вчинили дії, які допоможуть їх встановити, знайти та затримати.

Ключові слова: розшук злочинців, тактична операція, прес-конференція, засіб масової інформації.

В научной статье устанавливается использование возможностей пресс-конференций в ходе расследования преступлений. Обосновываются положения о возможности, подготовке, проведении и последствиях пресс-конференции как элемента тактической операции, в ходе которой прошел информационный толчок для того, чтобы преступники или их сообщники проявили либо выдали себя, или совершили действия, которые помогут их установить, найти и задержать.

Ключевые слова: розыск преступников, тактическая операция, пресс-конференция, средство массовой информации.

The article identifies the use of opportunities for press conferences in the investigation of crimes. The position on the possibility, preparation, conduct and consequences of a press conference as an element of a tactical operation during which there was an informational impulse for the criminals or their accomplices to show or prove themselves or to perform actions that will help them to establish, find and hold will be substantiated.

Key words: search for criminals, tactical operation, press conference, mass media.

Постановка проблеми та її актуальність. Протидія кримінальним проявам є важливим напрямом діяльності органів правопорядку. Для успішної та результативної роботи у вказаному напрямі органи правопорядку використовують і застосовують відповідні знання, навички й вміння (компетенції), а також спеціально розроблені чи пристосовані (адаптовані) засоби та методи (інструментарій). Одними з ефективних та недооцінених засобів протидії злочинності є засоби масової інформації – преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, Інтернет, соціальні мережі, сучасна телефонія, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку [1].

Сучасний стан справ дозволяє зробити уявлення про можливості засобів масової інформації (далі – ЗМІ), наприклад, для: 1) профілактичних заходів з ознайомлення телеглядачів щодо недопустимості вживання наркотичних засобів (фізичну та психологічну залежність, відповідну адміністративну та кримінальну від-

повідальність і таке інше); 2) розшуку підозрюваних через розміщення їхніх фотознімків чи композиційних (синтетичних) портретів в ефірі телебачення, шпальтах газет, інтернет-сторінках сайтів тощо. Рідко, але саме в такому вигляді службові особи органів правопорядку традиційно залучають представників ЗМІ до протидії злочинності, уникаючи при цьому інших напрямів та можливостей. Це пов'язано з необхідністю постійного покращення іміджу, а також підвищення авторитету й довіри населення до правоохоронних органів. В іншому випадку, наприклад, у разі прохання про допомогу для встановлення свідків кримінально-караної події, встановлення анкетних даних померлої особи, проведення пошуків зниклої дитини може бути сприйняте як безпомічність і непрофесійність, що негативно позначиться на іміджі й авторитеті органів правопорядку, навіть за імовірності отримання цінної інформації. Тож, про якісь інші форми участі ЗМІ в протидії злочинності, зокрема прес-конференції, не може бути й мова. З урахуванням ситуації, що склалася, можливості прес-конференцій у ході розслідування злочинів вважаються нами недооціненими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі широко зустрічаються згадки про використання ЗМІ до протидії злочинності (виявлення, розслідування та профілактики кримінально-караних правопорушень). Так, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, В.Б. Вехов, А.Ф. Волобуєв, В.О. Гавло, І.Ф. Герасімов, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Ф. Пантелєєв, М.І. Порубов, В.В. Тищенко, В.Т. Томін, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші зробили значний внесок у висвітлення вказаної тематики, як загалом, так і в окремих її аспектах. Майже кожен вчений-криміналіст під час написання підручника чи монографії вважає за потрібне вказати на загальну можливість використання ЗМІ, при цьому не розкриваючи ані слідчих ситуацій, за яких це буде найбільш доречним, ані ризиків та наслідків таких дій.

Не дивлячись на певну кількість досить цікавих та змістовних робіт, слід звернути увагу на чи не на єдиний навчальний посібник В.Т. Томіна «Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью» (рос., 1976 р.), що ґрунтується на значній кількості матеріалів та відповідному досвіді роботи того часу та адаптований для вирішення завдань минулого політичного режиму. Згаданий посібник (написаний у публіцистичній формі) присвячений проблемам взаємодії органів внутрішніх справ з телебаченням, пресою, радіо, він надає практичні рекомендації щодо організації та підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів з означеними

організаціями. Зрозуміло, що вказане дослідження є повним та досить цікавим, але, з урахуванням змін у соціально-економічному житті країни, воно частково втрачає свою актуальність. Також останнім часом була проведена низка досліджень, серед яких праці: Ю.В. Наумкіна «Взаимодействие органов внутренних дел с учреждениями массовой информации в борьбе с преступностью» (рос., 1990 р.); А.М. Ішина «Использование средств массовой информации при установлении и розыске лиц, совершивших преступления, в ходе предварительного следствия» (рос., 1996 р.); О.М. Тюменцева «Организационно-правовые и тактические вопросы использования средств массовой информации при расследовании и профилактике преступлений» (рос., 2000 р.); В.М. Ростова «Взаимодействие следователя и органа дознания с пресс-службой УВД и средствами массовой информации при расследовании преступлений» (рос., 2002 р.) та інші.

Єдиним вітчизняним ґрунтовним дослідженням у цьому напрямі є дисертація Ю.В. Стеценка «Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів» (2006 р.), де досліджено правові та криміналістичні проблеми використання ЗМІ в діяльності органів досудового слідства; проаналізовано сучасний стан, а також визначено нові напрямки використання ЗМІ під час розслідування злочинів; запропоновано систему тактичних прийомів застосування їхніх повідомлень у складі тактичних операцій тощо.

Вказані наукові та навчально-методичні праці значно збагатили теоретичні положення, а також удосконалили практику використання можливостей ЗМІ в ході розслідування злочинів. Проте вони, на нашу думку, мають загальний характер і не висвітлюють специфіки та тактичних особливостей використання можливостей прес-конференцій у ході розслідування злочинів.

Метою статті є встановлення використання можливостей прес-конференцій у ході розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. У середині минулого століття в криміналістиці висловлювались пропозиції щодо залучення ЗМІ для допомоги слідчому силами громадськості у виявленні злочинів, розшуку злочинців та їх слідів, а також профілактики кримінальних проявів. І вказані, дещо на той час новаторські, пропозиції мали під собою раціональне підґрунтя, бо користь від використання ЗМІ в діяльності слідчого велика, зокрема, це дозволяє: 1) економити час, сили і засоби; 2) оперативно здійснювати ініціюючий вплив на населення; 3) практично не обмежувати територію, населення (навіть інших країн світу) якого може бути залучене до розслідування злочину, що досягається шляхом глобалізації сучасних телекомунікаційних технологій; 4) створювати за допомогою таких засобів обстановку найбільшого сприяння розслідуванню злочинів. Наприклад, інформування населення про злочинця, що створює для нього умови неможливого перебування на нелегальному становищі, подальшого вчинення злочинів, а також позбавляє можливості уникнути покарання; позитивно впливати на рівень правосвідомості й соціально-правову активність населення [2]. Вказане яскраво ілюструє корисні боки залучення ЗМІ до вирішення слідчих завдань

за умов власних постійно обмежених можливостей та ресурсів.

Узагальнивши думки провідних криміналістів, процесуалістів та кримінологів середини ХХ століття, В.Т. Томін писав, що «співпраця органів внутрішніх справ зі ЗМІ в боротьбі зі злочинністю проходить на двох рівнях. Перший з них, більш поширений у даний час, – це зусилля, які мають своїм безпосереднім завданням правове виховання населення (мається на увазі профілактика злочинності, з одночасним підвищенням правової культури населення). Другий рівень взаємодії – спонукання населення до надання допомоги державним органам у розкритті конкретного злочину, розслідуванні конкретної кримінальної справи» [3, с. 27]. Вказане актуальне і до сьогодні. Безперечно, важлива профілактика відповідно до вимог сучасності – це звітність Національної поліції перед суспільством як за результатами розслідування конкретного резонансного кримінального правопорушення, так і за певний звітний період. Однак вчені-криміналісти чомусь схильні розглядати залучення ЗМІ для допомоги органам правопорядку лише для виявлення злочинів, розшуку злочинців та їх слідів тощо. Так, Р.С. Белкін із практичних позицій криміналістики вважав, що дуже важливою є робота слідчого з населенням через ЗМІ (особливо телебачення) для отримання інформації про: розшукуваного, свідків і потерпілих; місцезнаходження та впізнання об'єктів або предметів, їхні ознаки і властивості і т.п. Окремо вказувалося, що ЗМІ можуть бути використані як інструмент подолання протидії розслідуванню. Взаємодія оперативних працівників зі ЗМІ в процесі розслідування значно полегшує розшук підозрюваних, забезпечує повноту вилучення інформації, що міститься в її матеріальних носіях, підвищує ефективність виявлення добре замаскованих епізодів злочинної діяльності, умов, що їй сприяли, та майна, здобутого злочинним шляхом [4, с. 503-505, 514, 698, 712]. На нашу думку, позиція професора Р.С. Белкіна є обміркованою і зваженою, але через відсутність системності відчувається її структурна недосконалість.

В.Т. Томін систематизував залучення ЗМІ для допомоги слідчому відповідно до цілей:

1. Вирішення конкретного оперативного або слідчого завдання. Спонування осіб, що володіють доказовим або орієнтуючим матеріалом, довести його до відома компетентних представників правоохоронної системи.

2. Спонування адресатів (читачів, телеглядачів, радіослухачів) до вжиття заходів для усунення виявлених під час розслідування обставин, що сприяли вчиненню злочину.

3. Інформування населення про дійсний стан справ з метою запобігання або спростування чуток.

4. Сприяння здійсненню соціального контролю за правоохоронними органами та їхньою діяльністю [3, с. 30-34].

Окремі з указаних цілей носять загальний характер і потребують, на нашу думку, певної конкретизації та деталізації. Під час розгляду вказаних цілей відповідно до сучасних умов можна зазначити: 1) соціальний контроль за правоохоронними органами та їхньою діяльністю в теперішній час є дуже важливим і комплексно здійснюється цілою низкою суб'єктів; 2) необ-

хідність щодо інформування населення про дійсний стан справ, з метою запобігання або спростування чуток, майже повністю відпала. Чутки як соціальна вада можуть існувати лише в суспільстві з нерозвченими ЗМІ, цензурою, відсутністю свободи слова та всілякими обмеженнями щодо вільного володіння, користування та розповсюдження інформації. У теперішній час в українському суспільстві чутки майже повністю зникли; 3) спонування адресатів (читачів, телеглядачів, радіослухачів та інтернет-користувачів) до вжиття заходів для усунення виявлених під час розслідування обставин, що сприяли вчиненню злочину, і досі не втратило актуальності. Працівники Національної поліції України регулярно на республіканських та місцевих телеканалах у студіях чи телевізійних сюжетах приділяють багато уваги обговоренню нагальних питань, які виникають у ході виконання функціональних обов'язків з охорони громадського порядку, протидії організованим злочинності, інформування населення щодо нових видів протиправних діянь та іншого.

Найширшим та наймісткішим напрямом використання ЗМІ під час розслідування злочинів є вирішення конкретного оперативного або слідчого завдання, а також спонування осіб, що володіють доказовим або орієнтуючим матеріалом, довести його до відомих компетентних представників правоохоронної системи. Зосередимося на вирішенні конкретного оперативного або слідчого завдання, найрозповсюдженішим серед яких є розшук підозрюваних. За слушною думкою А.В. Дунаєвої, діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного розуміється і як один з напрямів його діяльності, спрямований на виявлення місцезнаходження підозрюваного, який ухиляється від органів досудового розслідування. Вказана діяльність здійснюється за допомогою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних заходів та гласних заходів непроцесуального характеру як самостійно, так і у взаємодії з іншими підрозділами органів внутрішніх справ [5]. Прес-конференція і є гласним заходом непроцесуального характеру. Обов'язок представників Національної поліції України надавати звіт суспільству за результатами розслідування конкретного резонансного кримінального правопорушення і робити прес-конференцію, на нашу думку, доцільно розглядати як чудову тактичну можливість органів досудового слідства.

Дослідження Ю.В. Стеценка надає сучаснішу класифікацію шляхів використання ЗМІ в діяльності органів досудового слідства. За ним, ефективними є такі напрями: 1) формування належної громадської думки; 2) розшукова діяльність; 3) виявлення злочинів; 4) подолання протидії розслідуванню; 5) виявлення таємних комунікацій учасників організованих злочинних груп та членів терористичних організацій.

Прокоментуємо ті, що раніше не згадувалися. Так, формування належної громадської думки для вченого не переслідує ціль маніпулювання нею, а передбачає виключно медійне просування загальнодержавних стратегій протидії організованій злочинній діяльності та корупції. У подолання протидії розслідуванню за допомогою ЗМІ дослідник вкладає попередження розміщення матеріалів про незаконність діяльності слідчого, порушення етичних норм, проведення власного (сфальсифікованого) розслідування тощо. Під

виявленням таємних комунікацій як елементу розслідування злочинів, вчинених учасниками організованих злочинних груп та терористичних організацій, мається на увазі виявлення та успішна реалізація в кримінальному судочинстві зашифрованих повідомлень у ЗМІ (каналу зв'язку для терористів), для чого використовуються методи криптології та стеганографії [6]. Наведена вченим класифікація є цікавою та сучасною, однак ми хочемо звернути увагу на активізацію діяльності особи, яка скоїла злочин.

Спираючись на знання психології злочинця особи, що вчинили злочин та переховуються від органів досудового розслідування та суду, не тільки здійснюють заходи щоб сховатися чи замаскуватися, але й пильно спостерігають за ходом розслідування. Після кожного повідомлення по телебаченню, з преси чи інтернету, а також від знайомих та родичів аналізують свою позицію, оцінюють ступень небезпеки і вирішують питання щодо вжиття заходів із протидії розслідуванню. Тож, беручи до уваги поки що панівне становище телебачення, а також людські вади, зокрема, в даному випадку – це цікавість та страх перед покаранням, для вирішення завдань кримінального провадження пропонується використати можливості прес-конференції для надання особам, що причетні до кримінального правопорушення, завуальовано чи відкрито правдивої чи хибної інформації про хід розслідування. Наприклад, у конкретній ситуації спікер від Національної поліції України може надати загальну інформацію про хід кримінального провадження та додати, що о другій годині працівники доставлять до будівлі прокуратури чи суду важливого свідка, що точно повідомить усі обставини події, а також назве прізвища злочинців. Керівник такої тактичної операції повинен мати, бажано, детальний прогноз реакції злочинців чи їхніх спільників на наведене повідомлення та імовірні подальші заходи з протидії розслідуванню. Вірогідно, особи, що вчинили злочин, за умови реальної можливості, особисто або з допомогою третіх осіб будуть намагатися встановити анкетні дані свідка для його (його близьких) підкупу, залякування, пошкодження майна, нанесення тілесних ушкоджень, убивства та іншого. Це, на нашу думку, може стати поштовхом для того, щоб злочинці або їхні спільники проявили чи виказали себе, або вчинили дії, які допоможуть їх встановити та затримати.

Аналогічну думку сформував і Ю.В. Стеценко. Так, у ході написання дисертації він помітив специфічні можливості ЗМІ і запропонував проведення тактичних операцій, метою яких є стимулювання активності злочинця шляхом поміщення в указані засоби тривожної для нього інформації. У наведеній ним класифікації: 1) тактичні прийоми, направлені на активізацію вольових якостей учасників кримінального процесу (спрямовані на активізацію діяльності особи, яка скоїла злочин); 2) тактичні прийоми, направлені на формування в підслідного помилкового уявлення про хід розслідування («імітація», «створення інформаційного шуму», «витік інформації») [6]. Схожу думку, стосовно використання ЗМІ, висловили також криміналісти інших країн: «дезорієнтація злочинців стосовно намірів та дій оперативно-розшукових та слідчих підрозділів, у тому числі проведення оперативних ігор» [7]. Отже, вказана проблема небезпідставно цікавить

наукову спільноту в різних країнах, що свідчить про її перспективність для криміналістики.

Готуючи прес-конференцію як елемент тактичної операції і одночасно як засіб прямої або завуальованої передачі інформації для суспільства та осіб, що вчинили злочин, особливо ретельно треба підходити до формування заяви спікера від територіального підрозділу Національної поліції України. Вона повинна: 1) відображати результати роботи органу досудового розслідування; 2) містити елементи логічних доводів; 3) демонструвати правильність й об'єктивність кримінального провадження; 4) надавати можливість точно оцінити значення результатів; 5) і найголовніше, містити посил, що буде зрозумілим та достатнім для ініціювання активності злочинців.

Під час підготовки та проведення прес-конференції доцільно дотримуватися певної обережності, на чому Р.С. Белкін слушно акцентує увагу. Так, важливо при цьому дотримуватися необхідного такту і коректності, а також уникати всіляких дій, які можуть бути розцінені як тиск на суд [4, с. 977] через чіплення ярликів «злочинців» на осіб, вина яких не встановлена в судовому порядку. Також є важливим збереження слідчої таємниці та захист основоположних прав і свобод людини і громадянина інших учасників кримінального провадження, зокрема, права на невтручання в особисте життя. О.Є. Користін також висловлює обмірковане застереження, що в разі інформування ЗМІ про хід розслідування інформація, що презентується, може носити усичений характер (без розкриття певних деталей злочину, зв'язків, без розголосу характеру та результатів оперативно-розшукових й інших заходів, які проведені або заплановані) [8, с. 65].

Разом з цим доцільно дотримуватися загальних правил проведення прес-конференцій, зокрема: 1) на самому початку необхідно відрекомендувати себе; 2) сформулювати мету прес-конференції; 3) надати коротку лаконічну фабулу події, що розслідується; 4) навести всі відомості, що демонструють обсяг роботи та кількість проведених заходів, їх логічність та правильність. Бажано надавати аудиторії невелику кількість інформації, без зайвої деталізації та не перенавантажено зайвими фактами, але водночас достатню для формування уявлення про ґрунтовний підхід до розслідування. Необхідно пам'ятати про істинну мету прес-конференції, а тому до вказаної інформації доцільно гармонійно додати (вплести) відомості, які допоможуть отримати бажану реакцію злочинців, що призведе до їх виявлення та затримання. Для презентативності відомостей про певний етап розслідування доцільно використовувати схеми і слайди, що демонструють аналіз зв'язків, дій, телефонних номерів, прихованих доходів та інші матеріали. Насамкінець, прес-конференції треба перейти до стадії питання-відповіді, що буде позитивно оцінено аудиторією. Відповідаючи на запитання, необхідно користуватися тим матеріалом, який був презентований, не намагаючись освітлювати нові, не представлені аудиторії матеріали [8, с. 62-70], крім випадків, коли такий підхід передбачений тактичним замислом.

Для підвищення ефективності прес-конференції як елементу тактичної операції рекомендується проведення її репетиції. Це допоможе набути чи відпрацювати навички її проведення та правильно розрахува-

ти момент, підхід і манеру подачі «інформаційного вкидання», що розраховане на реакцію злочинців чи їхніх спільників.

Розмірковуючи над питанням допустимості використання прес-конференції як «капкану» для ініціації дій злочинців або їхніх спільників, з метою встановлення їхнього місцезнаходження та затримання, можна навести наступні аргументи: 1) діюче законодавство не містить норм, які б забороняли вказану діяльність. Такі «пастки» не відносяться до правовідносин, що регулюються КПК України, тож у даному випадку можна застосувати загальноправовий принцип «що не заборонено, то дозволено»; 2) мета проведення такого заходу кореспондує із завданнями кримінального провадження (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини) [9]; 3) суспільні інтереси, на нашу думку, є вищими, ніж інтереси осіб, що вчинили злочин.

Однак усе залежить від конкретної слідчої ситуації, врахування всіх позитивних і негативних наслідків, пов'язаних з тактичним ризиком, і потребує від слідчого прийняття оптимального тактичного рішення, виходячи з його можливостей [6].

Висновки. Підсумовуючи все сказане, зазначимо, що за допомогою прес-конференції як елементу тактичної операції можна, крім економії часу, сил і засобів, впливу на населення, охоплення майже необмеженої аудиторії, створення обстановки найбільшого сприяння розслідуванню злочинів, ініціювати інформаційний поштовх для того, щоб злочинці або їхні спільники проявили чи виказали себе, або вчинили дії, які допоможуть їх встановити, знайти та затримати. В якості перспективних напрямів подальших наукових досліджень можна назвати встановлення типових слідчих ситуацій, що обумовлюють необхідність використання прес-конференції в оперативних іграх, а також ефективних алгоритмів їх проведення.

Література

1. Засоби масової інформації / Вікіпедія: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Засоби_масової_інформації
2. Організаційно-тактичні основи залучення спеціалістів до участі у проведенні слідчих дій / Вікісторінка: веб-сайт. URL: <http://www.wikipage.com.ua/1x66c0.html>
3. Томин В.Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью: учебное пособие. Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1976. 96 с.
4. Белкин Р.С. Криминалистика: учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА * М, 1999. 990 с.
5. Дунаєва А.В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 214 с.; Мої дисертації: веб-сайт. URL: <https://mydisser.com.ua/catalog/view/15337.html>
6. Стеценко Ю.В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.09. Акад. адвокат. Укр. Київ, 2006. 20 с.; Стеценко: веб-сайт. URL: <http://www.advokat-stetsenko.com/vykorystannya-zmi-pry-rozsliduvanni-zlochyniv.html>

7. Синяпкин А.М. Некоторые вопросы использования средств массовой информации в раскрытии и расследовании преступлений / Кіберленінка: веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/nekotorye-voprosy-ispolzovaniya-sredstv-massovoy-informatsii-v-raskrytii-i-rassledovanii-prestupleniy>

8. Основи кримінального аналізу: посіб. з елементами тренінгу / Користін О.Є. та ін. Одеса, 2016. 112 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. С. 88.

*Горбаньов І. М.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Одеського державного університету внутрішніх справ*

*Кузнєцов В. В.,
аспірант докторантури та аспірантури
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Горошко В. В.

У статті проаналізовано основні процесуальні особливості й правові наслідки тимчасового вилучення майна у кримінальному судочинстві. Розглянуто випадки тимчасового вилучення майна правоохоронними органами та виділено його організаційні елементи, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики з означеної проблематики.

Ключові слова: тимчасове вилучення майна, заходи забезпечення, кримінальне провадження, заходи примусу, організація розслідування.

В статье проанализированы основные процессуальные особенности и правовые последствия временного изъятия имущества в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены случаи временного изъятия имущества правоохранительными органами и выделены его организационные элементы, а также сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства и юридической практики по исследуемой проблематике.

Ключевые слова: временное изъятие имущества, меры обеспечения, уголовное производство, меры принуждения, организация расследования.

The article analyzes the main procedural peculiarities and legal consequences of temporal seizure of property in criminal proceedings. The cases of temporary seizure of property by law enforcement bodies are considered and its organizational elements are highlighted, as well as proposals for improving the current legislation and legal practice on the mentioned issues are formulated.

Key words: temporary seizure of property, measures of protection, criminal proceedings, coercive measures, organization of investigation.

Постановка проблеми та її актуальність. Процесуальні особливості й правові наслідки тимчасового вилучення майна тісно взаємопов'язані з організаційними засадами проведення тих слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, під час яких таке вилучення має місце. Загалом, сутність підходів до визначення організації розслідування злочинів зводиться до того, що це допоміжна до розслідування діяльність, яка здійснюється шляхом упорядкування його елементів та створення сприятливих умов [1, с. 83].

Якщо говорити про огляд або обшук, то тимчасовому вилученню майна під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій передують здійснення пошукових дій, спрямованих на обстеження матеріального середовища приміщення чи місцевості та відшукування певних речей, документів, грошей тощо. Щодо затримання передбаченого частиною 3 статті 207 КПК України, кожним, хто не є уповноваженою службовою особою, то воно відбувається без попередньої підготовки, відповідно, завчасно неможливо вирішити, яке саме майно буде тимчасово вилучено. Таке рішення приймає вже уповноважена особа, яку негайно повідомляють про затримання та місцезнаходження особи, яка підоз-

рюється у вчиненні кримінального правопорушення затриманого, або якій затриманого негайно доставляють. Проте необхідно з'ясувати, в якому ж порядку особі, яка здійснює це затримання, слід проводити тимчасове вилучення майна, і як особі, яка проводить затримання, вилучити майно, щоб під час вилучення не знищити фактичні дані, які потенційно може нести в собі чи на собі вилучене майно (наприклад, не стерти відбитки пальців затриманої особи з предмета кримінального правопорушення, можливо, навіть залишивши замість них свої). Крім цього, невирішеними залишаються питання щодо дій неуповноваженої особи в разі чинення опору з боку затриманого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми процесуальної сутності тимчасового вилучення майна привертають увагу вчених. Окремі питання тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження знайшли своє відображення в наукових працях О.В. Верхогляд-Герасименко, І.В. Гловюк, О.А. Колесникова, Ю.М. Мирошніченко, Н.С. Моргун, А.С. Нерсисян, С.М. Смокова, О.Ю. Татарова, А.В. Холостенко, О.Г. Шило тощо, проте ґрунтовні наукові дослідження, які би враховували зміни в законодавстві України з цих питань, відсутні. Здебільшого досліджувалися проблеми щодо застосування лише запобіжних заходів. Немає монографічних досліджень, які висвітлюють застосування тимчасового вилучення майна під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження. Тому практичні працівники органів досудового розслідування не завжди правильно і своєчасно застосовують передбачені законом заходи державного процесуального примусу. Такий стан негативно впливає на законодавчу та правозастосовну практику, і тому ці обставини зумовлюють актуальність статті.

Метою статті є аналіз основних процесуальних особливостей і правових наслідків тимчасового вилучення майна у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. З точки зору слідчої практики стосовно пошукових (розшукових) заходів зазначається тенденція, що діяльність у даному випадку включає в себе: а) проникнення на місце (об'єкт) пошуку; б) пошукові дії; в) вилучення виявлених об'єктів; г) документальне оформлення вилучення. Зазначене зумовлює виділення різних елементів у процесуальному змісті діяльності з вилучення майна і подає наочний приклад її реалізації стосовно конкретних ситуацій з вилучення майна. У зв'язку із цим вбачаємо за необхідне здійснити спробу виявити повний набір елементів вилучення майна, який був би типовим для різних ситуацій тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні.

Аналіз різноманітних випадків вилучення майна правоохоронними органами дає підстави виділити в цій діяльності такі організаційні елементи: 1) отримання відомостей про факт існування майна, що підлягає вилученню, і можливе місце його знаходження; 2) визначення нормативних підстав для вилучення майна, вибір відповідної правової форми; 3) установлення фактичних підстав для вилучення майна; 4) документальні підстави для вилучення майна; 5) отримання в передбачених законом випадках дозволу, згоди або рішення судді на вилучення майна; 6) планування, організація і підготовка до вилучення; 7) визначення конкретних осіб, в яких буде проводитись вилучення, залучення інших необхідних учасників вилучення або присутніх при цьому осіб; 8) блокування об'єкта, де за припущенням знаходиться майно, що підлягає вилученню; 9) фіксація ходу і результатів вилучення за допомогою аудіо-, відеотехніки; 10) офіційний прояв ініціативи з наміром зробити тимчасове вилучення майна, оголошення про намір провести вилучення майна і пред'явлення відповідних документів в обґрунтування своїх дій; 11) роз'яснення прав і обов'язків учасникам вилучення майна; 12) пропозиція видати майно, що підлягає вилученню, фіксація факту добровільної видачі або відмови в цьому; 13) вжиття заходів для того, щоб особи, які перебувають у приміщенні або місці, де ведуться пошуки, припинили спроби знищити або заховати предмети і документи; пошукові дії; 14) фіксація місця виявлення та стану шуканих об'єктів; 15) вилучення виявлених об'єктів, їх попередній огляд, фіксація індивідуальних ознак і характерних особливостей; 16) упакування та опечатування вилученого майна; 17) складання протоколу, опис вилученого, прийняття інших заходів фіксації та документального оформлення виконаних дій і їх результатів; 18) вручення під розписку копії протоколу особі, в якій здійснено вилучення, або іншій належній особі; виїзд з місця вилучення, зняття його блокади; 19) повідомлення, в необхідних випадках, прокурору, суду, іншим посадовим особам та установам про проведене вилучення майна.

З урахуванням багатьох конкретних обставин кожен із зазначених елементів діяльності може мати різні варіанти правового, організаційного і тактичного характеру. Так, будь-якому тимчасовому вилученню майна передують отримання відомостей про нього, що повинні відображати сам факт існування майна, їх належність та зв'язок із предметом доказування, можливе місцезнаходження й інші характеристики. Отримані відомості є основою для прийняття багатьох подальших рішень, що стосуються правових підстав і конкретної форми діяльності правоохоронних органів, її тактичних прийомів.

Зокрема, нормативні підстави для тимчасового вилучення майна визначаються шляхом підведення ситуації, що склалася, про яку судять на основі отриманих відомостей, під відповідні норми закону, що передбачають ті чи інші правові форми вилучення майна. Для цього важливо визначити, насамперед, напрям діяльності правоохоронних органів, в якому належить здійснювати тимчасове вилучення, і встановити, якими законодавчими актами даний напрям діяльності регламентується.

Стосовно кримінально-процесуальної діяльності такі процедури зазвичай труднощів не викликають. Після

вибору відповідної правової форми встановлюються конкретні, потрібні для неї фактичні підстави для вилучення майна. Наявність нормативних і фактичних підстав для тимчасового вилучення майна дозволяє перейти до оформлення документів, яким зазвичай виступає постановою уповноваженої посадової особи (ст. ст. 168, 169 КПК) [2, с. 320-326].

Взагалі, підготовка до проведення слідчої дії, що включає її планування (розстановку сил і засобів, визначення порядку та послідовності проведення), вибір часу, місце проведення, визначення кола учасників - це моменти суто тактичного характеру. Тому не випадково питання підготовки входять як складові частини до тактики слідчих дій. Тактичним є і завдання визначення оптимальної послідовності проведення слідчої дії. Виконанню слідчих, оперативно-розшукових та інших практичних дій передують логіко-психологічна діяльність слідчого по приведенню до стрункої системи своїх намірів, тобто розумовий процес планування, в ході якого і створюється слідчим перспективна модель процесів, подій та робіт [3, с. 8]. Ефективність проведення тимчасового вилучення майна багато в чому залежить від ступеня підготовленості та досвіду слідчої практики у слідчого до його проведення.

З огляду на те, що тимчасове вилучення майна проводиться раптово, і слідчий заздалегідь не знає, яке саме майно буде тимчасово вилучене, підготуватись до проведення тимчасового вилучення майна у нього немає часу. А тому визначати завдання, встановлювати відомості про необхідність вилучення потрібних предметів і документів тощо слідчий повинен з урахуванням обставин, що складаються на певному етапі проведення обшуку, огляду або затримання. Загалом, підготовчий етап складають необхідні заходи та розумова діяльність слідчого, що передують проведенню тимчасового вилучення майна і спрямовані на досягнення максимально позитивного результату. У випадку виникнення обставин, що вказуватимуть на можливість тимчасового вилучення майна, слідчий відразу повинен вирішити таке основне питання, як необхідність тимчасового вилучення майна. З цією метою потрібно оцінити наявну інформацію для прийняття рішення про тимчасове вилучення майна. Слід зазначити, що пізнавальний ефект будь-якої слідчої дії в багатьох аспектах залежить від того, наскільки обґрунтовано прийняте рішення про її проведення [4, с. 5].

При цьому підставами для проведення тимчасового вилучення майна є достатні підстави вважати, що майно у вигляді речей, документів, грошей тощо відповідає вимогам ч. 2 ст. 167 КПК та належить на праві власності особам, визначеним у частині 1 цієї статті. Окремі вчені вважають, що найбільш типовою групою фактичних підстав тимчасового вилучення майна є відомості, які містяться в джерелах доказів. Такого висновку дозволяє дійти аналіз статті 84 КПК України, згідно з якою слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження на підставі доказів. При цьому процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [5, с. 70].

Прийнявши рішення про проведення тимчасового вилучення майна, особа, яка буде його здійснювати, має чітко дотримуватись вимог процесуального зако-

ну, врахувавши при цьому вид злочину, особу, в якій бути вилучатись майно, умови і обставини, що безпосередньо склались під час проведення тимчасового вилучення майна. Крім того, під час обшуку проблему становлять самі об'єкти, що підлягають вилученню: у слідчого, як правило, про них та про місце їх можливого знаходження є неповні дані аж до моменту їх відшукування. Визначити це завчасно іноді досить важко, враховуючи, що слідчий не знає змісту майна, яке буде оглядати, і щодо якого вирішуватиме питання про можливе тимчасове вилучення.

Щоб отримати відповідь на питання: «Що вилучати?», потрібно мати максимальну уяву про ознаки та якості об'єкта. Відносно цих об'єктів слідчим повинні бути отримані відомості, що включають: найменування предмета та його призначення, видові ознаки: форма, розміри, матеріал, колір, індивідуальні ознаки (номери, характерні ознаки експлуатації, дефекти тощо). Важливою є інформація стосовно кількості предметів (у тому числі однорідних), які треба вилучити.

Зі змісту передбачених частиною 2 статті 167 КПК України ознак, яким повинно відповідати майно, тимчасове вилучення якого можна здійснити, вбачається їхній тісний зв'язок з ознаками речового доказу. А саме: достатність підстав вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено. При цьому, на наш погляд, недостатньо урегульованим є питання, яке саме майно слід вважати тимчасово вилученим безпосередньо в ході законного затримання особи в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України. Зважаючи на те, що в ході затримання фактично неможливо належним чином визначити ознаки, які свідчать, що майно, наявне в затриманій особі, повністю відповідає вимогам, що встановлені частиною 2 статті 167 КПК України [5, с. 97]. Тому вважаємо, що тимчасово вилученими під час законного затримання особи в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України, слід вважати всі речі, документи, гроші тощо, які вилучаються в особи в ході її затримання, окрім тих, що не належать до категорії майна в розумінні ЦК.

На цьому етапі також важливим є визначення кола учасників. Крім слідчого, прокурора, до обов'язкових учасників обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи входять поняті. Необхідність їх залучення передбачена частиною 7 статті 223 КПК України, відповідно до якої обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються за обов'язковою участю не менше двох понять. У низці випадків проведення окремих слідчих (розшукових) дій у разі застосування безперервного відеозапису ходу їх проведення понять можуть не запрошувати. Однак унаслідок надзвичайної важливості проведення обшуку особи, обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, це положення

не діє. Головною вимогою до понять, передбаченою в чинному КПК України, є незаінтересованість у результатах кримінального провадження. Згідно з частиною 7 статті 223 КПК України понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Успішне вилучення майна можливе лише в тих випадках, коли присутні при цьому особи не перешкоджають, не чинять іншої протидії. Щоб забезпечити відповідний режим діяльності, в законі передбачені певні заходи забезпечення. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК слідчий вправі заборонити особам, що перебувають у приміщенні чи іншому місці, де проводиться обшук, а також особам, що приходять у це приміщення або місце, залишати його, а також спілкуватися один з одним або іншими особами до закінчення обшуку, а за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні чи іншому місці, в якому проводиться затримання, огляд, обшук та подальше вилучення, або приховує при собі предмети або документи, що можуть мати значення для справи, може бути піддано особистому обшуку без винесення про те окремої постанови.

Останнім етапом проведення ТВМ є заключний, на якому здійснюється фіксація ходу та результатів. Відповідно до частини 3 статті 168 КПК України слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна, або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. При цьому в зазначеній нормі не передбачено обов'язку скласти такий протокол під час проведення огляду і тимчасового вилучення майна. Виходячи з аналізу норм КПК, що регламентують проведення обшуку, огляду та затримання, можна дійти висновку про досить нечітку регламентацією дій сторони обвинувачення в разі здійснення фіксування тимчасового вилучення майна. Так, під час затримання в порядку, передбаченому ст. ст. 207, 208 КПК факт передання слідчому, прокурору, іншій уповноваженій службовій особі тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом (при цьому закон не встановлює, який саме протокол складається - протокол цієї процесуальної дії, під час проведення якої було здійснено тимчасове вилучення майна, або ж окремий протокол про тимчасове вилучення майна).

Під час проведення огляду (ч. 5 ст. 237 КПК) всі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. В разі, якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо, або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточний огляд і опечатування. Під час проведення обшуку (ч. 7 ст. 236 КПК) слідчий, прокурор має право оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. При цьому законодавець взагалі не згадує про необхідність складання протоколу обшуку чи огляду і вказівки на те, що саме має бути зазначено в протоколах цих слідчих (розшукових) дій. Згідно до положень ч. 2 ст. 100 КПК речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором,

оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Отже, з аналізу зазначених норм убачається лише один достовірний висновок: указані дії оформляють протоколом. Однак вживаний законодавцем термін «відповідний протокол», про йшлося раніше, передбачає неоднозначне його тлумачення. Чи «відповідним протоколом» слід уважати протокол тієї процесуальної дії, під час проведення якої було здійснено тимчасове вилучення майна (наприклад, протокол затримання, огляду, обшуку), чи, можливо, окремий протокол про тимчасове вилучення чи передання майна, або ж протокол про вилучення речового доказу тощо? [6, с. 66]

На думку О. Г. Шило, якщо в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку деталізовані предмети, як і мають бути вилучені, то факт їх вилучення відображається в протоколі обшуку. Якщо в процесі обшуку вилучаються також й інші предмети, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді, то вони набувають статусу тимчасово вилученого майна, також докладно описуються в протоколі обшуку або окремо в протоколі огляду. Аналогічне правило передбачено і стосовно проведення огляду і вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученими. У вказаних випадках процесуальне оформлення речових доказів здійснюється в таких процесуальних документах: ухвалі слідчого судді про обшук та протоколі обшуку (якщо вилучено лише той предмет, що вказано в ухвалі слідчого судді); протоколі огляду; клопотанні про арешт тимчасово вилученого майна; ухвалі слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна, що відповідає критеріям, передбаченим статтею 167 КПК України (два останні процесуальні документи складаються, як вказано вище, в тих випадках, коли під час обшуку чи огляду вилучені предмети чи документи, які не зазначені в ухвалі слідчого судді про проведення вказаних слідчих (розшукових) дій). У ситуації, за якої тимчасове вилучення предмета під час затримання здійснювала будь-яка особа в порядку статті 207 КПК України, процесуальне оформлення речового доказу, вилученого в цей спосіб, здійснюють шляхом складання таких процесуальних документів: протоколу передання тимчасово вилученого майна; клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; ухвали слідчого судді про арешт майна [7, с. 23-24].

Таким чином, результатом ТВМ є створення відповідних процесуальних документів – джерел доказів, а також включення в їхню систему належно оформлених матеріальних об'єктів (предметів та документів), що мають усі необхідні по закону реквізити [8, с. 11]. Важливо забезпечити правильне документування результатів здійснення цієї процесуальної дії, надійне закріплення доказів та інших доказових даних. Таким джерелом доказів під час проведення ТВМ виступає протокол, який складається слідчим за результатами проведення огляду, обшуку або затримання.

Висновки. Отже, всі зазначені дії, що входять у зміст діяльності з тимчасового вилучення майна, можна об'єднати в шість великих блоків: 1) встановлення підстав для вилучення майна (починаючи з отримання

відомостей про сам факт існування такого і закінчуючи отриманням у передбачених законом випадках дозволу, згоди або рішення суду); 2) підготовка до вилучення майна; 3) власне вилучення майна, що включають дії від визначення конкретних осіб, в яких буде проводитися вилучення, до упакування та опечатування вилученого; 4) документальне оформлення вилучення майна протоколом, включаючи направлення в необхідних випадках відповідного повідомлення; 5) правові наслідки вилучення майна.

Наведений перелік дій, що входять до змісту діяльності з вилучення майна, не слід сприймати як її обов'язковий набір, який спостерігається в кожному випадку. Присутність кожної окремої дії в тому чи іншому конкретному випадку тимчасового вилучення майна визначається безліччю факторів. Ті чи інші дії можуть мати або не мати місце залежно від того, який правоохоронний орган діє, в якому правовому режимі протікає його діяльність і на якому етапі, яка правова форма вилучення майна обрана, в якій конкретній тактичній його ситуації режимі відбувається вилучення майна, які об'єкти (предмети) і звідки вилучаються і т.д. Кожен з означених елементів, з яких складається вилучення майна, має своє конкретне значення. Перші – забезпечують права і законні інтереси громадян (роз'яснення прав і обов'язків учасникам), другі – успіх заходу в цілому (планування, організація і підготовка до вилучення), треті – тактичне значення (кваліфіковані пошукові дії), четверті – охорона та збереження доказів (упаковка та опечатування) і т. ін.

Література

1. Іванцова О.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 251с.
2. Юхно О.О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві. Митна справа. 2012. № 4 (82). Ч. 2, кн. 2. С. 320-326.
3. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. М., 1981. с. 139.
4. Быховский И. Выемка. Социалистическая законность. 1982. № 1. С. 55-59.
5. Руденко А.Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 212 с.
6. Моргун Н.С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 213 с.
7. Шило О.Г. Новації Кримінального процесуального кодексу України щодо процесуального порядку збирання речових доказів. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Одеса, 27 листоп. 2013 р. О., 2013. С. 22-23.
8. Тертышник В.М. Обыск: учебное пособие. Х., 1997. 241 с.

Горошко В. В.,
перший заступник начальника відділу поліції - начальник слідчого відділу Хмельницького відділення поліції Малиновського відділу поліції в м. Одесі

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Марченко О. А.

Досліджено проблему відтворення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві тих відмінностей, які властиві спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності. На підставі здійснення аналізу чинного та попереднього законодавства визначена необхідність удосконалення кримінально-процесуального законодавства в частині питань застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Доведено доцільність виокремлення певної норми, яка б здійснювала особливе нормативне регулювання застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та визначала специфічний механізм закриття кримінального провадження в цих випадках.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність, спеціальні види, норма, застосування, постримінальна поведінка.

Доказана проблема воспроизведения в действующем уголовно-процессуальном законодательстве тех различий, которые свойственны специальным видам освобождения от уголовной ответственности. На основании осуществления анализа действующего и предыдущего законодательства определена необходимость совершенствования уголовно-процессуального законодательства в части вопросов применения специальных видов освобождения от уголовной ответственности. Доказана целесообразность выделения определенной нормы, которая осуществляла бы особое нормативное регулирование применения специальных видов освобождения от уголовной ответственности и определяла бы специфический механизм закрытия уголовного производства в этих случаях.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, уголовная ответственность, специальные виды, норма, применение, постриминальное поведение.

It is proved, the problem of reproduction in the current criminal procedure legislation of those differences that are peculiar to special types of exemption from criminal liability. The necessity, based on the analysis of the current and previous legislation, is made to improve the criminal procedural legislation regarding the application of special types of exemption from criminal liability. It is proved that the expediency of singling out a certain norm that would carry out a special regulatory regulation of the application of special types of exemption from criminal liability determined a specific mechanism for closing criminal proceedings in these cases

Key words: exemption from criminal liability, criminal liability, special types, norm, application, postiminal behavior.

Постановка проблеми та її актуальність. На теперішній час, аналізуючи чинне кримінально-процесуальне законодавство, на нашу думку, заслуговує уваги проблема відтворення в цьому законодавстві тих відмінностей, які властиві спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності. Соціально-правове значення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Особливою части-

ною Кримінального кодексу (далі – КК), обумовлено певними специфічними кримінально-правовими характеристиками та властивостями суспільно небезпечного діяння. За чинним законом кримінально-процесуальна регламентація є єдиною, як щодо застосування загальних видів звільнення, передбачених ст. ст. 45-49 Розділу IX Загальної частини КК, так і для застосування заохочувальних норм Особливої частини КК, які містять підстави застосування спеціальних видів звільнення. Відсутність конкретизації особливостей кримінально-процесуального порядку застосування видів звільнення, які передбачені Особливою частиною КК, є сталою, такою, що була і є властивістю кримінального процесуального законодавства України.

У ч. 2 ст. 44 КК зазначено, що «порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом». Таким законом є як КК, що визначає підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності, так і Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), який має визначати процедуру практичної реалізації положень матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності, забезпечити ефективність його функціонування на практиці. Слід наголосити на тому, що ст. 44 КК не виділяє окремо звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених лише Загальною чи лише Особливою частиною КК. Не виокремлюються особливості й у КПК. У ч. 1 ст. 285 КПК міститься словосполучення: «особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність», яке має загальний характер.

Зазначений стан у законодавстві не міг не вплинути на правозастосування, на досудову та судову практику. Відсутність відповідного порядку створила певну проблему у сфері застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Вчені доводять, що виникає чимало суперечностей у практичній реалізації цих заохочувальних норм, оскільки не передбачено ані підстав спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, ані процедур закриття справ у таких випадках [7, с. 206].

Метою статті є дослідження проблеми відтворення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві тих відмінностей, які властиві спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю предмета нашого дослідження є те, що він охоплює поглиблене вивчення проблем розуміння кримінально-процесуального порядку застосування

Марченко О. А., 2018

спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за допомогою конкретного аналізу змісту кримінально-процесуальних норм.

У сучасній доктрині права (А. Боровик, І. Мезенцева, А. Хряпінський) відмічається той факт, що поширення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за рахунок формулювання та уточнення кримінально-правових норм Особливої частини КК є сталою тенденцією і має всі перспективи для свого динамічного розвитку. Оскільки «сьогодні у значній кількості пропозицій щодо внесення змін до КК, поруч із встановленням кримінальної відповідальності передбачається й спеціальний вид звільнення від неї» [16, с. 21]. З розширенням спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності навіть пов'язується зниження рівня злочинності в державі, оскільки саме завдяки цьому інституту особа, яка вперше вчиняє злочин, визнає свою провину, сприяє розкриттю кримінального правопорушення, розуміє що саме завдяки дійовому каяттю може укласти з державою компромісне рішення [9, с. 88]. Сучасні тенденції щодо внесення змін у КК підтверджують саме цей напрям: станом на 2018 р. кількість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності збільшилася з 14 (на час набуття чинності КК 2001 р.) до 23, отже на 39%, не враховуючи звільнення на підставі ст. 401 КК.

Виклад основного матеріалу. Кількість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності інтенсивно збільшується. Ю.В. Баулін зазначає, що тенденція до збільшення кількості спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності в доктрині отримувала суперечливу оцінку: від доведення необхідності поступово замінювати теоретичні конструкції Загальної частини про звільнення від кримінальної відповідальності на чіткі і змістовні положення Особливої частини, оскільки саме такий підхід полегшить реалізацію норм закону про застосування спеціальних видів звільнення, до визнання єдиного підходу, коли законодавець мав за допомогою узагальнення підстав застосування спеціальних видів звільнення здійснити їх уніфікацію в Загальній частині КК [1, с. 65].

В.О. Навроцький визначав такий стан як «процесуальний вакуум», доводячи той факт, що посилення лише на норму матеріального права порушує логіку взаємозв'язку кримінального права і кримінального процесу [10, с. 392].

Окремі вчені (І.В. Леоненко, О.Ф. Селіванов, О.С. Іщенко, П.В. Хряпінський) доводять, що саме відсутність можливості у правозастосовних органів посилатися одночасно на конкретні норми КК та КПК призводить до застосування процесуального закону за аналогією. Це особливо спостерігалось за часів чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства [14, с. 15-21]. Так, в окремих випадках, у разі застосування звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 175 КК (невиплата заробітної плати) суди керувалися і ст. 7 КПК (звільнення у зв'язку зі зміною обстановки) і ст. 7-2 КПК (звільнення у зв'язку з дійовим каяттям) [7, с. 408-414; 15, с. 94].

Проте цьому сприяли і рекомендації Пленуму Верховного Суду України, зокрема, п. 23 Постанови «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4, де

вказувалося про те, що звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи на підставах, передбачених ст. ст. 307, 309 КК, слід здійснювати за правилами, передбаченими ст. ст. 7, 7-1, 7-2 КПК [13, с. 270].

У сучасних дослідженнях однією з проблем, яка відбивається на якості правозастосовної діяльності, називається нечіткість законодавчого викладу ознак окремих складів злочину, конструкції та структури кримінально-правової норми, а, відповідно, і підстав застосування звільнення в разі вчинення цього злочину. Навіть йдеться про передчасність застосування окремих спеціальних видів звільнення. Так, В.П. Ковальчук аналізує цю проблему стосовно спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної організації [3, с. 255-257]. А. Боровик, І. Мезенцева на підставі аналізу слідчої та судової практики доводять той факт, що у зв'язку з низкою концептуальних та редакційних прорахунків, колізії між нормами кримінального та кримінально-процесуального законодавства антикриміногенний потенціал інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини реалізується лише частково [9, с. 87].

Стан правозастосування є тим чинником, який підтверджує або спростовує ефективність дії закону, вказує на його суперечливість, недосконалість. Безумовно, вищезазначене є підтвердженням того, що проблема визначення кримінально-процесуального порядку застосування спеціальних видів звільнення існує. І обумовлюється вона чималою кількістю чинників. Проте ми пропонуємо зупинитися на особливостях характеристики роз'яснювальної діяльності, кваліфікації постзлочинної поведінки, оцінці ступеня впливу думки потерпілого на рішення про застосування звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 2 та 3 ст. 285 КПК України особі, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину, та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності, має бути в обов'язковому порядку роз'яснено (крім іншого) право та підстави на звільнення, право заперечувати проти закриття кримінального провадження з даної підстави. У науково-практичних коментарях до ст. 285 КПК зазвичай підкреслюється необхідність роз'яснення особі, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні кримінального правопорушення, права на звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених статтями 45-49 КК. Наголошується на тому, що законодавець зобов'язує слідчого, прокурора заохочувати особу до позитивних посткримінальних дій [6, с. 527]. Отже, йдеться лише стосовно загальних видів звільнення.

Такий доктринальний підхід не сприяє ефективному застосуванню кримінального процесуального законодавства під час вирішення питання про можливість звільнення на підставі Особливої частини КК. Проте він обумовлений відсутністю законодавчого визначення особливого порядку механізму здійснення відповідної діяльності по відношенню до осіб, які вчинили більш небезпечні діяння.

Досить суттєві відмінності в кримінально-правових ознаках, підставах застосування спеціальних видів звільнення не можуть не позначитися на змісті, сутності та спрямуванні роз'яснювальної діяльності представників державних органів (слідчого, прокурора,

судді тощо) під час досудового розслідування, судового провадження. Спрямування роз'яснювальної діяльності державних органів залежить від характеру вчиненого злочину. І навпаки, характер вчиненого діяння розглядається П.В. Хряпінським як критерій для класифікації спеціальних видів звільнення за спрямуванням роз'яснювальної діяльності. На думку вченого, маємо розподілити всі спеціальні види звільнення за наступними спрямуваннями: норми, які спрямовані на припинення злочину, самовикриття і викриття інших осіб, винних у його вчиненні, активне сприяння розкриттю злочину (ч. 5 ст. 110-2, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 1 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. ст. 260, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 309, ч. 5 ст. 321, ч. 6 ст. 369 КК), норми, спрямовані на виключення з обігу предметів, засобів, речовин, що становлять підвищену суспільну небезпеку (ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321), норми, спрямовані на повернення майна, здобутого злочинним шляхом, на відшкодування завданих збитків (ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 4 ст. 289) [16, с. 13].

Безумовним є те, що метою застосування спеціальних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК, є досягнення суто прагматичних завдань: запобігання конкретному виду злочину, більш інтенсивне розкриття злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких, вчинених у співучасті, як таких, що спричинили (містять загрозу спричинення) суттєвої шкоди інтересам громадян, суспільству, державі. Успішність вирішення цього завдання впливатиме і на стан боротьби зі злочинністю взагалі.

Не менш важливий напрям, на який має спрямовуватися роз'яснювальна робота, – це стимулювання та заохочення винної особи до позитивної посткримінальної поведінки, до каяття та сприяння в розкритті злочину тощо. Наявність дійового каяття винної особи, що виявляється в її активному сприянні розкриттю злочину та попередженні негативних наслідків злочинної поведінки, є обов'язковою і законодавчо визначається як підстава в більшості випадків застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Позитивна посткримінальна поведінка особи, яка вчинила злочин, є досить важливою, оскільки дані злочини характеризуються високим ступенем латентності, що серйозно ускладнює їх виявлення. А отже, суттєво підвищується значення добровільного та своєчасного повідомлення суб'єкта про його вчинення [5, с. 265].

У більшості спеціальних досліджень доводиться важливість під час кваліфікації позитивної посткримінальної поведінки встановлення добровільності та своєчасності її здійснення. Проте в одних випадках доводиться, що ця поведінка має бути кваліфікована відповідними правоохоронними органами до притягнення особи до кримінальної відповідальності. Своєчасність повідомлення щодо готування до злочину має особливе значення в тих випадках, коли реальною є загроза спричинення суттєвої шкоди людині, суспільству та державі, адже у правоохоронних органів має бути достатньо часу для вчинення превентивних заходів. Поряд з тим, що ця ознака є конструктивною, трапляються випадки, коли суди застосовують звільнення до особи, щодо якої вже складений та направлений до суду обвинувальний висновок [12, с. 168, 11, с. 112; 15, с. 95], в інших випадках – що звільнення від кримінальної відповідальності є наявним на протязі всього судового

розгляду справи у кримінальному провадженні, до моменту набрання вироком законної сили [7, с. 408-414], що, до речі, відповідає сутності сучасного кримінального процесуального законодавства, оскільки клопотання може надійти до суду і під час судового провадження (ч. 4 ст. 286 КПК).

Тож, має значення сам факт того, що шляхом професійної роз'яснювальної діяльності досягнутий результат – позитивна посткримінальна поведінка. На справедливу думку П.В. Хряпінського, саме комплекс позитивної посткримінальної поведінки призводить до втрати або суттєвого зниження суспільної небезпечності винної особи, що робить недоцільною реалізацію кримінальної відповідальності в будь-якому вигляді [15, с. 92].

Суттєва ступінь небезпечності та латентності злочинів і обумовлює особливе значення позитивної посткримінальної поведінки підозрюваного (обвинуваченого). Саме вона є основною підставою для розгляду питання про звільнення підозрюваної, обвинуваченої особи від кримінальної відповідальності. Складнощі, які можуть виникнути в порядку та механізмі оцінювання посткримінальної поведінки суб'єкта таких злочинів у правозастосуванні, в підсумку є чинниками, які суттєво можуть позначитися на ефективності застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Зазначене свідчить про особливу актуальність кримінально-процесуального врегулювання питання щодо особливостей механізму впливу на судові рішення позитивної постзлочинної поведінки особи, яка порушила кримінально-правову заборону, а відповідно, порядок та вимоги щодо її кваліфікації як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. Безумовно, ефективність та дієвість реалізації розглядуваних заохочувальних видів звільнення від кримінальної відповідальності залежить від навичок оцінювання посткримінальної поведінки суб'єктами правозастосування. Проте саме особливості нормативного регулювання сприятимуть формуванню таких навичок.

Насамкінець, маємо зазначити, що визначені вище особливі кримінально-правові характерні ознаки, властиві спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності, не можуть не позначитися на ставленні до такого виду звільнення потерпілої особи. Якщо за КПК 1960 р. прокурор або слідчий уповноважувалися в разі винесення постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності лише ознайомити потерпілого або його представника з відповідною постановою (ч. 3 ст. 7-1 КПК) за чинним кримінально-процесуальним законодавством як на стадії досудового розслідування, так і під час розгляду судом клопотання прокурора щодо звільнення від кримінальної відповідальності, має бути з'ясована думка потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 285 КПК, ч. 2 ст. 288 КПК). Відомості щодо ознайомлення потерпілого з клопотанням та зміст його думки щодо можливості звільнення підозрюваного мають бути відтворені в самому клопотанні. Тож, на перший погляд, порівняно з попереднім законом, у чинному законодавстві відбулося уточнення процесуального статусу потерпілого та розширення його можливостей впливати на прийняття рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності.

Проте редакція зазначених положень надає підстави для виникнення значної кількості запитань із цього приводу. В чому полягає зміст та сутність терміна «з'ясувати» та правові наслідки цього з'ясування? Які відмінності у ступеню впливу та юридичного значення думки потерпілого щодо можливостей звільнення особи від кримінальної відповідальності в разі обов'язкових та необов'язкових видів звільнення? Як бути, якщо потерпілий заперечує проти звільнення особи від кримінальної відповідальності, а підставу такого звільнення передбачено кримінальним законом, вона є імперативною та безумовною? Слід зазначити, що саме такими є підстави всіх без винятку спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Тож, відповідь на останнє питання передбачає розгляд не менш важливої проблеми щодо юридичного значення думки потерпілого в разі застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених нормами Особливої частини КК.

Бачення змісту спеціальної норми, яка б визначала кримінально-процесуальний порядок застосування спеціальних видів звільнення, є досить різним: від законодавчого закріплення лише факту наявності підстав, передбачених Особливою частиною КК, до більш конкретного визначення кримінально-процесуального порядку застосування спеціальних видів звільнення. Так, Г.Р. Крет за чинності попереднього кодексу пропонував доповнити чинний КПК України нормою: «Порядок закриття кримінальної справи та звільнення особи від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених Особливою частиною КК України», де мало зазначитися те, що рішення про закриття кримінальної справи повинно прийматися лише судом [4, с. 554-558]. Аналогічною по суті та змісту є пропозиція А. Ендольцевої, яка пропонує викласти кримінально-процесуальну норму, яка б регламентувала застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в такій редакції: «Особа, яка скоїла злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, спеціально передбачених нормами Особливої частини КК, за відсутності факту попереднього її звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочину в межах строку давності, встановленого ст. 78 КК РФ» [2, с. 110-113].

На особливу увагу заслуговує пропозиція П.В. Хряпінського. Вчений, дотримуючись позиції, що «відповідно до законів логіки співвідношення загального та спеціального видів будь-якого явища, в тому числі й правового, набуває додаткових специфічних, властивих тільки йому, рис і якостей» [15, с. 94], запропонував конкретний зміст трьох частин ст. 285 КПК, в яких наголошує на особливому значенні встановлення на стадії досудового розслідування та належної кваліфікації посткримінальної поведінки, передбаченої в Особливій частині КК, підтвердження її наявності під час судового провадження, що і має стати підставою для закриття кримінального провадження [15, с. 96].

Проте окремі моменти є спірними, як-то здійснення особою посткримінальної поведінки лише до порушення кримінальної справи. А також те, що автор пропонує практично увесь зміст ст. 285 КПК присвятити лише загальним положенням кримінального провадження під час застосування спеціальних видів звільнення. Тоді яка норма має регулювати відповідну сферу застосування загальних видів звільнення?

Насамкінець, у доктрині звертається увага і на те, що спеціальні види звільнення, передбачені ст. 401 Особливої частини КК, на відміну від інших є факультативними, не обов'язковими. Відповідно доводиться, що для процесуального порядку реалізації положень цієї норми необхідно також внести відповідні зміни у КПК [8, с. 305].

На окрему увагу законодавця заслуговують спеціальні види звільнення. Позиція окремих науковців про доцільність виокремлення загальних положень кримінального провадження щодо застосування спеціальних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК, є сталою і має історичне коріння – час чинності попереднього КПК у 1960 р. Ускладнення криміногенної ситуації, збільшення кількості латентної, організованої злочинності, вчиненої з використанням новітніх технологій, закономірно обумовлює інтенсивне збільшення кількості спеціальних видів звільнення. Їх існування спрямоване на полегшення досудового розслідування, на досягнення мети виправлення та ресоціалізації, а отже, усунення небезпеки як злочину, так і особи злочинця в найбільш оптимальний термін. Проте досить значний ступінь антисоціальної настанови злочинця (на тлі суттєвої тяжкості злочину), з однієї сторони, та необхідність досягти каяття, сприяння в розкритті злочину в короткий термін з іншої, не можуть не позначитися на кримінально-процесуальному порядку спеціальних видів звільнення. Доцільною є законодавча конкретизація окремих елементів кримінально-процесуального порядку застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Висновки. Аналіз запропонованих вченими пропозицій щодо вдосконалення КПК надає нам підстави визнати доцільним виокремлення певної норми, яка б здійснювала особливе нормативне регулювання застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, визначала специфічний механізм закриття кримінального провадження в цих випадках. Проте чи навряд є доцільним присвячувати цим особливостям зміст чинної ст. 285 КПК. Загальні положення кримінального провадження під час застосування загальних видів звільнення (умовних, безумовних, обов'язкових, факультативних) мають бути збережені. Тож, доцільним є виокремлення ст. 285-1 КПК, в якій мають бути відтворені, крім іншого, особливості порядку проведення роз'яснювальної діяльності; вимог щодо кваліфікації та доведення наявності належної позитивної постзлочинної поведінки; значення формалізації думки потерпілого (потерпілих).

Література

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. К.: Атіка, 2004. 296 с.
2. Ендольцева А.В. Законотворческие и правоприменительные проблемы специальных видов освобождения от уголовной ответственности, предусмотренных общей частью УК РФ. Вестник Московского университета МВД России. 2003. № 3. С. 110-113.
3. Ковальчук В.П. Спеціальний інститут звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної організації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2009. Випуск 3. С. 252-258.
4. Крет Г.Р. Порядок закриття кримінальних справ за наявності підстав, передбачених деякими нормами Осо-

бливої частини КК України. Держава і право: зб. наук. праць. 2007. Вип. № 37. С. 554-558.

5. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / С.В. Албул, А.М. Бабенко, А.В. Воронцов та ін.; за ред. д.ю.н., проф. В.О. Меркулової, д.ю.н., доцента В.Я. Конопельського. Одеса: ОДУВС, 2017. 432 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. Т. 2. 661 с.

7. Леоненко І.В. Процесуальна форма звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Особливою частиною КК України. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. № 1. Том 25 (64). С. 408-414.

8. Литвинов В.В. Процесуальні підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, визначених Особливою частиною КК України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. 2009. № 1 (42). С. 300-309.

9. Мезенцева І., А. Боровик. Шляхи удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 4 (242). С. 87-91.

10. Навроцький В.О. Про співвідношення положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які регулюють підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності. Альманах кримінального права: зб. статей. К.: Правова єдність, 2009. Вип. 1. С. 391-400.

11. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження): монографія; Донецький юридичний інститут МВС України. Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. 370 с

12. Оболенский Ю.Б. Освобождение от уголовной ответственности за деяния террористической направленности: некоторые проблемы определения и применения. Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали V міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26 квітня 2013 р. Одеса: ОДУВС, 2013. С. 167-168.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (від 26 квітня 2002 р. № 4) / Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (Серія: «Кодекси і закони України»). К.: Видавничий дім «Скіф», 2006. 472 с.

14. Селіванов О.Ф., Іщенко О.С. Практика розгляду судами кримінальних справ про невиконання зарплати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат: узагальнення судової практики. Вісник Верховного Суду України. 2006. № 10 (74). С. 15-21.

15. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності: узгодження кримінального та кримінального процесуального законів України. Право і суспільство. 2013. № 1. С. 90-96.

16. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: автореферат дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2010. 39 с.

*Марченко О. А.,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
факультету № 3,
інспектор факультету № 1
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З МЕТОЮ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО РЕЙДЕРСТВА

Пашаєв А. З., Андрусенко С. В.

У статті розглядаються питання встановлення та використання конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковій профілактиці кримінального рейдерства.

Ключові слова: кримінальне рейдерство, протиправне завладіння майном, господарське товариство, оперативно-розшукова профілактика, конфіденційне співробітництво, оперативні підрозділи, правоохоронні органи.

В статье рассматриваются вопросы установления и использования конфиденциального сотрудничества при оперативно-розыскной профилактике уголовного рейдерства.

Ключевые слова: уголовное рейдерство, противоправное завладение имуществом, хозяйственное общество, оперативно-розыскная профилактика, конфиденциальное сотрудничество, оперативные подразделения, правоохранительные органы.

The article examines the issues of establishing and using confidential cooperation in the field of operative investigation of criminal raiding.

Key words: criminal raiding, unlawful possession of property, business society, operational-search prevention, confidential cooperation, operational units, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Функціонування ринкової економіки на сучасному етапі розвитку України передбачає існування значної кількості загроз, що порушують стабільність економічної системи, створюють перешкоди для реалізації права власності, а також погіршують інвестиційний клімат у країні. Значне місце серед цих загроз належить рейдерству, під яким слід розуміти процес одержання контролю над підприємством всупереч волі законного власника (власників), що здійснюється вчиненням різного роду протиправних дій [5, с. 1]. Рейдерство – популярний та широко вживаний термін у нинішньому лексиконі не лише політиків, економістів та юристів, а й спеціалістів з інших галузей. Рейдерство стало новим, високоприбутковим бізнесом з середнім рівнем окупності 200-300%. Щодня в засобах масової інформації, в мережі Інтернет з'являються нові повідомлення про незаконні спроби захоплення все нових підприємств. Рейдери інсценують бізнес-конфлікт з метою перехоплення керівництва підприємством. Багато підприємств, які зазнали рейдерських атак, перебувають у режимі «бойової готовності» – постійна охорона, колючий дріт, заблоковані входи. Ось неповний перелік найбільших вітчизняних господарських товариств, яких атакували рейдери протягом останніх років: ВАТ «Броварський завод будівельних конструкцій», ВАТ «Агрофірма «Провесін»»,

Промислово-торгівельна фірма «Сувенір», ВАТ «Столичний», ЗАТ «Допсок», ЗАТ «ДЗЗУ ІЕЗ ім. Є.О. Патона», ВАТ «Турбоатом», ПАТ «Квазар», НАК «Нафтогаз України», IDS Group Ukraine, «London and Regional Properties» (ТК «Глобус»), Swissport International Ltd. Цікавить рейдерів і галузь фармацевтики. Про незаконну скупку акцій повідомили ЗАТ НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», ЗАТ «Дарниця», ВАТ «Фармак» [36, с. 147]. Активними є рейдери також у галузі машинобудування – силового захоплення зазнали: ЗАТ «Миколаївський машинобудівний завод», КП «Київтрактордеталь», Чорноморський суднобудівний завод, в аграрному секторі найбільше від кримінального рейдерства потерпають середні фермери, які мають у своїх господарствах понад 500 гектарів землі, хоча іноді це стосується і великих агрохолдингів. Рейдерів цікавлять не лише господарські товариства, вони проявляють активний інтерес до музеїв, закладів охорони здоров'я, санаторіїв, торгових центрів, зоопарків, будівельних майданчиків, кінотеатрів, навіть були спроби заволодіти майном та територією військової частини А3571, що розташована в місті Одесі [12] з метою подальшого будівництва житлового комплексу. До цього можна додати неконтрольований українською владою перерозподіл власності, зокрема із використанням технологій рейдерських атак на територіях зони проведення АТО (більша частина Донецької та Луганської областей) та окупованої АР Крим.

Стан дослідження теми. Теоретичним та практичним питанням, пов'язаним з рейдерським захопленням господарських товариств, були присвячені праці багатьох фахівців, серед яких слід виділити таких як: С.В. Албул [1], Н.І. Антощишина [3], С.В. Бабанін [4], А.І. Берлач [5; 6; 7], П.В. Берназ [8], О.В. Бєліков [9], С.О. Бурбело [10; 11], З.С. Варналій [13; 14], О.В. Гарагонич [15], А.А. Дорошук [16], А.О. Єфименко [17], З.Б. Живко [18], Д.В. Зеркалов [19], О.Г. Кальман [21], Ю.Я. Касараба [22], М.І. Копитко [24], О.М. Литвак [27], О.А. Мельниченко [28], В.В. Молодик [29], С.М. Москаленко [30], С.І. Ніколаюк [31], А.В. Смітюх [35], О.А. Туркот [37], Д.В. Фальшовник [39; 40], К.С. Фомічов [42], Ю.А. Хатнюк [44], Т.А. Цибульник [45; 46; 47], Л.С. Яструбецька [49] та інших.

Мета статті. Метою статті є визначення проблемних питань, пов'язаних із залученням осіб до конфіденційного співробітництва з правоохоронними органами з метою оперативно-розшукової профілактики кримінального рейдерства.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ століття Україна стикнулася з новим протиправним явищем, яке, за переконанням фахівців, має ознаки національної загрози – рейдерством [1, с. 1]. Термін «рейдерство» (від англ. «raid» – захоплення, набіг,

«raider» – грабіжник) виник у Великій Британії у період Середньовіччя. Рейдерами були морські судна, які самостійно здійснювали набіги на торговельні кораблі інших країн. Нині це люди, які прагнуть заволодіти чужим майном незаконними методами. Рейдерство як спосіб захоплення підприємств процвітає ще у 1920-1930-х роках у США за часів Великої депресії, коли американські фірми ставали жертвами мафіозних структур і корумпованих поліцейських. Вважається, що першим рейдером був Джон Рокфеллер, засновник «Standart Oil», який різними способами скуповував акції своїх конкурентів з метою зміцнити становище свого бізнесу ще наприкінці XIX століття. З того часу практика недружніх поглинань у розвинених країнах перетворилася з гангстерського заняття на цілком легальний високоприбутковий бізнес [41, с. 12]. Практика набуття всупереч волі власника права власності на підприємства (або ту частку, яка дає можливість контролювати їх діяльність) не є надзвичайною подією за умов ринкових економічних відносин. Але у розвинених країнах для досягнення цієї мети використовуються суто економічні методи: у дрібних власників акції скуповуються за ціною, значно вищою від тієї, яку може запропонувати емітент. Таким чином формується контрольний пакет, який і дає можливість контролювати діяльність підприємства [41, с. 316].

Натепер українська практика рейдерських атак значно відрізняється від зарубіжної. Поширення в Україні і специфічних практик, що позначаються терміном «рейдерство», вимагає визначення змісту цього поняття. Стаття 206-2 КК України [25], яка встановлює кримінальну відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, не визначає поняття рейдерства. Стаття 206-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України), що передбачає відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємств, установ, організацій, у національному законодавстві знайшла відображення лише з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» від 10 жовтня 2013 року [33]. Раніше питання протиправного заволодіння майном підприємств, установ, організацій охоплювалось поняттям «рейдерство», яке теж, своєю чергою, законодавством визначено не було, однак широко використовувалось як в Україні, так і за її межами. Такі «рейдерські» дії кваліфікувались за окремими статтями КК України, зокрема ст. 121, 122 «Умисне нанесення тілесних ушкоджень», ст. 223 «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску», ст. 219 «Доведення до банкрутства», ст. 356 «Самоправство», ст. 206 «Протидія законній господарській діяльності», ст. 293 «Групове порушення громадського порядку», ст. 294 «Масові заворушення», ст. 296 «Хуліганство», ст. 341 «Захоплення державних або громадських будівель чи споруд», ст. 375 «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» тощо. Водночас багатьма науковцями, політичними і державними діячами підтримувалась думка достатності вказаних норм КК України для притягнення до кримінальної відповідальності за такі дії навіть за відсутності спеціальної «рейдерської» статті. Позитивні наслідки існування кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 206-2 КК України [25], поля-

гають перш за все у захисті відповідних господарських відносин від можливого спричинення їм шкоди, стримування та унеможливлення вчинення таких дій, забезпечення реалізації права на господарську діяльність, права власності на майно, поваги до них.

Також у роботах, присвячених рейдерству, як правило, має місце серйозна плутанина понять, коли поняття «рейдерство» змішується із суміжними поняттями «поглинання» та «недружнє злиття». На наш погляд, поняття «недружнє злиття і поглинання» та «рейдерство» у сучасних умовах не є тотожними й мають різні ознаки, які дають змогу віднести їх до різних галузей права. Недружнє злиття і поглинання регулюються нормами цивільного та господарського законодавства, а рейдерство має достатні ознаки, щоб відносити його до сфери дії кримінального закону. Поняття «недружнє поглинання» (unfriendly takeover) у різних країнах розглядається й трактується по-різному. Наприклад, у США, Західній Європі, Японії під недружнім поглинанням розуміється тендерна пропозиція, що висувається на відкритому фондовому ринку менеджментом компанії-покупця на покупку контрольного пакета акцій іншої компанії. Зарубіжний досвід пов'язує це поняття з переходом бізнесу з рук неефективного до рук ефективного власника, не зважаючи на те, що акції викупаються поза участю топ-менеджерів, але у законному порядку [41, с. 35]. Наприклад, у США є легальний ринок злиття і поглинань (Mergers and Acquisitions – M&A), що чинить досить істотний вплив на рівень економіки держави. У США для захисту від рейдерів ефективно використовується Закон Піко (The Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act), який було прийнято в 1970 році, він є складовою частиною Закону «Про контроль над організованою злочинністю».

Щодо поняття «рейдерство» у вітчизняній правовій науці є багато його визначень та тлумачень, наприклад:

- рейдерство – вороже поглинання, перехоплення оперативного управління або власності підприємства за допомогою спеціально ініційованого бізнес-конфлікту [13, с. 211];

- рейдерство – це незаконне захоплення суб'єкта господарювання для отримання контролю над фінансовою діяльністю та заволодіння його активами з використанням протиправних методів та інструментів або недружнє поглинання підприємства з використанням правових засобів для тих самих потреб [38, с. 78];

- рейдерська діяльність – це передусім складна і командна робота висококваліфікованих фахівців – юристів, економістів, аналітиків, бухгалтерів, аудиторів, силовиків, спрямована у відповідному напрямі організатором, що має адміністративний і фінансовий ресурс [19, с. 69];

- рейдерство – складний і високоінтелектуальний злочинний бізнес [21, с. 67];

- рейдерство – одна із форм реалізації недружніх злиттів і поглинань, яка характеризується застосуванням неправомірних засобів та методів впливу на компанію [7, с. 31];

- рейдерство – це комплекс дій (здебільшого незаконних), які здійснюються особами з метою заволодіти майном іншого суб'єкта (фізичної чи юридичної особи) [8, с. 84];

- рейдерство – це недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі

власника захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні із використанням корупційності чиновників та (або) із застосуванням сили [14, с. 130];

– рейдерство – це вилучення майна на формально законних підставах, основу яких становить злочин, зловживання правом або прогалини в законі чи системні недоліки функціонування державних інститутів (судової та правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб) [17, с. 118];

– рейдерство – це дії, спрямовані на набуття певною особою прав на майно або контролю над суб'єктом господарювання без згоди власника або особи, яка здійснює контроль над суб'єктом господарювання, що відбувається під час спланованого конфлікту відповідно до певного сценарію (стратегічного плану), який має удаване правове обґрунтування і реалізується з додержанням або з імітацією правових процедур [35, с. 61].

Кримінальне рейдерство – це стратегічно запланована та комбінована (економічна, юридична, організаційна, інформаційна) діяльність, спрямована на незаконне заволодіння бізнесом. Це ретельно спланована акція [39, с. 164]. Великі рейдерські структури мають величезний штат різноманітних фахівців: це економісти, юристи, менеджери та особи, основним завданням яких є збирання конфіденційної та інсайдерської інформації, також рейдери активно використовують підкуп суддів, правоохоронців, працівників Міністерства юстиції України, інших державних службовців та працівників контролюючих органів. Ознаками кримінального рейдерства є незаконні дії щодо скуповування акцій у дрібних акціонерів, розголошення даних реєстрів власників акцій, винесення незаконних судових ухвал (рішень) у справах з вирішення корпоративних конфліктів, неправомірні дії органів державної виконавчої служби на виконання судових ухвал (рішень), злочинні дії приватних охоронних структур. Основними об'єктами рейдерів є господарські товариства, а саме: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства, а також матеріально-технічна база, майно чи прибуток підприємства, установи, організації, зокрема частки, акції, паї їх засновників, учасників, акціонерів, членів та інше. Рейдерське захоплення передбачає декілька етапів: 1) інформаційний – збирання корисної інформації щодо підприємства, обраного жертвою (щодо активів, господарської діяльності, продукції, фінансового стану, засновників, керівників, емітованих цінних паперів тощо); 2) підготовчий – створення негативного інформаційного фону щодо підприємства з використанням засобів масової інформації задля його дискредитації перед менеджерами та акціонерами; 3) акціонерний – скуповування через підставних осіб акцій підприємства в дрібних акціонерів, заміна власників і керівництва; 4) судовий – з метою формування умов для арешту акцій, часток або майна подання надуманих позовів у суди, реєстрація кримінальних проваджень; 5) силовий – захоплення підприємства, формування паралельного органу управління, фізичний контроль над підприємством; 6) етап поглинання – узаконення прав нових власників [40, с. 315]. Слід додати, що насамперед оцінюється система охорони підприємства, його об'єктів.

Сили, що застосовуються в охороні (власні підрозділи, залучені підприємства, що надають послуги з охорони, державна служба охорони). Вивчається також здатність підприємства мобілізувати для цього захисту суд, прокуратуру, місцеві та інші органи влади. Особлива увага приділяється наявності високих покровителів, так званого «даху» у підприємства-жертви. Це можуть бути високопоставлені чиновники, урядовці, представники місцевої влади, правоохоронці, великі бізнес-структури тощо. Якщо захист підприємства, що запланований до захвату, визнається досить міцним, формуються заходи щодо нейтралізації потенційних захисників [11, с. 28].

Ефективне вирішення будь-якої проблеми потребує визначення причин її виникнення та вчасного їх усунення. Причини, які зумовлюють рейдерство, можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивною причиною є те, що право власності є криміногенною категорією, яка потребує безперервного захисту, як правового, так і організаційного. Насамперед це має здійснювати засобами приватного права сам власник, а вже потім, за умови недостатності приватної ініціативи, силою публічного права – держави. До того ж для забезпечення охорони власності важливе значення має спосіб, у який вона набута, з погляду пересічної людини (якщо власність набута справедливо, то зазіхання на неї будуть мінімальні, і навпаки). До суб'єктивних причин можна зарахувати правовий нігілізм власників контрольного пакета акцій, нехтування ними інтересами трудового колективу. Є певна особливість сьогодення: схеми рейдерських атак, на жаль, розробляють висококваліфіковані юристи, тому питання кваліфікації того чи іншого нападу як рейдерства в кожному разі потребує ретельного аналізу й доказування [42, с. 113]. Для оперативних підрозділів правоохоронних органів характерними методами виявлення обставин, що зумовлюють вчинення кримінального рейдерства, є: аналіз криміногенної та оперативної обстановки на обслуговуваній території, а саме слід детально вивчати господарську діяльність підприємств, установ та організацій; вивчення матеріалів кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ; аналіз інформаційних, профілактичних і оперативно-розшукових обліків; здійснення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій.

Аналізуючи проблеми кримінального рейдерства, варто орієнтуватися на те, що краще не допустити, запобігти, провести профілактику, ніж боротися й захищатися [2, с. 86]. Активне використання можливостей оперативно-розшукової діяльності стає однією з найважливіших умов виконання антирейдерських завдань. Це зумовлює необхідність здійснення оперативно-розшукової профілактики за фактами кримінального рейдерства. Оперативно-розшукова профілактика – це самостійна форма оперативно-розшукової діяльності, а саме цілісна система оперативного контролю і профілактичного впливу стосовно осіб, криміногенної обстановки (ситуації) та інших антисуспільних явищ, попередження задуманих злочинів і тих, що готуються, з використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів [23, с. 73]. Р.А. Халілев визначає основні властивості оперативно-розшукової профілактики: наявність притаманних тільки йому специфічних прийомів і методів впливу на криміногенних осіб і нейтралізації

негативних чинників розвитку суспільно-політичної ситуації в державі; на відміну від кримінологічного запобігання, що ставить за мету комплексне охоплення всіх сфер і об'єктів свого впливу, оперативно-розшукова профілактика не має такого масового характеру, і не тільки в ситуаціях, які мають найбільш загострені миттєві зіткнення з кримінальною дійсністю; власне інформаційне забезпечення, що складається з системи оперативно-розшукових і оперативно-профілактичних обліків, картотек автоматизованих інформаційно-пошукових та експертних систем, інтегрованих баз даних, джерелами формування яких є і негласні джерела; оперативно-розшукові заходи, спрямовані на об'єкти профілактичного впливу, здійснюються тільки на підставах законності [43, с. 276]. Особливість оперативно-розшукової профілактики злочинів проявляється у тому, що за допомогою гласних та негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів надається унікальна можливість спостерігати кримінальні процеси та явища зсередини – методом спостереження постійно слідкувати за змінами в криміногенному та кримінальному середовищі, отримувати різноманітну інформацію про таємні процеси, які функціонують в осередку злочинності, про кримінально активну частину населення [20, с. 14].

Вітчизняне законодавство ставить перед оперативними підрозділами завдання у вигляді оперативно-розшукової профілактики. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [34] підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють скоєнню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень. Проте, яким чином та за допомогою яких оперативно-розшукових заходів та в яких формах здійснюється профілактика кримінальних правопорушень під час оперативно-розшукової діяльності у жодній з норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» не деталізується (на нашу думку, це питання має бути врегульоване у відомчій нормативно-правовій базі Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України та інших правоохоронних органів).

В організації і здійсненні оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із оперативно-розшуковою профілактикою кримінального рейдерства, однієї з основних підпор є так званий конфіденційний апарат. Відповідно до п. 13 та 14 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» працівникам оперативних підрозділів для виконання покладених на них завдань дозволяється мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників та використовувати конфіденційне співробітництво згідно з положеннями ст. 275 Кримінального процесуального кодексу України [26].

Суб'єктами оперативної зацікавленості оперативних підрозділів правоохоронних органів у напрямі конфіденційного співробітництва з метою використання конфіденційного співробітника в оперативно-розшуковій профілактиці кримінального рейдерства слід вважати таку категорію осіб: акціонерів господарського товариства, генерального директора та директора госпо-

дарського товариства, членів наглядової ради акціонерного товариства, ревізора акціонерного товариства, головного бухгалтера та бухгалтера господарського товариства, начальника служби безпеки та охоронців господарського товариства, посадових та службових осіб господарського товариства, а також державного реєстратора, арбітражного керуючого та інших осіб. Слід додати, що посадовими особами органів акціонерного товариства не можуть бути народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, нотаріуси, посадові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, Національної поліції, державні службовці, крім випадків, коли вони виконують функції з управління корпоративними правами держави та представляють інтереси держави або територіальної громади в наглядовій раді або ревізійній комісії товариства.

У разі встановлення конфіденційного співробітництва з метою оперативно-розшукової профілактики кримінального рейдерства, насамперед враховуються інтелектуальні, ділові й організаторські якості та розвідувальні можливості конфіденційного співробітника у галузі підприємництва та його пізнання у фінансово-господарській діяльності господарських товариств будь-якої форми власності, а саме:

- мусить знати основні ознаки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності;
- бажана така вимога, як високий освітній та соціальний рівень конфіденційного співробітника (наявність вищої юридичної, економічної, технічної, аграрної, будівельної або іншої освіти);
- знання фінансово-економічного жаргону (наприклад, прокладка, податкова яма, транзитери, бовтанка, Бука, Гена та інші) та економічних термінів та словосполучень іноземного походження (наприклад, коносамент, емітент, маркетинг, емісія, брокер, абандон, акциз, рента, бруто, пролонгація, бонд, еку тощо);
- знання традицій та звичаїв, які поширені серед фінансистів, бухгалтерів, аграріїв, держслужбовців та правоохоронців (з метою бути своїм у вказаному середовищі);
- вміння володіти контент-аналізом, статистичним аналізом;
- вміння визначати осіб, які займаються кримінальним рейдерством, вільно спілкуватись з ними, справляти враження людини, яка обізнана з точки зору діяльності господарських товариств та її фінансово-економічного складника;
- володіння інформацією про цінні папери, їх класифікацію, власників та відсоток у господарських товариствах;
- володіння інформацією про акції, їх власників та відсоток у господарських товариствах.

Висновки. Встановлення та використання конфіденційного співробітництва з метою оперативно-розшукової профілактики кримінального рейдерства є дієвим та необхідним заходом, що провадиться стосовно особи чи групи осіб, від яких можна очікувати скоєння кримінального рейдерства, для здійснення оперативного контролю за ними, профілактичного впливу, запобігання та припинення кримінального рейдерства, що готується. Використання конфіденційного співробітника в оперативно-розшуковій профілактиці кримінального

рейдерства має проводитись комплексно, систематично та перебувати на постійному контролі оперативного працівника, який у будь-який час може внести корективи та зміни у діяльність конфіденційного співробітника з метою оперативно-розшукової профілактики кримінального рейдерства.

Література:

1. Албул С.В., Кузніченко С.О. Рейдерство: до питання вироблення державної стратегії протидії. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pchdu_2013_2_19.pdf. – С. 1-12.
2. Аналітична довідка: Матеріали Комітетських слухань Верховної Ради України «Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців». К.: Міжвідом. наук.-дослід. центр з пробл. боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. 127 с.
3. Антошишина Н.І. Рейдерство в Україні: засоби його здійснення та протидії. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). 2014. № 3 (66). С. 129-138.
4. Бабанін С.В. Морально-правові передумови встановлення в Україні кримінальної відповідальності за рейдерство. Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 10 квітня 2015 р.) / упоряд. В.В. Шаблюстий. Дніпропетровськ, 2015. С. 73-76.
5. Берlach Ю.А. Адміністративно-правове забезпечення протидії рейдерству в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К.: Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. 20 с.
6. Берlach Ю.А. Правове визначення рейдерства. Південноукраїнський правничий часопис. 2009. № 1. С. 60-62.
7. Берlach Ю.А. Рейдерство як загроза національній безпеці України. Форум права. 2012. № 3. С. 27-31.
8. Берназ П.В., Середя О.О. Рейдерство в Україні: визначення поняття. Проблеми цивільного та господарського права. 2008. № 1. С. 82-84.
9. Беліков О.В. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення. Юридичний журнал. 2007. № 4. С. 105-109.
10. Бурбело С.О. Деякі схеми рейдерських атак на суб'єкти господарської діяльності. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Збірник наукових праць. 2011. № 23 (I). С. 45.
11. Бурбело С.О. Інформаційне забезпечення протидії рейдерству. Культура народів Причорномор'я. 2011. № 215. С. 28-31.
12. В Одессе около 40 человек в балаклавах осуществили попытку рейдерского захвата имущества воинской части А3571: Офіційний сайт ТСН. Новини України і світу від 29.10.2017 року. URL: <https://ru.tsn.ua/ukrayina/v-odesse-40-chelovek-v-balaklavah-pytalis-zahvatit-imuschestvo-voinskoj-chasti-1025020.html>.
13. Варналій З.С. Тінюва економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації. К.: Вид-во НІСД, 2006. 576 с.
14. Варналій З.С., Мазур І.І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. Стратегічні пріоритети. 2007. № 2 (3). С. 129-136.
15. Гарагонич О.В. Етапи рейдерського захоплення акціонерних товариств. Вісник Академії адвокатури України. 2013. № 3 (28). С. 23-33.
16. Дорошук А.А. Система регулювання рейдерства в Україні. Економіка: реалії часу. 2011. № 1. С. 170-176.
17. Єфименко А.О. Рейдерство або ринок контролю. Юридичний журнал. 2008. № 11. С. 118.
18. Живко З.Б. Рейдерство: фермент ринкової економіки: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2009. 270 с.
19. Зеркалов Д.В. Рейдерство. Монографія. К.: Вид-во «Основа», 2011. 372 с.
20. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: учебное пособие для вузов. М.: ИНФРА-М. 2001. 70 с.
21. Кальман О.Г. Рейдерство: причини та заходи протидії. Вісник Запорізького юридичного ін-ту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. С. 76-77.
22. Касараба Ю.Я. Правові заходи протидії незаконному поглинанню підприємств (рейдерству): міжнародний досвід. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 3. С. 44-53.
23. Козаченко І.П. Проблеми забезпечення законності в оперативно-розшуковій діяльності. Матеріали науково-практичної конференції (21-22 лютого 2000 року). Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. 264 с.
24. Копитко М.І. Рейдерство як проблема для функціонування бізнесу в Україні. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. 2013. Т. 18. Вип. 4/2. С. 78-81.
25. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. / Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
26. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-13. Ст. 88.
27. Литвак О.М. Проблема рейдерства очима кримінолога і цивіліста. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 3 (19). С. 40-45.
28. Мельниченко О.А. Протидія рейдерству як складова державної політики щодо економічної безпеки. Актуальні проблеми державного управління. 2015. № 1 (47). С. 102-109.
29. Молодик В.В. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства в сфері захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності та протидії рейдерству: наук.-практ. посібник / В.В. Молодик, О.О. Седлецький, О.З. Гладун. К.: Алерта, 2013. 144 с.
30. Москаленко С.М. Рейдерство: загальна характеристика, окреслення проблеми та шляхи боротьби. Юридичний журнал. 2007. № 3. С. 117-119.
31. Ніколаюк С.І. Виявлення ознак протидії законній господарській діяльності як складової «рейдерського захоплення». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 1. С. 139-147.
32. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. М.: ИНФРА-М., 2000. 367 с.
33. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 10 жовтня 2013 року № 642-VII. / Відомості Верховної Ради України. 2014. № 22. Ст. 773.
34. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. / Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
35. Смітюх А.В. Поняття та ознаки рейдерства у контексті суміжних понять поглинання та загарбання. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство. 2014. Т. 19. Вип. 2 (23). С. 61-62.
36. Тивончук І.О., Глинська Г.Я. Особливості рейдерства в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Л., 2008. № 624: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. С. 146-150.
37. Туркот О.А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно: монографія. МВС України. Львів: ЛДУВС, 2018. 196 с.

38. Управління ризиком рейдерського захоплення підприємства: монографія / І.А. Дмитрієв, В.Ю. Нестеренко. Харків: Вид-во ХНАДУ, 2011. 164 с.

39. Фальшовник Д.В. Оперативно-розшукове дослідження рейдерства як різновиду протидії законній господарській діяльності. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzlubp_2013_11_44.pdf. – С. 163-166.

40. Фальшовник Д.В. Рейдерство як різновид протидії законній господарській діяльності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 315-316.

41. Фёдоров А.Ю. Рейдерство и корпоративный шантаж (организационно-правовые меры противодействия). М.: Волтерс Клувер, 2010. 285 с.

42. Фомічов К.С. Основні зміни в законодавстві щодо доказування і протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств. Серія: Право. 2014. № 1 (43). С. 111-117.

43. Халілев Р.А. Оперативно-розшукове запобігання злочинній діяльності у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин: теоретичний аналіз. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. № 3. 2010. С. 272-278.

44. Хатнюк Ю.А. Визначення поняття рейдерства та його характеристика у законодавстві України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 174-185.

45. Цибульник Т.А. Деякі проблемні питання взаємодії органів публічної влади щодо протидії рейдерству. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 164-167.

46. Цибульник Т.А. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами щодо протидії рейдерству. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. № 2. С. 139-143.

47. Цибульник Т.А. Удосконалення нормативно-правових засад протидії рейдерству. National law journal: theory and practice. 2017. № 1 (23). С. 57-60.

48. Шендрик В.В. Функції інституту попередження злочинів в оперативно-розшуковій діяльності. Форум права. 2011. № 3. С. 869-876.

49. Яструбецька Л.С. Особливості організації рейдерських захоплень підприємств в Україні. Економіка і суспільство. 2017. № 9. С. 1107-1112.

*Пашаєв А. З.,
здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Андрусенко С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри оперативно-розшукової
діяльності
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ

Пилипенко О. М.

Стаття присвячена розгляду особи злочинця як структурного елемента криміналістичної характеристики незаконної порубки лісу. Залежно від різновиду незаконних порубок визначено структуру злочинних груп, які скоюють вказаний вид злочинів, порядок їх формування та функціонування. Визначено функціональні ролі членів таких груп та наведено їхні соціально-демографічні ознаки. Акцентовано увагу на тому, що відомості про особу злочинця допоможуть визначати більш ефективні шляхи його розшуку та викриття.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, кримінальне правопорушення, незаконна порубка лісу, злочинна група.

Статья посвящена рассмотрению личности преступника как структурного элемента криминалистической характеристики незаконной вырубке леса. В зависимости от разновидности незаконных рубок определена структура преступных групп, совершающих указанный вид преступлений, порядок их формирования и функционирования. Определены функциональные роли членов таких групп и приведены их социально-демографические признаки. Акцентируется внимание на том, что сведения о личности преступника могут определять эффективные пути его розыска и разоблачения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность преступника, преступление, незаконная рубка леса, преступная группа.

The article devoted to the consideration of the criminal's personality as a structural element of the criminalistic characteristics of illegal logging. Depending on the variety of illegal felling, the structure of criminal groups that commit the specified type of crimes, the order of their formation and functioning are determined.

It is pointed out that neither the results of studying the materials of criminal cases nor the materials of official statistics reflect the current state of affairs with regard to persons engaged in illegal logging. Based on the results of the study it was clarified that the crimes related to illegal logging are characterized mainly by the group nature (86.4%). This significantly complicates the process of their disclosure and investigation, causes difficulties associated with the establishment of all accomplices in the crime, the specification of their roles, exposure of its organizer.

It is established that the household felling of the forest was committed by a preliminary agreement with a group of persons (28.6%) or alone (71.4%). Commercial illegal logging is carried out only of organized groups (98.2%), the specialization of which can be directed to the sale of wood (including recycled wood), both in Ukraine and abroad.

Structurally and functionally organized groups that carry out illegal felling of the forest consist of the organizer (who is also the leader) and the executors (fellers, technical workers, drivers, observers), and accomplices (law enforcement officers are often involved in ensuring its successful functioning, private entrepreneurs, forestry workers, customs officers).

The establishment of a numerical composition and structural and functional construction of criminal groups that commit illegal felling, which are carried out in the presence of permits, but with a gross violation of the rules of logging, represent a certain complexity, since they are carried out by organizing, directing and direct participation of forestry workers of various links.

The functional roles of members of such groups are determined and their socio-demographic features are indicated. Attention is focused on the fact that information about the identity of the offender can determine the effective ways of his search and exposure.

Key words: forensic characteristics, identity of the perpetrator, criminal offense, illegal logging, criminal group.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів наукових досліджень у криміналістичній характеристиці злочинів є вивчення сутності та змісту такого її елемента, як особа злочинця, а також використання інформації про неї з метою успішного розслідування злочину. Актуальність цих розвідок зумовлюється тим, що особа є важливим структурним елементом будь-якого злочинного діяння, виступаючи слідотворюючим об'єктом, джерелом інформації про скоєне кримінальне правопорушення та засобом його розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У криміналістичній літературі особа злочинця, який вчиняє незаконну порубку лісу, розглядається здебільшого в межах ширшої проблематики дослідження особи екологічного злочинця [7; 8; 10; 13; 15], а типові моделі таких осіб, що запропоновані у працях М.О. Васильєвої, С.В. Унжакової, І.А. Фоміної та ін. [3; 9; 17; 18; 19], подані фрагментарно, без урахування різновидів незаконних порубок лісу, переважно групового характеру їх вчинення і, найголовніше, не містять детального аналізу структури злочинних груп, які спеціалізуються на скоєнні цього різновиду злочинів. Зазначені обставини не дають змогу сформувати цілісне уявлення про особу злочинця, який вчиняє незаконну порубку лісу, а також ускладнюють можливість використання цих відомостей під час проведення слідчих (розшукових) дій та свідчать про необхідність та актуальність проведення наукової розвідки у цьому напрямі.

Формування цілей. Мета статті полягає у визначенні структури злочинних груп, які скоюють вказаний вид злочинів, розкритті порядку їх формування та функціонування, а також у дослідженні функціональних ролей та соціально-демографічних ознак членів таких груп.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, у 72,5% випадків незаконні порубки лісу вчинялися одноособово, у 25,3% – групою осіб за попередньою змовою, а в решті випадків – організованими групами (2,2%). Однак проведення нами дослідження показало, що ані ці відомості, ані матеріали офіційної статистики не відображають наявний стан справ щодо осіб, які займаються незаконною порубкою лісу.

Показовим у цьому аспекті є вирок Гадяцького районного суду Полтавської області від 28.02.2017, яким П. визнано винним у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України. За матеріалами справи П. одноособово 01.12.2016 року, близько 10-ої години, маючи умисел на незаконну порубку дерев у полезахисній лісовій смузі, що розташована в адміністративних межах Сергіївської сільської ради за межами населеного пункту, без відповідного на те дозволу (лісорубного квитка) вчинив незаконну порубку шести дерев породи «ясен» різних діаметрів (30, 34, 38, 40 см) на пнях та розпиляв їх на колоди. При цьому з місця події були вилучені трактор МТЗ-80 та чотири бензопили різних марок [4]. Вироком цього ж районного суду засуджено А. за ч. 3 ст. 185 та ст. 246 КК України, який перебував на території лісового масиву Петровий Яр, що розташований на території Рашівської сільської ради, за межами с. Рашівка Гадяцького району, а саме в кв. 69 виділ 2 обхід № 7, де знаходилася вже розпиляна на колоди невідновленою особою деревина породи дуб, загальним об'ємом 18,897 м. куб., якою він мав намір самотужки незаконно заволодіти та в подальшому реалізувати, але свій злочинний намір не довів до кінця через те, що 10.12.2015 року на вказаній ділянці лісу був затриманий працівниками поліції. Окрім цього, згідно з вирок, того ж дня та часу А., перебуваючи на зазначеній території, одноособно здійснив порубку п'яти сироростучих дерев породи «дуб» з різними діаметрами стовбура (51, 54, 62, 65, 70 см) [5]. За подібних обставин вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 20.09.2016 засуджено Г. за одноособне вчинення протягом травня-серпня 2016 року незаконної порубки за допомогою бензопили 20 дерев дубу сироростучого, причому з місця події було вилучено три бензопили [6].

І такі рішення є непоодинокими. Випадки притягнення до кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу, що начебто вчинена одноособно, викликають подив. Адже віддаленість територій, де проводяться незаконні порубки, трудомісткість дій з реалізації способу незаконної порубки лісу передбачають необхідність об'єднання зусиль мінімум декількох виконавців, що майже виключає можливість їх вчинення одноособно. Середня вага однієї колоди становить близько півтонни, а її трелювання, навантаження тощо здійснити одній людині майже не під силу. Виняток можуть становити лише випадки побутової порубки невеликих дерев, що здійснюються з метою заготівлі дров.

За інформацією опитаних нами працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, злочинам, що пов'язані з незаконною порубкою лісу, властивий переважно груповий характер їх скоєння (86,4%), адже об'єднання зусиль осіб, що займаються порубкою, в групи, розподіл між ними ролей дають можливість забезпечити процеси порубки та подальшої реалізації незаконно добутої деревини, а також дають змогу розширювати канали її збуту. Така специфічна особливість механізму незаконної порубки лісу істотно ускладнює процес їх розкриття та розслідування, викликає труднощі, пов'язані зі встановленням усіх співучасників злочину, конкретизацією їхніх ролей, викриттям його організатора, а отже, потребує детального розгляду.

Розроблений Р.С. Белкіним, В.М. Биковим, В.А. Журавлем, А.В. Іщенком, І.В. Куртиновим,

В.К. Лисиченком, Є.Д. Лук'яничовим, Р.Л. Степанюком, В.М. Стратоновим, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітьком, М.П. Яблоковим та іншими вченими методологічний інструментарій криміналістичного пізнання злочинних груп потребує дослідження: типу групи й сфери її діяльності; особливостей формування; типової структури й ролевих функцій її членів; видів осіб, які залучаються як пособники та функції, що ними здійснюються; типологічних (соціально-демографічних, психологічних та ін.) рис усіх членів групи, а також пособників; характеру міжособистісних стосунків і наявності конфліктів у групі та інших обставин, пов'язаних із їх формуванням, функціонуванням та припиненням діяльності [1; 12; 16; 20; 21; 23].

Відзначимо, що залежно від різновиду незаконних порубок елементний склад таких груп, порядок їх формування та функціонування відрізняються.

Так, за результатами проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що *побутова порубка* лісу вчинялася за попередньою змовою групою осіб (28,6%) або одноособно (71,4%).

У разі одноособного скоєння зазначеного виду злочинів типовий злочинець (частіше за все) – чоловік середнього (або літнього) віку, який проживає в малозабезпеченій родині та не має постійних джерел доходу, що має неповну середню, загальну або професійно-технічну освіту. Місцем його проживання, як правило, є район або регіон, де він здійснює свою злочинну діяльність. З високою часткою ймовірності раніше він уже притягувався до кримінальної та/або адміністративної відповідальності за скоєння кримінальних та/або адміністративних правопорушень, пов'язаних з незаконною порубкою лісу, має досвід заготовки лісу, а також необхідні для здійснення порубки знаряддя (засоби). За місцем свого проживання або у родичів (друзів, знайомих) він має відповідні приладдя та умови для зберігання й переробки незаконно добутої деревини, приміщення для зберігання транспортного засобу (засобів), які використовувалися для скоєння злочину.

Згідно з ч. 2 ст. 28 КК України злочин визнається скоєним за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно скоїли декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його скоєння.

З позиції криміналістики така форма співучасті характерна для простої злочинної групи (за класифікацією Г.Г. Шиханцова, виходячи з об'єктивного критерію) [22, с. 90-91] типу компанії (за класифікацією В.М. Бикова) [2, с. 30]. Таке формування має у своєму складі переважно дорослих осіб, яких можуть пов'язувати сімейні узи й особистісні зв'язки та характеризується відсутністю лідера, чітко вираженою антигромадською направленістю, дещо стабілізованим складом, скоєнням серії однорідних злочинів, відсутністю чітких довготривалих планів спільної діяльності та корумпованих зв'язків [2, с. 32; 11; 20, с. 27; 23, с. 6].

Як показав аналіз матеріалів кримінальних проваджень у таких групах як співучасники підшукувалися члени родини, сусіди та близькі знайомі, причому підбір співучасників здійснювався безпосередньо або незадовго перед вчиненням незаконної порубки, у місцевості, що розташована неподалік від місця мешкання таких осіб. Загальна кількість осіб, що одночасно була задіяна для здійснення такої порубки, в середньому становила

2-5 осіб. Усі члени групи брали участь у виконанні всього комплексу дій від порубки до транспортування й розвантаження незаконно добутої деревини.

Проведене нами анкетування слідчих Національної поліції України показало, що *комерційні порубки* вчинюються тільки у складі організованих груп (98,2%). На збільшення кількості екологічних злочинів, що скоюються організованими групами, вказує й С.О. Книженко, наголошуючи, що такі групи мають корупційні зв'язки зі службовими особами природоохоронних, правоохоронних органів та органів державної виконавчої влади й управління [10, с. 11].

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України злочин визнається скоєним організованою групою, якщо в його підготовці або скоєнні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для скоєння цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

За результатами проведеного нами анкетування слідчих Національної поліції України встановлено, що спеціалізація таких груп може бути спрямована на збут незаконно добутої деревини (зокрема, переробленої) як на території України, так і за її межами. Такі групи також можуть діяти як постачальники сировини для конкретних пилорам. Територіально діяльність груп охоплювала один або декілька суміжних районів. Чисельна кількість учасників груп коливається від 4 до 15 осіб.

Такі групи характеризуються стійкими, стабільними відносинами між її членами у зв'язку з підготовкою та вчиненням незаконних порубок, метою їх неодноразового вчинення, а також єдиним планом злочинної діяльності, з чітким визначенням функцій кожного учасника групи, спрямованих на його виконання; дотриманням заходів і засобів конспірації, централізованим розподілом між учасниками групи грошових коштів, отриманих від злочинної діяльності.

Структурно-функціонально організовані групи, що здійснюють незаконні порубки лісу, складаються з організатора (він же є лідером) та виконавців, а для забезпечення її успішного функціонування широко залучаються пособники (які можуть і не входити до складу організованої групи).

За результатами проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, **організаторами** таких груп виступали фізичні особи-підприємці, які мають у власності лісопереробні підприємства та складські приміщення (64,7%), службові особи установ, підприємств та організацій, у віданні яких перебувають ліси (35,3%). Нерідко (45,2%) такі групи створюються декількома організаторами, які координують лише певний етап злочинної діяльності (наприклад, підшукування місць порубки та подальшого збуту, організація та забезпечення незаконної порубки тощо).

До функціональних обов'язків організатора входять:

- розробка та доведення до відома всіх учасників групи поетапного плану вчинення незаконних порубок;
- здійснення загального керівництва організованою групою, а саме:
- вступ у попередню змову з працівниками лісових господарств (які не залучаються до складу організованої групи, однак сприяють реалізації її злочинних намі-

рів) задля отримання від них інформації про можливі місця та час здійснення незаконної порубки дерев та доведення таких відомостей співучасникам організованої групи для реалізації спільного злочинного умислу;

- забезпечення співучасників знаряддями та засобами вчинення злочинів (зокрема, ручними бензопилами, транспортними засобами для перевезення добутої деревини до місця її зберігання або збуту, а також для перевезення членів групи);

- координація вивезення незаконно добутої деревини до місць її зберігання або збуту;

- здійснення контролю за дотриманням конспіративних заходів як у підготовці, так і у безпосередньому скоєнні злочинів з метою попередження викриття злочинної діяльності працівниками правоохоронних органів;

- здійснення контролю якості незаконно добутої деревини;

- організація переробки та реалізації незаконно добутої деревини (як на території України, так і поза її межами, зокрема, з прихованням її незаконного походження);

- розподілення коштів, здобутих злочинним шляхом, між співучасниками організованої групи та пособниками (працівниками лісових господарств та правоохоронних органів, які до складу цих груп не входили, однак сприяли скоєнню злочину);

- фінансування потреб організованої групи для забезпечення її подальшої злочинної діяльності (подальшого скоєння групою аналогічних злочинів) шляхом придбання пально-мастильних та витратних матеріалів;

- прийняття остаточних рішень щодо діяльності організованої групи (у разі наявності декількох організаторів – за їхньою взаємною згодою).

Виконавцями в таких групах виступали особи із числа підпорядкованих, а також знайомих організатору або іншим співучасникам осіб.

Серед виконавців незаконних порубок лісу можна виокремити звальщиків, технічних помічників, водіїв, спостерігачів, переробників.

Звальщиками є особи, які безпосередньо здійснюють звалювання дерев. Як правило, їх кількість становить 2-5 осіб. До їхніх функцій входять: вибір конкретного дерева для порубки, відокремлення стовбура від кореневої системи та його завалення, очищення зваленого дерева від гілок і верхівки, а також розпил отриманого стовбура на сортименти. Остання із вказаних функцій також може здійснюватися технічними працівниками.

Технічними працівниками є особи, які, використовуючи допоміжні засоби (звалювальні вилки, лопатки, клини), допомагають звальщикам у звалюванні дерев, здійснюють трелювання стовбура до місця розкряжування, завантажують отримані сортименти в автомобіль, здійснюють розвантаження автомобіля у місці зберігання, переробки або збуту деревини. Частина цих функцій (трелювання стовбура до місця розкряжування, завантаження (розвантаження) автомобіля) після закінчення звалювання дерев можуть виконувати звальщики.

Водіями виступали особи, які мали в розпорядженні легковий, вантажний автотранспорт, трактори або навички керування вантажним та спеціалізованим автотранспортом для перевезення лісу (лісовози та

вантажні автомобілі, зокрема, з маніпуляційними установками). Цей же автотранспорт використовувався і для перевезення співучасників злочину.

Спостерігачі, розміщуючись на підступах та під'їздах до місця вчинення незаконної порубки, а також пересуваючись за маршрутом руху навантаженого незаконно добутою деревиною автомобілем, слідкують за навколишньою дорожньою обстановкою з метою попередження їх викриття працівниками лісової охорони та правоохоронних органів.

Переробники, як правило, входять до складу організованих груп, які займаються переробкою незаконно добутої деревини (обрізні та необрізні дошки, бруси тощо) та її подальшим збутом як на території України, так і за її межами. За встановленими нами відомостями, такі особи переробляли незаконно добуту деревину наявними в організаторів лісопереробними потужностями.

Пособниками у разі вчинення незаконних порубок лісу виступають:

- *працівники правоохоронних органів*, які залучаються для організації заходів щодо запобігання можливому викриттю злочинної діяльності правоохоронними та контролюючими органами (слідкують за дорожньою обстановкою по маршруту руху автотранспорту, що перевозить незаконно добуту деревину; попереджають про наявність на маршруті руху такого автотранспорту працівників поліції, які могли б викрити їхню незаконну діяльність);

- *приватні підприємці*, які надавали в оренду нежитлові приміщення для зберігання незаконно добутої деревини, а також забезпечували її переробку;

- *працівники лісових господарств*, які залучаються задля отримання необхідної інформації про можливі місця та час здійснення незаконної порубки, а також задля отримання фіктивних документів про «легальне» походження деревини;

- *працівники митних органів* у разі, якщо діяльність організованих груп пов'язана зі збутом деревини за межами України;

- *водії легкових та вантажних автомобілів*, що залучаються для перевезення незаконно добутої деревини, та співучасників злочину.

Традиційна схема комерційної порубки лісу полягає в одночасному задіянні зусиль усіх виконавців під час кожної незаконної порубки дерев.

Останніми роками спостерігається тенденція до зміни традиційної схеми вчинення комерційної порубки, зокрема за рахунок створення з числа виконавців злочину так званих «мобільних» бригад (чисельністю 3-5 осіб), діяльність яких пов'язана з реалізацією різними виконавцями окремих етапів незаконної порубки, що розподілені у часі. Першою працює група, яка з використанням бензопил здійснює валку дерев та їх кряжування на сортименти. Через певний проміжок часу, переконавшись у безпечності своїх дій, на місці незаконної порубки працює друга група, яка використовуючи гужовий транспорт або трактори, трелює сортименти до місця їх навантаження, де складає штабелями. Останньою працює група транспортувальників, які безпосередньо навантажують автотранспорт деревиною та перевозять її до місць зберігання, переробки або збуту. Причому члени такої групи можуть діяти в різних із членами попередніх груп районах, а також не бути знайомими з ними. Таке розподілення ролей дає змогу «бригадам»

швидко пересуватися та охоплювати своєю злочинною діяльністю значно більшу територію, надає можливість зробити безпечним подальший збут деревини, а також протягом тривалого часу залишатися безкарними, заподіюючи величезних збитків.

Встановлення чисельного складу та структурно-функціональної побудови злочинних груп, що вчиняють незаконні порубки за наявності дозвільних документів, але з грубим порушенням правил лісозаготівлі («сірі порубки»), являють певну складність, оскільки вони здійснюються за організації, керівництва та безпосередньої участі працівників лісових господарств різних ланок. Для здійснення такої діяльності широко використовують як людські, так і машинні ресурси, що перебувають у розпорядженні лісових господарств та використовуються для легальної діяльності.

Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень дає змогу виокремити соціально-демографічні ознаки особи злочинців, що вчиняють незаконні порубки лісу. Так, більшість незаконних порубок здійснюється чоловіками (98,3%). Жінки (1,7%), як правило, не беруть участі безпосередньо у валці дерев, а залучаються задля «документального» оформлення операцій, пов'язаних із наданням незаконно добутої деревини «легального» статусу (оформлення товарно-транспортних накладних, сертифікатів для митного оформлення тощо).

Злочинці здійснювали незаконну порубку лісу у віці 20-35 років (59,1%), 35-50 років (34,8%), віком старше 50 років – 6,1%. Встановлено також два випадки вчинення незаконних порубок неповнолітніми (які скоювали злочин разом із дорослими). 46,2% злочинців перебували у шлюбі (зокрема, співмешкали без офіційної реєстрації шлюбу) та мали на утриманні одного-двох дітей.

73,4% злочинців були безробітними та зазнавали матеріальних труднощів, 23,5% – працевлаштовані (зокрема, працюючими по найму на короткочасних та сезонних роботах, нерідко низькооплачуваних), а 3,1% були пенсіонерами. Близько 33,8% злочинців раніше працювали (або мали навички) водіями (зокрема, на лісовозах), 40,1% осіб мали досвід роботи у лісовій галузі, у тому числі працювали лісівниками та майстрами лісу (26,7%).

Усім злочинцям, що вчиняли незаконні порубки дерев, притаманний корисливий мотив, що проявляється у досягненні таких цілей: заготівля дров (18,2%), зведення господарських споруд, зокрема огорож, сараїв, лазень тощо (11,5%), матеріальне збагачення (70,3%), у тому числі для продажу (15,6%).

Більшість злочинців (77,8%) не мали судимості. Решта з них раніше притягувалися до кримінальної відповідальності (22,2%), у тому числі за вчинення незаконної порубки лісу (7,8%). Під час досудового розслідування у 61,% випадків обвинувачені (підозрювані) калялися та визнавали свою провину, активно сприяючи проведенню розслідування.

Освітній рівень злочинців, які вчиняють незаконні порубки лісу, невисокий: 55,9% злочинців мали середню, а 38,2% – середню спеціальну освіту. Лише 5,9% злочинців мали вищу освіту.

Виявлено також міжособистісні зв'язки між членами злочинних груп. У 52,4% члени груп були сусідами (односельцями), у 40,5% – близькими особами, а у 7,1% – родичами. 93,8% злочинців були мешканцями сіл та селищ, а 6,2% – мешкали у містах.

Під час дослідження особи злочинця вагоме значення має з'ясування характеру його закономірних зв'язків з іншими елементами криміналістичної характеристики незаконної порубки лісу. Визначаючи особу злочинця як основну ланку такої характеристики, С. В. Унжакова виділяє такі взаємозв'язки:

1) між особою злочинця та предметом злочинного посягання. За предметом можна висунути версії про злочинця та їх кількість. Наприклад, якісну ділову деревину у великому обсязі скоріше за все заготовила для реалізації бригада;

2) між особою злочинця та способом скоєння злочину. За способом можна судити про сліди та особистісні властивості злочинця;

3) між особою злочинця, слідами та іншими матеріальними наслідками. Грунтуючись на сукупності залишених злочинцем слідів, часто вдається ідентифікувати особу та предмети, з'ясувати окремі анатомо-фізіологічні особливості особи;

4) між особою злочинця та місцем, часом скоєння злочину. Наприклад, якщо місце незаконної порубки розташоване поряд із населеним пунктом, то можна висунути версію про заготівлю деревини місцевими мешканцями;

5) між особистістю злочинця і мотивацією злочинної поведінки. Мотив і мета визначають злочинну поведінку особи [18, с. 50].

Такі зв'язки можуть слугувати фактичною базою для вирішення низки практичних питань, зокрема: виявлення злочинів та висунення версій про злочинний характер тієї чи іншої події; висунення версій про особу злочинця та про скоєння злочину групою осіб; використання відомостей про типові місця приховання та реалізації викраденого для розшуку предметів посягання; застосування даних про механізм слідоутворення для правильного визначення кола можливих джерел інформації про злочин, більш цілеспрямованої роботи з їх виявлення, для виявлення матеріальних слідів злочину під час огляду тощо [14, с. 17-19].

Висновки. Отже, як показало наше дослідження, незаконним порубкам лісу притаманний переважно груповий характер їх вчинення. Загалом, такі групи осіб характеризуються стійкими, стабільними відносинами, метою неодноразового вчинення порубок, єдиним планом злочинної діяльності з чітким визначенням функцій кожного учасника, дотриманням заходів і засобів конспірації; централізованим розподілом між учасниками групи грошових коштів, отриманих від злочинної діяльності.

Література

1. Быков В.М. Преступная группа: криминалистические проблемы. Ташкент, 1991. 143 с.
2. Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп: учебное пособие. Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986. 72 с.
3. Васильева М.А. Первоначальный этап расследования незаконных рубок лесных насаждений (по материалам Дальневосточного региона России): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Москва, 2014. 26 с.
4. Вирок у справі № 526/184/17 від 28.02.2017 Гадяцького районного суду Полтавської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65044788> (дата звернення: 17.03.2018)

5. Вирок у справі № 526/190/16-к від 17.02.2016 Гадяцького районного суду Полтавської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55840792> (дата звернення: 17.03.2018).

6. Вирок у справі № 583/2937/16-к від 20.09.2016 Охтирського міськрайонного суду Сумської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61397630> (дата звернення: 17.03.2018).

7. Гавриш С.Б. и др. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В.Е. Коноваловой, Г.А. Матусовского. Харьков, 1994. 226 с.

8. Духно Н.А., Корухов Ю.Г. Расследование экологических преступлений: лекция. Москва, 2001. 20 с.

9. Ефимова Н.И. Особенности криминалистической характеристики незаконной рубки лесных насаждений в качестве информационной базы предварительного расследования. Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. 2011. № 20 (115). С. 94-99.

10. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

11. Коновалов В. Что такое организованная преступная группа? Законность. 1993. № 8. С. 25-28.

12. Куртынов И.В. Проблемы раскрытия и расследования групповых преступлений: монография. Волгоград: ВА МВД России, 2010. 172 с.

13. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

14. Радаев В. В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике: лекция. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. 24 с.

15. Тарайко В.И. Раскрытие и расследование экологических преступлений: монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 336 с.

16. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография. Одесса: Юрид. лит., 2002. 360 с.

17. Унжакова С.В. Криминалистическая характеристика незаконной порубки деревьев и кустарников. Российский следователь. 2008. № 7. С. 11-13.

18. Унжакова С.В. Элементы криминалистической характеристики незаконной рубки лесных насаждений. Вестник Восточно-Сибирского института МВД России. 2013. № 1 (64). С. 46-53.

19. Фомина И.А. Криминалистическая характеристика незаконной рубки лесных насаждений: понятие и структурные элементы. Сибирский юридический вестник. 2010. № 2 (49). С. 173-177.

20. Чаплинский К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями: монографія. Дніпропетровськ, 2004. 223 с.

21. Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными преступными группами и преступными организациями. Харьков: Национальная юридическая академия им. Яр. Мудрого, 2000. 88 с.

22. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология: учебник для вузов / под ред. В.А. Томсинова. Москва: Зерцало, 1998. 352 с.

23. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности. Москва: Юристъ, 2002. 172 с.

Пилипенко О. М.,
адвокат адвокатського об'єднання «Айтлекс»
Ради адвокатів Київської області
Національної асоціації адвокатів України

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ОХОРОНА ПРАВ ТА СВОБОД ДИТИНИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....	3
Небеська М. С., Проданець Н. М.	

ІНСТИТУТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ.....	6
Пайда Ю. Ю.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ (ДОСВІД США ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ).....	10
Ветєва Н. В.	

АНАЛІЗ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ АРЕШТУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....	15
Гладковський Є. О.	

ДО ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ МАСОВИМ ЗАВОРУШЕННЯМ, ЩО НЕСУТЬ ЗАГРОЗУ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ.....	19
Головін Д. В.	

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО СКОЄНІ ДІТЬМИ.....	22
Корнієнко М. В.	

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ.....	26
Мукоїда Р. В., Мукоїда О. В.	

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ШАХРАЙСТВА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ.....	30
Прудка Л. М.	

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

РОЗРОБЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА» У ПРАВОВОМУ НАПРЯМІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	34
Карагіоз Р. С., Вдовиченко О. М.	

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОНЯТЬ «ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА» І «ПОРЯДОК»: НАУКОВІ ПОГЛЯДИ.....	37
Мусаєва С. С.	

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА.....	40
Небеська М. С.	

КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	43
Сірко В. С.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ЗМІСТ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....	47
Мирза С. С.	

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	51
Пьохов В. М., Пьохова С. В., Шевчук В. В.	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОЗОНОВОГО ШАРУ УКРАЇНИ І ВСЕСВІТУ.....	56
Середницька І. А.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	60
Ковальова О. В.	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЙ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ.....	64
Горбаньов І. М., Кузнєцов В. В.	
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	69
Горошко В. В.	
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	73
Марченко О. А.	
ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З МЕТОЮ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНОГО РЕЙДЕРСТВА.....	78
Пашаєв А. З., Андрусенко С. В.	
ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ.....	84
Пилипенко О. М.	

НОТАТКИ

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
2'2018

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60х90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 11,95. Ум.-друк. арк. 10,7. Зам. № 1118/175
Підписано до друку 29.06.2018. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.